

ЕКАТЕРИНА ВАСИЛЕВА

СПОМЕНИ. СТИХОТВОРЕНИЯ.
ДОПИСКИ

Публикацията е резултат от извършено изследване по проект BG05M2OP001-1.001-0001 Изграждане и развитие на Център за върхови постижения „Наследство БГ“ (Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, приоритетна ос 1 „Научни изследвания и технологично развитие“).

This publication is the result of a survey conducted within the project BG05M2OP001-1.001-0001 *Establishment and Development of “Heritage BG” Centre of Excellence* (Operational Program “Science and Education for Intelligent Growth”, priority Axis 1 “Research and technological development”).



© Недка Капралова, въвеждаща студия, превод от френски, съставителство и коментарни бележки, 2022

проф. д-р Румяна Дамянова, научен редактор, 2022

Рецензенти: проф. д-р Румяна Дамянова
доц. д-р Людмила Малинова

© Стела Славова, дизайн на корицата, 2022

© Издателски център „Боян Пенев“ – Институт за литература при БАН, 2022

Печатница на издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

ISBN 978-619-7372-56-4

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЕКАТЕРИНА ВАСИЛЕВА

**СПОМЕНИ. СТИХОТВОРЕНИЯ.
ДОПИСКИ**

Съставител: Недка Капралова



София, 2022

СЪДЪРЖАНИЕ

Животът и творчеството на Екатерина Василева.....	7
Летопис за руската династия. Истинни разкази.....	39
Предговор.....	43
Откъс от книга, намерена в една парижка библиотека.....	45
Франция е първа сред цивилизованите нации.....	48
Въведение.....	50
Епичната България.....	58
Спомени. Истинни разкази за най-забележителните събития в живота ми.....	65
Михаил Василев в Браила (Румъния).....	66
Портретът на Петър Велики.....	67
В Браила. – Руско-турската война от 1877 г.	74
Виното – нектар.....	74
В Пловдив.....	75
На път към Ливадия (Когато тръгнах от Браила за Одеса през 1880 г.)	77
Пристигане в Севастопол.....	78
Потеглям към Ливадия.....	79
В Ливадия, за да се видя с Александър II.....	84
Ливадия.....	84
Спомени за неколцина познати в Ялта, на Крим, през 1880 г.	85
Един епизод от живота ми от 1881 г. Пътуване от Русия в Париж.....	88
Майка ми Кирана Михус, родена Диамандиде, в Сливен.....	90
Моята майка ми разказва за идването на българите в Пловдив през 1825 година.....	91
Преди омъжването ми в Браила.....	92
Великсин разказва за смъртта на докторите Войводов и Цветкович по заповед на Медехат-Паша в Русчук, през 1868 година.....	93
Разказ за един епизод от Войната през 1877 г. в България от един румънски капитан на име Димитреско.....	96
Документ, почерпен от Библиотеката на Сорбоната в Париж в един брой на „Журнал де Деба“.....	98

Как се създаде новата българска литература.....	99
Няколко мисли на моя син Васил Василев.....	102
Историческа бележка за Добре Войникофф, създател на Българския театър.....	103
Исторически поеми от Екатерина Василова – авторка	109
Хаджи Димитър в Балкана.....	111
Трагедията на една птица. Алегория на един балкански народ.....	111
Река в Балкана.....	112
Посветено на съпруга ми М. Василев.....	113
Ода за Ливадия в Крим. В двореца на цар Александър II.....	114
С възхищение.....	115
1880 приятният сън.....	116
От Библията: Христос да е във всеки ден, когато се събудя – сънят като смърт.....	116
Кукувицата на изсъхнала ябълка стоеше.....	117
Сън бе с кукувицата в село Вълени.....	118
Далеч от моята страна.....	119
Внимание. В красивата Трансилвания.....	119
Ода, посветена с възхвала на великата Румъния.....	120
Тогава през 1916 г.	120
Други текстове	121
В Браила 1871 г.	121
Публично изказване на Жан Жорес.....	122
Данте Алигиери.....	123
Исторически факт, извлечен от една книга от библиотеката на Музикалната академия.....	123
През 1880 г. в Ялта, близо до Ливадия.....	124
Други стихотворения	126
Желанието ми.....	126
Метхат паша, отчаен срещу XIX век, при въстанието на българите говори в себе си (посвещава ся на Цони от Железник).....	127
Дописки	128
В. „Отечество“, год. I, бр. 17, 14 ноември 1869 г.	128
В. „Отечество“, бр. 18, 21 ноември 1869 г.	129
В. „Отечество“, бр. 26, 23 януари 1870 г.	132
В. „Отечество“, бр. 75, 5 февруари 1871 г.	134
В. „Отечество“, бр. 75, 5 февруари 1871 г., с. 3.	136
В. „Турция“, бр. 17 от 13 юни 1870 г.	137
Библиография	140

ЖИВОТЪТ И ТВОРЧЕСТВОТО НА ЕКАТЕРИНА ВАСИЛЕВА

Екатерина Василева (1850/52, Плоещ, Румъния – 1926, Париж, Франция) е книжовничка, принадлежаща на две национални традиции – румънската и българската. Родена е в Румъния, но по майчина линия произхожда от известния сливенски род Диамандиеви и през целия си живот се бори със слово и дело за каузата на поробените балкански славяни, като активно участва в културната дейност на българската диаспора в Румъния. За българската публика творчеството ѝ до голяма степен остава непознато, тъй като тя пише на румънски и френски и с болка споделя, че не владее добре майчиния си български език. Авторка е на поеми и стихотворения, написани на румънски, на дописки, писани на румънски и обнародвани в излизалия в Букурещ двуезичен вестник „Отечество“/„Patria“, чийто редактор Пандели Кисимов ги превежда на български език, както и на една дописка във в. „Турция“, вероятно също преведена от румънски на български. Остава и една мемоарна книга, написана на френски език и издадена в Париж през 1923 г., в която описва най-важните моменти от живота си. Екземпляр от спомените ѝ се пази в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

През годините животът и делото на Екатерина Василева привличат относително слабо внимание, вероятно поради затруднения, дължащи се на езиковата бариера. На участието ѝ в представленията на театралната труппа на Добри Войников посвещава статия Д. Н. Минчев¹, който публикува и няколко

¹ Минчев, Д. Н. 1. Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – *Театър*, X, 1957, кн. 11; 2. Неизвестно стихотворение за Хаджи Димитър на румънски език. – *Вечерни новини*, бр. 2165, 5 авг. 1958, с. 4.

нейни стихотворения, преведени на български. Трите представления на „Велислава“, дадени от трупата на Д. Войников през април – май 1870 г., полемиката, която пиесата предизвиква на страниците на възрожденския печат, както и участието на Е. Василева в тази полемика, са изследвани подробно от Ст. Караkostов². За дейността на Е. Василева и съпруга ѝ Михаил Василев в учредяването на Българското книжовно дружество в Браила през 1869 г. и за нейното участие в създаването на женското дружество в Браила през май 1870 г. ценни сведения дава Н. Жечев³. Своеобразен портрет на Е. Василева изгражда и К. Бойчева⁴. Сведения за Е. Василева откриваме в изследванията на В. Паскалева⁵, Е. Сюпюр⁶, И. Иванчева⁷, Н. Александрова⁸. Ценен документ, съхраняван в архива на Монархическия институт, който хвърля светлина върху последните години от живота на Е. Василева, публикува Л. Малинова⁹.

² Караkostов, Ст. *Българският възрожденски театър на освободителната борба 1858–1878*. София: Наука и изкуство, 1973, 491–496.

³ Жечев, Н. *Браила и българското културно-национално възраждане*. София: БАН, 1970, 110–111, 170–171, 180.

⁴ Бойчева, К. 1. Актрисите в емигрантския театър на Д. Войников. – *Театър*, 1978, № 11, 43–45; 2. Екатерина Василева. – *Родна реч*, 1981, № 2, 51–53; 3. *Жени в сянката на известни мъже*. София: Рал-Колобър, 2011, 44–51.

⁵ Паскалева, В. *Българката през Възраждането*. София: Издателство на БКП, 1964, 101–102, 146, 234, 245.

⁶ Сюпюр, Е. *Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век*. София: БАН, 1982, 133–134, 157, 224.

⁷ Иванчева, И. 1. Първите български поетеси. – *Българска книга*, 1992, № 7, с. 42–46; 2. *Брегове на чувството. Гласове на жени в българската поезия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 16.

⁸ Александрова, Н. 1. *Робини, кукли и човеци. Представи за жените във възрожденската публицистика и в прозата на Любен Каравелов*. София: Сонм, 2012, 83–87; 2. *Българските образи на мадам дьо Севине през Възраждането*. – В: *Култура, идентичности, съмнения. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Николай Аретов*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 363–375; 3. *Билингвизмът и българските авторки от 19 век: Рахил Душанова, Екатерина Василева, Богдана Хитева*. – *Литературна мисъл*, 2019, кн. 3, 57–72; 4. *Любопитство, любов и борба: с паракс между българския и румънския бряг на Дунав*. – In: *Spre pământul făgăduinței, între balcani și bugeac Omagiu Doamnei Profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Brăila: Editura Istros a muzeului Brăilei „Carol I“, 7–9.

⁹ Малинова, Л. Хр. Първи предосвободженски опити на българката в книжовността и поезията. – *Везни*, 2012, № 3, 46–61.

За оригинала

Настоящото издание представлява пълен превод от френски език, придружен с научен коментар, на спомените на Е. Василева според оригиналния екземпляр, който се съхранява в НБКМ. Преведени от румънски език са стихотворенията и прозаичните текстове, добавени в края на книгата.

На корицата на оригинала стои заглавието «*Annales de la dynastie Russe: Récits véridiques. Œuvre classique de Ecathérine Basilov. Femme de Lettres à Paris*»¹⁰, 1923 („Летопис за руската династия: достоверни разкази. Класическо произведение на Екатерина Базилов. Писателка в Париж“). Всъщност книгата съдържа два мемоарни текста, публикувани един след друг. Първият текст също представя нейни спомени и те вероятно правилно, макар и с доста високо самочувствие, са определени от авторката като „Летопис за Руската династия“, тъй като в тях Е. Василева разказва за двата избродирани от нея портрета (на цар Петър Велики и на император Александър II), които подарява на руския император Александър II, както и за двете си срещи с императора, за писмата и накитите, които получава от него, и за отличията, с които години по-късно е наградена от цар Борис III за родолюбивата си дейност – грамота и орден.

На с. 17 (в оригинала) обаче започва нов раздел със заглавие: «*Souvenirs. Récits véridiques des faits les plus marquants de ma vie*» („Спомени. Достоверни разкази за най-забележителните събития в моя живот“) и това са спомените за личния ѝ живот – в Румъния и във Франция.

Запазеният в НБКМ екземпляр не е еднороден последователен разказ, а представлява поредица от различни текстове. Книгата съдържа следните откъслечи, които ще представя в реда, в който са подредени в книжното тяло, като трябва изрич-

¹⁰ В заглавието авторката изписва личното и фамилното си име по френски маниер, което поставя проблеми при библиографското класифициране на книгата, които трябва да се имат предвид, защото в някои случаи могат сериозно да затруднят изследователя при издирването. Така например в каталога на НБКМ книгата е регистрирана на „Basilov“, а в НБ „Иван Вазов“ – Пловдив, на „Vassileva“.

но да отбележа редуването на печатни страници, машинописни страници и снимки:

1. На с. 1 е заглавието «Annales...».

2. Последвано е от «Préface aux Annales de la Grande Russie (1923) imprimées par l'intervention de Monsieur le général Savoff ex-ministre au profit de l'Académie des Sciences de Sofia» („Предговор към Летописа на Великата Русия (1923), отпечатан с подкрепата на господин генерал Савов, бивш министър, в полза на Академията на Науките в София“).

3. Следва разказ (машинописни страници) за срещата на сина ѝ с един американски филантроп в Париж.

4. Писмо от българското посолство от 30.08.1923 г., с което ѝ е връчена наградата (орден за гражданска заслуга и грамота) (с. 5).

5. Отделен текст със заглавие «La France est la première des nations civilisées» („Франция е първа сред цивилизованите нации“). Това е печатен текст, който започва с възхвала на френската цивилизация и завършва с два абзаца, посветени на ролята на жената за възпитанието на децата ѝ (с. 9).

5. Ода, посветена на триумфа на руския император Александър II (на румънски, машинопис, вмъкната при подвързването между с. 9 и 11; страници 3, 4, както и 6, 7, 8 липсват).

6. На с. 11 започва нов текст: „Introduction (1923)“ („Въведение (1923)“), в началото на който има мото: «Hommage de remerciement à Son Excellence Monsieur le Ministre Général Savoff qui m'a montré de l'intérêt et a bien voulu me protéger et intervenir en faveur de mes œuvres patriotiques» („С уважение и благодарност към Негово Превъзходителство господин Министъра Генерал Савов, който прояви интерес към мен и пожела да ме подкрепи и да се застъпи в полза на моите патриотични дела“). След този увод са вмъкнати портретите на руския император Александър II и на българския цар Борис III.

7. На с. 13–16 е отпечатана поемата «La Bulgarie érique» („Епичната България“) („посветена на император Александър II, поднесена в Ливадия, 1880 г.“).

8. От с. 17 започва вторият споменен текст: «Souvenirs. Récits véridiques des faits les plus marquants de ma vie».

Още една интересна подробност: в края на книгата има две страници, написани на много лош френски, със силно домашно румънско влияние, които ме карат да мисля, че първоосновата на текста е била именно такава и следователно: 1) основната част е претърпяла силна редакторска намеса; 2) отделните откъси са писани по различно време и са били прибавяни постепенно; 3) не е ясно как тези богати на информация страници са останали в този вид, като наистина трудно се разчитат едновременно заради езика, стила и пунктуацията. Този недостатък е посочен още от Д. Минчев, който пише: „Поради лошия стил, от който страда цялата книга, ние предаваме спомените ѝ преработени и с наша пунктуация“¹¹.

За името на авторката

В историята на българската литература тя е известна като Екатерина Василева. Но всъщност няма нито една нейна публикация, която да е подписана от нея по този начин. Дописките, които публикува във в. „Отечество“, са подписани съкратено: „Една Браилченка Българка К.М.В.“, „Една Българка от Браила К. М. В.“. Своите текстове, писани на френски и на румънски език, тя подписва с *Basilov*, като редува формите на личното си име: *Catherine/Ecathérine*. Първоначалното ми недоумение се отнасяше до това дали тя е изговаряла и пишела името си като *Василева* или като *Василова*: с *е*, както е съвременната книжовна норма, или с *о*, както е според формата, засвидетелствана на латиница. В процеса на работата се появиха съмнения, че е смесвала двата езика, че е бъркала двете азбуки, особено при разчитането на текстовете на стихотворенията, написани на румънски. Имах колебания как да изпиша имената ѝ: Катрин или Катерин; Басилов/Базилов/Василов? Но внимателното проследяване показва, че при предаването на някои лични и фамилни имена на френски език – езика, на който са публикува-

¹¹ Минчев, Д. Н. Цит. съч., с. 70.

ни спомените ѝ, както и поемата ѝ „Епичната България“ – тя е решила да използва френската форма на съответното име. Така Екатерина е станало Катрин/Екатерин. Личното име Васил (на сина ѝ) е станало Базил (Basile), но и това име не е предадено последователно в тази си форма, а се редуват фонетичната форма Basil и правилната форма Basile. Заменени с френските им съответствия са имената и на Петър Берон, споменат като Pierre Veron (Пиер Берон), и на Стефан Берон, изписан като Etienne Veron (Етиен Верон). Други имена са останали непроменени. Например името на съпруга ѝ не е променено на Мишел, а е останало Михаил.

Вероятно при изписването на името си на френски език Екатерина Василева е била водена от желанието да го доближи максимално до възприятието на френския читател – книгата ѝ е написана на френски и издадена във Франция. Както и до възприятието на тогавашния образован елит, който прекрасно владее френски език – както в Румъния, така и в България, и изобщо в цяла Европа.

От друга страна, авторката подписва румънските си творби, поместени в книгата със спомените ѝ, като Ecathérina Basilov (Екатерина Басилов). Допускам, че тя самата се е наричала „Басилов/Василов“, по същия начин пише името на съпруга си и на сина си. А като се има предвид, че след 1882 г., когато продава наследствените си имоти в Букурещ, до смъртта си живее в Париж, където синът ѝ следва, а след това работи като лекар, сиреч над четиридесет години от живота ѝ преминават във Франция, вероятно там е била наричана „Басилов“.

В настоящето издание навсякъде името на авторката е предадено с българската си фонетична форма – Екатерина Василева. Така е изписано то в нейната дописка от Браила до в. „Турция“, 1870 г. (най-ранното засвидетелстване на името ѝ на български език), както и в грамотата, с която през 1923 г. цар Борис III ѝ присъжда ордена за гражданска заслуга. Така е известно и в българската наука.

За посвещението на книгата

Екземплярът, съхраняван в НБКМ, е посветен два пъти – и с личен автограф, и със специален текст, изнесен като мото – на генерал Савов. Засега този е единственият екземпляр, който се намира в България. Смятам, че това е същата книга, която Е. Василева лично е подарила на генерал Савов в знак на своето уважение и благодарност към него. В спомените си тя разказва, че на 1 януари 1923 г. в Париж получава кошница с цветя с визитката на генерала, който я уведомява, че скоро ще я посети. Тъй като в този момент се кани да пътува, Василева решава да не отлага срещата и отива при ген. Савов, който ѝ казва, че е научил, че тя притежава две писма от император Александър II и я моли да даде тези писма и да напише книга за тях. Като добавя: „Те ще станат предмет на историческа книга, но Вие трябва да ни дадете повече сведения за тях и да ни кажете как сте се сдобили с тези две писма, чиято стойност е неоценима. Книгата ще бъде отпечатана от мен или от Академията в София и ще бъде изпратена на много други академии и ще бъде преведена на много езици, най-вече на български и на руски. Отпечатването на тази книга няма да Ви струва нищо; тъкмо напротив, след публикуването ѝ ще получите възнаграждение“. Е. Василева му отговаря, че тази книга вече е написана, но скръбта от смъртта на сина ѝ я е накарала да отложи всичко; сега обаче неговото предложение е повдигнало уния ѝ дух и тя чувства смелост да се посвети на това патриотично дело. Същата година – 1923 – книгата е отпечатана. Признателната Е. Василева поднася екземпляр на генерала с личен автограф, като надписва книгата на контратитулната страница. Второто посвещение е официално, печатно и е поместено в началото на „Въведение“.

Михаил Савов (1857–1928) е генерал-лейтенант от българската армия. Като офицер, военен министър и дясна ръка на цар Фердинанд той модернизира българската армия и я предвожда в годините, в които тя бележи най-големите си победи. От

друга страна обаче, участва във взимането на фатално решение, което го превръща заедно с цар Фердинанд в основен виновник за пагубната за България Междусъюзническа война.

Роден е в Стара Загора на 26 ноември 1857. Учи в Хасково, Пловдив, Габрово и в Галатасарайския лицей в Цариград. Завършва военното училище в София с първия му випуск. До Сръбско-българската война учи в Генералщабната академия в Санкт Петербург.

През Сръбско-българската война (1885) командва левия фланг в битката при Сливница. Въпреки дадената заповед за отстъпление, Савов не отстъпва и неговите войници успяват да задържат височината, което впоследствие се оказва много важно за изхода на цялата война.

Михаил Савов е забелязан от новодошлия български княз Фердинанд и става негов флигел-адютант. На 16 февруари 1891 година оглавява за първи път Министерството на войната в кабинета на Стефан Стамболов и започва усилена работа по създаването на Закон за устройство на въоръжените сили, който е първият истински закон за изграждане на армията. След започването на Балканската война ген. Савов е назначен на новосъздадения пост „помощник на главнокомандващия“ на Българската армия. Генералът е привърженик на идеята за завземане на Цариград и след победите при Лозенград и Бунархисар убеждава Фердинанд и получава от него пълномощия да нареди атаката на турските укрепления при Чаталджа. Операцията се проваля заради холерната епидемия, лошото разузнаване и недостига на тежка артилерия, което неизбежно удря по авторитета на генерала.

Повратният момент в кариерата на ген. Савов е свързан със събитията от 1913 г., когато в съгласие с цар Фердинанд, но без знанието на кабинета на премиера Стоян Данев, на 15 юни 1913 година той прави фатална грешка, като нарежда нападение срещу сръбските и гръцките войски в Македония, с което започва Междусъюзническата война. Замислено като демонстрация на сила и опит за изтикване на бившите съюзници от спорните територии, спечелени от тях през Балканската война, нападението, извършено на 16–17 юни, прераства във война.

Тя приключва с погром за България и загуба на значителна част от спечелените територии. Последниците за страната са изключително тежки и довеждат до Първата национална катастрофа. Това слага край на военната кариера на ген. Савов. Той е уволнен, а година по-късно, през 1914 г., е съден от Държавен съд¹². Генералът напуска България и няколко години пребивава в Германия и Франция. По-късно Ал. Стамболийски го изпраща за пълномощен министър в Париж. Като човек с голям авторитет, на него се надяват да стопли отношенията с Франция, които са силно влошени след Ньойския договор.

Е. Василева изпитва силно уважение към ген. Савов. За нея той е голям дипломат и знаменит военачалник, той е победителят при Одрин. В спомените си тя разказва, че наскоро след срещата им той се разболява¹³ и те повече не се виждат, но независимо от това тя посвещава спомените си на него. Вероятно след излизането от печат на книгата е занесла този екземпляр с личното ръкописно посвещение в дома на генерала с молба да му бъде предаден. Как точно се е озовал впоследствие в НБКМ, за момента е загадка.

Загадка остава и фактът, че книгата не е регистрирана в каталога на Френската национална библиотека. Във Франция Законът за легалния депозит е въведен през 1812 г. от Наполеон Бонапарт. От 1813 г. започва издаването на ежегодни токове на националната библиография, съдържащи всички печатни издания – от единичен лист до книга. Има фиш за поемата „Епичната България“, отпечатана през 1882 г. и описана като брошура от 4 листа формат фолио, въпреки че екземпляр липсва, но не и за книгата. Какви са причините – засега и това е загадка.

Спомените на Е. Василева са отпечатани през 1923 г. Тя умира през 1926 г. в Париж, на 76-годишна възраст. През тези три

¹² Публичната реабилитация на ген. Михаил Савов идва едва 79 години след смъртта му. На 20 декември 2012 година генерал-лейтенант Михаил Савов е награден посмъртно с орден „Стара планина“ I степен с мечове.

¹³ Генералът се разболява от туберкулоза и умира на 21 юли 1928 г. във Франция.

години не се среща повече с генерал Савов, който е на лечение в Швейцария. Струва ми се твърде вероятно да не е пътувала до България, за да занесе книгата си. Допускам също, че поради болестта си генералът не е осъществил обещанието, дадено на Василева при срещата им – книгата да бъде изпратена в България и Русия. Единствено този екземпляр, надписан за генерала от авторката, е дошъл в България – навярно сред вещите на семейство Савови – и в някакъв момент е бил предоставен на Народната библиотека в София. Каква е съдбата на останалата част от тиража на книгата? Надали някой може да каже. Но каква ли изненада би било да се попадне – ей така, случайно – на екземпляр, скрит сред други стари книги в сандъците на някой букинист край Сена!

Произход и семейна среда

Екатерина Василева е единствено дете и произхожда както по майчина, така и по бащина линия, от заможни семейства.

За баща ѝ се знае много малко. Била е на две години, когато той умрял и майка ѝ останала вдовица. Повече сведения за баща ѝ и неговото семейство научаваме доста лаконично от приведените спомени на майка ѝ, която ѝ разказвала, че нейният вуйчо Петър, едър собственик в Пловдив, я омъжил за „Михус – финансов началник на Префектурата в Пловдив. Префектът се казвал Михаилиди и имал двама сина – Миху и Изидор. [...] Познавах ги, те бяха много почитени хора; Изидор стана Директор на Банката в София¹⁴“. Майката на Екатерина не се омъжва повторно, а отглежда сама детето си. Вероятно е имала необходимата материална обезпеченост, за да го направи. Известна увереност за това придобиваме от снимката на красивата вила „Михус“ в Букурещ, която Екатерина наследява след смъртта на майка си и продава през 1882 г., както и от все така беглото споменаване, че след сватбата Михаил Василев напуска провинцията и се премества в къщата на майка ѝ в Браила, където заживява младото семейство.

¹⁴ Вероятно те също са били от български произход, съдейки точно от това сведение, че Изидор става директор на банката в София.

Е. Василева е лаконична в представянето на семейната среда, в която израства. Но сведения, почерпени от други източници, позволяват да се обогати информацията и да се придобие по-ясна представа. Майката на Екатерина – Кирана Михус – произхожда от богатия сливенски род Диамандиеви (в текста: Диамандиде). Роднините ѝ се преселват в Пловдив през 1825 г.¹⁵, когато Кирана е съвсем малка и я вземат със себе си, тъй като е сираче. Кирана разказвала на дъщеря си, че малцина от българските преселници имали пари в брой, както притежавали нейните роднини, „които взели парите си със себе си и в новата страна могли да си купят имоти“.

След руско-турската война от 1828–1829 г. в Браила се заселват много българи от Сливенско, Ямболско, Котленско. В спомените си д-р Иван Селимински, съвременник и свидетел на описаните събития, посочва: „Особено град Браила, изпразнен от турците съгласно Одринския договор, се засели със сливенски бежанци, които намериха готови къщи и дюгени и други недвижими турски имоти, които се продаваха на твърде ниски цени. А пък и държавата даром им отстъпи едно празно място“¹⁶.

Сред най-видните сливенци в Браила са и братята Васил и Димитър Диамандиеви, оставили имената си в изграждането на новата българска история не само като богати търговци, но и като дарители и спомоществователи.

Братята Диамандиди като спомоществователи

В спомоществователските списъци са запазени сведения за братя Димитър и Васил Диамандиди, както и за братя Василий, Теодор и Йоан синове Диамантидови.

Василий, Теодор и Йоан синове Диамантидови са отбелязани само веднъж като спомоществователи от Пловдив за 3 екземпляра

¹⁵ Тази дата, както и други дати в спомените на Е. Василева не бива да бъдат приемани с пълно доверие, тъй като – вероятно поради дистанцията във времето – тя често посочва неточни дати. В този случай навярно става дума за масовото преселване на сливенци в Браила след руско-турската война от 1828–1829 г.

¹⁶ Цитирано по: Жечев, Н. *Браила...* Цит. съч., с. 20.

ра от „Месецослов или Календар вечний“ от Христодул Костович Сичан-Николов (1840). При тяхното участие не е указано родното им място.

Но братя Димитър (Димитрий) и Васил (Василий) Диамандиди са сред най-активните спомоществатели на българската книга през първата половина на XIX в. Те подкрепят финансово отпечатването на единадесет книги. Включват се в подписките за набирането на средства неизменно като спомоществатели от Браила, по занятие търговци, и всеки път е посочено, че са родом от Сливен.

Първото им спомоществование е за 2 екземпляра от „Кратко начертание на всеобщата история“ от руския професор Иван Кайданов, преведено и допълнено от Анастас Кипиловски (1836).

Следват:

„Месецослов или Календар вечний“ от Христодул Костович Сичан-Николов (1840) – 10 екземпляра.

„Заради возрождение новой болгарской словесности или науки“ от Юрий Венелин, преведена от Михаил Кифалов (1842) – 10 екземпляра.

„Всеобща география за децата“ от Иван Богоров (1843) – 4 екземпляра.

„Общее землеописание“ от Константин Фотинов (1843) – 10 екземпляра.

„Историята на славеноболгарския народ“ от Й. Раич, преведена от Петър Сапунов (1844) – 10 екземпляра.

„Православное учение“, преведено от руски от Иларион Стоянов [Макариополски] (1844) – 2 екземпляра.

„Първичка българска граматика“ от Иван Богоров (1844) – 5 екземпляра.

„Българска аритметика“ от Христодул Костович Сичан-Николов (1845) – 5 екземпляра.

„Две советователни слова...“, преведени от сръбски от Йоан Стоянович (1845) – 10 екземпляра.

„Игиномия...“, преведена от гръцки от Сава Доброплодни (1846) – 4 екземпляра.

След 1846 г. имената на братя Димитър и Василий Диамандиди повече не се появяват в спомоществателски списъци. Причините за това не са известни. Трябва да се подчертае обаче, че книгите, които са подпомогнали, са сред най-масово подкрепените от българската читателска публика през първата половина на XIX в. Може да се предположи също, че братя Димитър и Васил Диамандиди са били високо образовани хора с интереси в хуманитарната област. Този извод, до който се стига след анализ на данните в спомоществателските списъци, е подкрепен от сведенията, изнесени от Е. Сюпюр, която посочва, че Димитър Диамандиев е завършил Юридическия факултет на Берлинския университет¹⁷ и след това е работил като адвокат.

Когато даден спомоществател е предплащал за повече екземпляри, както в някои от приведените по-горе примери за 10, с голяма вероятност може да се допусне, че част от купените книги са били предназначени за даряване, макар и невинаги това да е указвано – възрожденското книжовно спомоществователство изобилства от подобни примери. Известно е обаче, че Димитър Диамандиев е оказвал значителна материална помощ на сливенските училища, като „пращал на черковната община в града 100 наполеона годишно за издръжка на главен учител“¹⁸. Благодарение най-вече на неговата помощ младият Добри Чинтулов бил снабден с препоръчителни писма и средства, за да замине да следва в Одеса. През учебната 1850–1851 г. Чинтулов е назначен за главен учител в Сливен отново с помощта на браилските си съграждани, като „благодетелят му Димитър Диамандиев се задължил да изплаща в продължение на десет години допълнение към заплатата му, определена от сливенската община“¹⁹.

Активен спомоществател е и друг представител на рода Диамандиди – Димитър Диамантиди (Диамандиа/Диаманти/Диамантиев/Диамандов) от Сливен, живущ в Плоещ. Въпреки съвпадението на имената, смятам, че това е друг представител на рода, съименник с предходния. За жалост, никъде не е упо-

¹⁷ Сюпюр, Е. *Българската...* Цит. съч., с. 57.

¹⁸ Жечев, Н. *Браила...* Цит. съч., с. 155.

¹⁹ Пак там, с. 157.

менато бащиното му име, за да е напълно сигурно. Той подпомага излизането на следните заглавия:

„Заради възрождение новой болгарской словесности или науки“ от Юрий Венелин, преведена от Михаил Кифалов (1842) – 1 екземпляр.

„Всеобща география за децата“ от Иван Богоров (1843) – 1 екземпляр.

„Първичка българска граматика“ от Иван Богоров (1844) – 1 екземпляр.

„Две советователни слова...“, преведени от сръбски от Йоан Стоянович (1845) – 2 екземпляра.

„Игиономия...“, преведена от гръцки от Сава Доброплодни (1846) – 1 екземпляр.

„Кратка география математическа, физическа и политическа“ от Иван Богоров (1851) – 1 екземпляр.

И още един представител на рода е оставил името си като спомоществател: Теодор Диаманди от Браила, който през 1840 г. предплаща за един екземпляр от „Месецослов или Календар вечний“ от Христодул Костович Сичан-Николов. Не може да се твърди със сигурност дали Теодор Диамантидов, подписал заедно с братята си, в Плоещ, 1 екземпляр от тази книга, не е подписал още веднъж, пак 1 екземпляр, в Браила, или това са различни лица.

Така става ясно, че съветът, който Кирана Михус дава на дъщеря си – да приеме предложението на Михаил Василев за брак, защото единствената ѝ зестра е нейната младост и „едно момиче трябва да се възползва от възможностите, докато е младо“, – всъщност е бил по-скоро иносказателен и в съгласие с господстващите условности. Екатерина приема предложението („послушах добрите съвети на майка ми и приех“) и се омъжва за М. Василев. Тя е на 16 години. Той е доста по-възрастен от нея (с 22 или 24 години, роден е през 1828 г. в Котел), бракът им е сполучлив и хармоничен. Имат един син – Васил М. Василев,

който завършва медицина в Сорбоната в Париж със стипендия, отпусната от българския княз Александър I Батенберг. Тъй като годината на раждане на Е. Василева не е установена с точност (1850 или 1852), бракът се е състоял или през 1866, или през 1868 г. Но още през 1869 г. нейното име се появява в публичното пространство с една дописка, публикувана във в. „Отечество“, излизаш в Букурещ под редакцията на Пандели Кисимов. По същото време в Браила е създадено и Българското книжовно дружество. Михаил и Екатерина Василеви са сред учредителите му, като го подпомагат и финансово. През 1870 г. Е. Василева се включва в основаването на женското дружество в Браила. В. „Македония“ (брой 62 от 30.VI.1870) публикува списък на учредителките, сред които е Е. Василева, която внесла в касата на дружеството 60 франка. През 1870 г. участва в три представления на драмата „Велислава“ от Добри Войников. Дори пише на румънски „Монолог“, който произнася в началото на третото представление.

Екатерина и Михаил Василеви са хора образовани, заможни, със самочувствие, част са от всички значими събития, които вълнуват българската диаспора в Браила в този момент. Екатерина е млада жена, уверена в силите си, имаща пълната подкрепа на съпруга си. Но бракът им продължава кратко, тъй като М. Василев умира от чума на 17 юли 1873 г., когато е на 45 години²⁰.

Спомените

Както вече посочих, спомените на Е. Василева са разделени на две части. Първата тя озаглавява „Летопис за руската династия“. Но в този „летопис“ помества няколко текста, които всъщност нямат пряко отношение към историята на руската династия, освен че в един от тях става дума за писмата от Александър II, които тя пази. В първия текст разказва за случайната среща на сина си в една библиотека в Париж с богат американец, член на научно дружество, което изкупува ценни исторически документи, за предложението на богатия американец да

²⁰ Некролог. – *Периодическо списание*, г. I, кн. 7–8, 1873, с. 163.

й плати висока цена за писмата, които е получила от император Александър II, и посочва мотивите за своя отказ:

Отговорих на този господин: „Моят син би трябвало да Ви е казал, че за нищо на света няма да преотстъпя тези писма, но тъй като сте си направили труда да дойдете дотук заради тях, ще Ви ги покажа“. За това той ми благодари особено признателно. „Както виждате, казах му аз, печатите на писмата са автентични и са написани на руски език, а ето отстрани и преводът на френски.“ Той ми даде визитката си и ми каза, че ако някога реша да продам тези писма, достатъчно е да го уведомя.

Но аз нямах никакво такова намерение, защото исках след смъртта ми синът ми да напише моите мемоари и да разкаже как се бях сдобила с тези писма благодарение на моите дела и на предаността ми към свещената кауза: освобождението на балканските християни. След това тези две писма на Императора щяха да бъдат подарени на Академията на Науките.

Вторият текст, озаглавен „Въведение“, възхвалява Франция като първа сред цивилизованите държави и малко странно завършва с един параграф, посветен на длъжностите на жената за правилното възпитание на децата ѝ.

Следва „Въведение“, писано през 1823 г., в което Василева разказва за обстоятелствата, довели до отпечатването на книгата ѝ: срещата ѝ с генерал М. Савов и неговата молба да напише спомените си, свързани с двете исторически писма.

Последният текст в частта „Летопис на руската династия“ е поемата в проза „Епичната България“, написана на френски език, която Е. Василева последователно подарява на двама владетели. Първия път – на император Александър II: в екземпляра, съхраняван в НБКМ, е приложена заглавната страница с посвещението на императора (в машинописен вариант), последвана от печатния текст на поемата. Втория път – на княз Александър I Батенберг.

Разказите за двете ѝ срещи с императора не са поместени тук, както би било логично, след като става дума за историята на руската династия, а във втората част, където са представени нейните „достоверни разкази от моя живот“.

Като се изключат разказите за срещите ѝ с руския император и за Добри Войников, спомените на Е. Василева се отличават с подчертана фрагментарност. Различните събития не са предадени цялостно, хронологически последователно, а се „сглобяват“ от сведения, споменати на различни места. Така се очертават няколко отделни „корпуса“, които посочвам в хронологичната им последователност:

1. Спомени за турските издевателства над поробеното българско население. Тези спомени не са лично нейни, дори не са спомени на майка ѝ, която е изведена от Сливен като дете. Това са разкази, бих ги нарекла дори предания, които са битували сред роднините и сънародниците ѝ от българската диаспора в Пловдив и Браила.

2. Спомени от личния ѝ живот:

А) Запознанството със съпруга ѝ, решението да се омъжи за него, вечерите в дома им, когато той ѝ разказвал за пастирката Жьоневиев, която спасила Париж, за Жана д'Арк, която спасила Франция.

Б) Спомени, свързани със създаването на Книжовното дружество.

В) Спомени, свързани с Добри Войников, с представлението на драмата „Райна княгиня“ и с нейното участие в представлението на „Велислава“.

3. Спомени, свързани със срещите ѝ с руския император Александър II.

4. Спомени от първия ѝ престой в Париж през 1880–1882 г., когато е представена на В. Юго, комуто подарява екземпляр от своята поема „Епичната България“.

Личните спомени на Е. Василева, сиреч „достоверните разкази“ за нейния живот обхващат периода от омъжването ѝ през 1866/68 г. до 1882 г.

Периодът от 1882 до 1926 г., когато живее в Париж, не присъства в книгата, като се изключи разказът за срещата с генерал Савов и приложените в книгата снимки на грамотата и ордена за гражданска заслуга, с който е награден през 1923 г. от цар Борис III. За живота си през тези 44 години Василева не разказва нищо.

Бродираните портрети

Запленена от историите за героичните подвизи на жените, за които ѝ разказвал съпругът ѝ, младата Екатерина мечтаела и тя да извърши нещо толкова значително. И така, като се сглобят парченцата на спомените, пръснати на различни места, при това доста далеч едно от друго, се получава следният разказ:

Но от всички разкази на моя съпруг историята на Жьоневиев не ми излизаше от ума и точно нейният пример ме накара да се реша да ида да намеря император Александър II, за да му поднеса картината на Петър Велики – като на император на Великата Русия, който единствен има властта да спаси балканските християни, изнемогващи под жестоките зъби на азиатските вълци.

Един ден в Крайова, докато обикалях магазините, намерих модел на Петър Велики, по който направих известната бродерия за Император Александър II.

Една вечер моят съпруг ми говореше за семейството на Романови и за знаменитата императорска династия; гледайки портрета на Петър Велики, той ми каза: „Наистина ли твърдо си решила да изработиш портрета на Петър I, скъпа моя Екатерина? Понеже ти работиш много изкусно, струва ми се, че идеята да го дариш от името на народа на цар Александър II ще окаже много силно нравствено въздействие, защото именно в лицето на царя на русите ние можем да имаме надежда да намерим могъщ покровител за славянските народи на Балканите и особено за българите“.

От приведените откъси става ясно, че Екатерина сама взема решението да избродира портрета на Петър Велики – доста смело решение за толкова млада жена, която очевидно е била убедена в собствените си сили и възможности. От голямо морално значение е и фактът, че получава пълната подкрепа на съпруга си.

Изкуството на бродерията винаги е било част от високите женски умения – както в традиционната, така и в елитната култура. Всички жени умеели да бродират – повече или по-малко

изкусно. Бродирането, заедно с рисуването, пеенето и свиренето на музикален инструмент били задължителна част от образованието на момичетата от доброто общество. Фактът, че Е. Василева съвсем млада, едва на 18–19 години, е умеела да бродира красиво, означава, че обучението ѝ в това изкуство е започнало съвсем рано. Подобно на Е. Василева, Евгения Кисимова подарява на румънската кралица Кармен Силва „изкусно извезана от нея риза“, за да ѝ благодари, че е удовлетворила молбата ѝ да настани български девойки в престижен букурещки лицей²¹.

От друг фрагмент, отново споменат сякаш между другото, научаваме, че е умеела и да свири на цигулка:

Веднъж, когато присъствах на концерта на известен цигулар, изведнъж почувствах желание да уча цигулка и този маестро стана първият ми учител.

Единствено от това изречение разбираме, че се е научила да свири на цигулка, но дори от контекста не може да се твърди категорично дали преди или след сватбата си.

Затова пък задължителното за омъжената жена умение да „върти къща“ започва да усвоява едва след женитбата си:

Моята майка, която се занимаваше с управлението на къщата, искаше да усвоя и грижите за кухнята, защото, казваше тя, жена, която не умее да готви, не може да бъде нито добра майка, нито добра домакиня, а когато има добър мъж, трябва да се грижи за него. Винаги съм следвала съветите на майка ми и на съпруга ми.

В тези две изречения е предадено и усвояването на изкуството да се управлява дома, и заявената добродетелна покорност на дъщерята и съпругата.

Създаването на бродираните портрети на руските владетели цар Петър Велики и император Александър II е представено изчерпателно. Разказът е последователен и завладяващ, изобилства от интересни подробности за лица и събития.

Интерес от гледна точка на българската история и култура представляват други две събития в живота на Е. Василева, за

²¹ Александрова, Н. *Робини, кукли и...* Цит. съч., с. 84.

които тя разказва в спомените си: участието ѝ, заедно със съпруга ѝ, в учредяването на Българското книжовно дружество и участието ѝ като актриса в трите представления на драмата „Велислава“ от Добри Войников – всичко това се случва в рамките на три години: 1869, 1870 и 1871 г. Тези събития, които – хронологично – предшестват създаването на бродирани-те портрети, са разказани след това, без да е ясна причината за този избор. Вероятно обяснение може да се потърси във факта, че спомените си Е. Василева е записвала по различно време, че след смъртта на сина си, съкрушена от скръб, не е имала никакво желание да се връща към тях и едва след разговора с генерал Савов е решила да го направи, при това бързо, което може би обяснява тази накъсаност, непоследователност, фрагментарност, грешките и пропуските, както и лошия език на последните страници.

За участието си в дейността на Книжовното дружество, за познанството си с известните личности, белязали с делата си това време, Е. Василева разказва по свойствения си лаконичен начин следното:

Съпругът ми Михаил – често без да ме предупреди – канеше на трапезата ни свои приятели, които случайно бе срещнал, както и приятелите на своите приятели, които, както казваше той, бяха и негови приятели. Докато се хранехме, всеки наблюдаваше, разказваше и коментираше случващите се събития. Така съпругът ми ме представи на г-н Войников – изтъкнат учител и главен редактор на вестник, някогашен съученик на моя съпруг в Робърт колеж в Константинопол. Така също слушах г-н Стоянов как говори за литература, за наука и за Библиотеката в Браила; той беше много приятен събеседник. Запознах се също и с Друмев – драматург и историк, който по-късно стана епископ на София; със Савич – журналист с войнствен дух, който се интересуваше от обществените въпроси и от литературата. Помня научната библиотека, която бе подредена в къщата на един много богат филантроп на име Николай Ценов, който, за-

едно с г-жа Ценова, пое за своя сметка разходите на Книжовното дружество в Браила.

В тази къща²² се провеждаха беседи, в които се разглеждаха различни въпроси, например: как майките трябва да възпитават добре децата си; защо любовта и милосърдието (благотворителността) трябва да са основа на християнското общество; кои са длъжностите на добрия гражданин... и други въпроси: за чувствата на майките по примера на знаменитата писателка г-жа дьо Севине.

В това Дружество за Науки, когато имаше сказки, присъстваха много дами и някои от тях вземаха думата и се изказваха за нравствеността, за възпитанието и за длъжностите на майката. Така и аз бях помолена, много пъти, да изнеса беседи за родителите и как те трябва да дават добри примери на своите деца; за това как децата трябва да станат достойни да носят фамилното си име и т.н. Всеки път, когато изнасях беседа, я публикувах във вестник „Отечество“ в Букурещ, чийто редактор през 1872 г.²³ беше Пандели Кисимов.

Писах също и в едно лирическо списание на румънски език, което се казваше „Echos“. Редакторът на вестника – Пандели Кисимов – я преведе на български и я публикува в подлистника на своя вестник „Отечество“ („Patria“) през 1872 г.²⁴

Този откъс пренася читателя в обстановката в дома на Василеви, където гостували видни личности – активни строители на събитията, изградили нова България, като Васил Д. Стоянов, Васил Друмев, Добри Войников и др., с които Екатерина се запознава и общува. Пресъздава и атмосферата в дома на Ценови, където се помещавало Книжовното дружество и се провеждали беседите. За създаването на по-пълна представа за тези важни събития, към мемоарното описание на Е. Василева ще прибавя конкретните данни за участието на видните представители на българската диаспора в Браила в учредяването на Книжовното дружество, както са посочени от Н. Жечев:

²² Подчертавам, че беседите се провеждали именно в дома на Ценови, а не в къщата на Василеви.

²³ В този случай Василева определено бърка годината. В. „Отечество“ излиза от август 1869 до юли 1871 г.

²⁴ Тази публикация не бе установена.

Между браилските българи, които с готовност прегърнали идеята за създаване на Книжовното дружество и полагали ревностни усилия за нейното осъществяване, трябва да се споменат преди всичко Н. Ценович, К. Попович, Ст. Берон, В. Михайлиди, Д. Войников и др. Още през пролетта на 1869 г. много българи от Браила записали щедри дарения в полза на дружеството. В неговата кондика с дата 5.III.1869 г. са вписани имената на повече от 50 дарители от Браила. Между тях са [...] Ек. Василева [записала] 300 франка за 3 години. [...]

На 21. IX. 1869 г. в салона на българското училище в Браила било проведено събрание за избиране на делегати за учредителното събрание на Книжовното дружество, което щяло да започне работа след няколко дни в Галац. На събранието присъствали 39 мъже и 2 жени – Екатерина Василева и Мария Ст. Берон. [...]

Между най-усърдните спомагателни членове бил и Михаил Василев, родом от Котел, който починал през 1873 г. – едва 45-годишен²⁵.

Това, което Е. Василева – умишлено или не – не е написала в спомените си, достига до нас по други пътища и така се изгражда още по-плътнo образът на тази – бих казала навярно без голямо преувеличение – забележителна жена.

Елена Сюпюр посочва, че Е. Василева е участвала и в Българското театрално дружество (1865–1876) в Браила, заедно с М. Константинова и А. Костович²⁶.

На участието си в представленията на драмата „Велислава“, както и на познанството си с Добри Войников, Е. Василева отделя по-голямо внимание. Това е другият по-пространен разказ за събитията в живота ѝ, освен разказа за пътуването до Ливадия.

И тук обаче спомените са противоречиви. На едно място Е. Василева твърди, че Войников увещавал съпруга ѝ да ѝ позволи да участва в представлението:

²⁵ Жечев, Н. *Браила...* Цит. съч., с. 180–182.

²⁶ Сюпюр, Е. *Българската...* Цит. съч., с. 224.

Авторът събра група от любители, които имаха известни качества, и помоли моя съпруг и аз да се включа, като взема главната роля на княгиня Велислава.

За да разсее колебанията и скрупулите на съпруга ми, той му каза, че целта на тази пиеса е да повдигне самочувствието на народа и че печалбата от представленията ще послужи за обогатяването на Научната библиотека в Браила.

След няколко страници пише обратното – че съпругът ѝ е увещавал Войников да ѝ даде роля:

Моят съпруг каза на Войников: „Кога трябва да представите пиесата? Можете да ни кажете дали е в полза на училището или за благотворителност. Моята жена ще ви помогне, като вземе роля, тя обича да се занимава с родолюбиви дела, двете с г-жа Сева Димон Петрович често присъстват на сбирките на Библиотечното дружество²⁷ в Браила, двете заедно правят посещения, за да канят дамите, които присъстват на родолюбивите сказки на Стоянов, понякога жена ми изнася кратки беседи за възпитанието на майките.

Независимо от тези противоречия остава фактът, че тя участва и в трите представления на драмата „Велислава“, които трупата на Войников изнася през 1870 г.

Тези представления предизвикват бурна полемика на страниците на възрожденския печат. В тази полемика се включва и Е. Василева с дописка, публикувана във в. „Турция“, в която възразява на анонимния автор на предходна дописка, който твърди, че драмата на Войников няма никакви качества, но представлението е станало много хубаво единствено благодарение на актьорската игра на Аника Костович и Екатерина Василева. В отговор Василева заявява:

Ний, Г-не Редакторе, като сме жени, заети със семействена работа, никак не си въобразихми да излезем на сцената с намерение да си правим име за артисти или да са препоръчвами за искусни в театралното художество. Ний зехми участие в това театрално дружество с единственото намерение да спомогнеме

²⁷ Книжовното дружество.

в благотелната цел, за която беше нарочно приготвена реченната пиеса от Г. Д. П. Войникова – за в полза на общеполезни работи. С това ний искахми да изпълним една наша длъжност, както и другите младежи Българи, които познаха същата цел и зеха най-напред участие. Хвалбити, които ваший дописник отдава на нас като на искусни актори, би са стоели по-първо на Г-на Д. П. Войникова, съчинителят на пиесата, който има добрината да си даде труд с нас, за да ни учи повече от един месец. [...] По-добре би сторил господство му да каже: слава и чест на Г-на Д. П. Войникова съчинителят и режисьорът на пиесата, отколкото на нас, които не направихми друго освен онова, което господство му ни предаде.

Полемиката около драмата „Велислава“ и нейния автор Добри Войников е обект на интерес у мнозина изследователи. В. Паскалева се интересува от участието в представленията на Аника Костович и Екатерина Василева – едни от първите българки, излезли на театрална сцена²⁸. Николай Жечев проследява дискусията в периодичния печат, която се разгръща на страниците на вестниците „Македония“, „Дунавска зора“ и „Турция“²⁹. Най-подробно и изчерпателно е представена тази полемика от Ст. Каракостов³⁰.

Поемата „Епичната България“

Заглавната страница на поемата, поместена в това издание, вероятно е различна от печатната версия, която не е запазена. На снимката, публикувана в Спомените, ясно се вижда, че това е машинописен, а не печатен текст. Но това се отнася само за заглавната страница, текстът на самата поема е печатен. Пълното заглавие гласи: „Епичната България. Посветена на Император Александър II. Поднесена в Ливадия, 1880“.

Две години по-късно поемата е отпечатана в Париж. Справката в каталога на Френската национална библиотека „Франсоа

²⁸ Паскалева, В. *Българката*... Цит. съч., с. 146.

²⁹ Жечев, Н. *Браила*... Цит. съч., с. 109–112.

³⁰ Каракостов, Ст. *Българският*... Цит. съч., с. 491–496.

Митеран³¹ показва, че при това публикуване поемата е получила друго заглавие. Вариантът, отпечатан в Париж през 1882 г. от печатницата на Буде, носи заглавие „България. Легенда. На негово Височество Александър I, княз на България“.

В мемоарите си Е. Василева посочва, че поемата е била обнародвана на два пъти и в периодичния печат, като първата публикация е била във в. „Отечество“; добавя и цитат от в. „България“ («La Bulgarie»), където творбата е отпечатана отново няколко години по-късно:

[...] По повод неотдавна настъпилата смърт на княз Батемберг³² един наш приятел от България ни изпраща следната поема, написана по времето, когато принцът се възкачва на трона. Тя се дължи на перото на една родолюбива и талантива българка – госпожа вдовицата Катрин Василев. С удоволствие обнародваме тази хубава страница, която толкова трогателно припомня надеждите, които българите възлагаха на княз Александър – надежди, които отначало интригите, а после съдбата не позволиха да се осъществят напълно («La Bulgarie», 21 декември 1893 г.).

При направения внимателен преглед на цялото течение на в. „Отечество“ установих, че поемата не е била публикувана там. Наличните до момента данни не ми позволяват да изразя категорично мнение за тази неточност.

Е. Василева изрично посочва в бележка след края на текста:

Тази епична поема – една от моите младежки творби – подарих в Ливадия, през 1880 г. на император Александър II, който по този случай ме прие на частна аудиенция. Така също две години по-късно, през 1882 г., я подарих на княз Батемберг Български.

³¹ Това е електронният фиш на изданието:

Auteur(s): Basiloff, Catherine

Titre(s): Bulgarie. Légende. A Son Altesse Sérénissime Alexandre Ier, prince de Bulgarie. (Signé:

Catherine, Vve Basiloff.) [Texte imprimé]

Publication: Paris: impr. de Boudet, (1882)

Description matérielle: In-fol., 4 p.

Notice n°: FRBNF30064025

В каталога на ФНБ е посочено, че екземпляр от произведението липсва.

³² Е. Василева навсякъде изписва името на княза с *м*: Батемберг.

Заглавната страница на поемата се е запазила само в екземпляра в НБКМ, във варианта с посвещението на император Александър II. За това как е изглеждал другият вариант, подарен на княз Александър I Батенберг, можем да получим частична представа единствено от спомените на авторката, която разказва:

[...] подарих му брошурата, подвързана с кожа и със златна бродерия, представляваща, от едната страна, неговия герб, а от другата – Лъва, символ на България. Той много ми благодари.

Разказах му, че съм подарила портрета на Царя в знак на признателност за благодеянията му към България. Князът ми обеща стипендия, с която синът ми да следва в Париж.

И отново, като се сглобят няколко фрагмента, пръснати на различни места, се получава интересна картина за познанството ѝ с княз Батенберг. Първият спомен е от прощалната вечеря, дадена в нейна чест, преди да отпътува от Ливадия:

В деня на заминаването ми семейство Шнайдер даде прощална вечеря, на която ми бяха представени много личности, които бяха дошли да ме видят. На масата седях до губернатора на Рига – Лисанди от Рига, – който ме попита знам ли дали княз Александър Батенберг, когото познавах, ще се ожени за дъщерята на мултимилionера Дондуков, или предпочита дъщерята на княз Никита от Черна гора. Отвърнах усмихнато: „Няма да се ожени нито за едната, нито за другата“.

Този откъс предлага една „прелюбопитна“ информация, а именно, че тя вече се познава с княз Батенберг, при това споменато някак между другото („когото познавах“), и то дотолкова добре, че да може усмихнато (и уверено) да отговори на въпроса за неговата женитба.

След това се прибавят още две парченца от мозайката:

През 1882 г. заминах за Букурещ (Румъния), където имах къща с голяма градина – имот, който наследих от майка ми и който след нейната смърт имах намерение да продам. Преди да отида в Букурещ, направих малко отклонение, за да отида в София и да поднеса лично на Княза на България Батенберг същата

тази брошура, озаглавена „Епичната България“, [с посвещение] „На Негово Височество Княза на България Батенберг“.

Когато пристигнах в този град, бях въведена в Двореца на Принц Батенберг благодарение на министър Стоилов. Той ме познаваше отпреди. През 1880 г. в Рукул, в Ислахане³³ имаше бал в чест на Княза. Аз също бях поканена на този бал.

Значи Е. Василева е била представена на княз Батенберг още през 1880 г. на бала в негова чест. Тя обаче не пише нищо за този бал, който би трябвало да е представлявал важно събитие в нейния живот. Още повече, че по това време вероятно е била в Браила или в Пловдив. Но при последователното подреждане на фактите се получава следното: в началото на 1880 г. Е. Василева е поканена на бала, даден в чест на Александър I Батенберг в Русе, където се запознава с него. През май същата година пътува до Ливадия, за да подари на император Александър II неговия портрет, избродиран от нея, и там, на вечерята, заявява убедено, че българският княз няма да се ожени нито за едната, нито за другата от кандидатките си. Следва третата среща на Е. Василева с княза, през 1882 г., в София, когато тя му подарява своята поема. При това тази среща далеч не е случайна, тя не просто се е отбила в София на път за Букурещ. По-рано през същата 1882 г. поемата е била отпечатана в Париж с посвещение този път на българския княз, а изработката на бродираната подвързия е изисквала продължителни усилия.

Интерес представляват и разказите на Е. Василева за живота ѝ в Париж, за запознанството ѝ с Виктор Юго. Това се случва в периода 1880–1882 г., когато тя учи пеене при графиня д'Орни и участва в музикалните салони, които графинята урежда:

³³ Вероятно Е. Василева има предвид бала, даден в Русе (името на града е изписано погрешно като „Рукул“, което може да е и печатна грешка), в хотел „Ислахане“ по случай посрещането на княз Александър Батенберг. Това събитие е отразено от Ив. Вазов в неговия роман „Нова земя“.

На всеки три месеца графиня д'Орни даваше в големите си салони, заедно с ученичките си, концерт, на който се събираха най-известните писатели, специалисти по музика, както и много журналисти. След две години успях да науча серенадата на Гуно „Когато пееш, люляна“. Думите са от Виктор Юго. По време на един от тези концерти графинята ме помоли да изсвиря на цигулка „Серенада“ от Шуберт и да изпея „Серенада“ от Гуно. Тъй като знаех много добре тази серенада, я изпах с цялата си душа. Много ми ръкопляскаха. Когато аплодисментите престанаха, графиня д'Орни ме хвана за ръка и ме представи на автора на серенадата. Каза на своите гости, че бижутата – перленото колие и медальонът, – които нося, са подарък от Император Александър II. Тъй като казах, че съм се срещала с него в Плоещ и в Ливадия, ме попитаха по какъв повод съм имала честта да се доближа до него. Отговорих, че му бях подарила в Санкт-Петербург портрета на Петър Велики, а в Ливадия неговия собствен като Освободител на християните. Виктор Юго ми направи много комплименти, както за моето пеене, така и за идеята да подаря картини на Император Александър II в знак на признателност за неговите благородни действия като Освободител на християните и в частност на България.

На другия ден графиня д'Орни ме посъветва да дам на Виктор Юго брошурата „Епичната България“, която бях подарила на Император Александър II. Показа ми как да му пиша и да изразя уважението си към великия френски поет.

Няколко дни след това получих от Виктор Юго една от неговите книги – „Парижката Света Богородица, Есмералда“, 1831 г. – с това посвещение, написано с ръката му: „На Благородната Патриотка Госпожа Катрин Базилев. Виктор Юго“.

Последните години от живота на Екатерина Василева са много тежки. Два кратки документа, които – по своеобразен начин – взаимно се допълват, очертават сетните ѝ дни. Единият е доклад № 3994 на министъра на народното просвещение Стоян Омарчевски до цар Борис III, с дата 19 февруари 1923 г., с който министърът препоръчва на Е. Василева да бъде присъден „дам-

ския кръст за гражданска заслуга II степен“. Този доклад се съхранява в архива на Монархическия институт, където е открит от Людмила Малинова, която го публикува през 2012 г.³⁴. Другият документ е дописка във в. „Народ“ със заглавие „Писмо от Париж“³⁵, публикувана на 26 юли 1926 г., с която авторът, подписал се с инициалите М. А. Т., съобщава за смъртта на Е. Василева. И Омарчевски, и М. А. Т. подчертават заслугите на Е. Василева за основаването на Книжовното дружество в Браила.

Дописникът от Париж припомня срещите на Е. Василева с руския император:

Покойната е една от основателите на българското книжовно дружество в Браила, което по-късно става Българска Академия на науките. Тя е имала две аудиенции с Александър II, първата в 1876 год., за да се моли да ни избави от игото, втората след освобождението, в 1880, в Ливадия, за да му благодари за свободата, която русите ни дариха и осветиха с кръвта си. При тая среща тя му поднася два портрета бродирани от нея, единия на Петър Велики, другия на самия цар Освободител.

Министър Омарчевски подчертава заслугите на Василева като дарителка:

В разни времена тя е дарявала с ценни издания и картини, със старини и пари разни културни институти в страната като Българската академия на науките, Народната библиотека в София и Българския народен музей.

И двата документа съобщават за личната ѝ трагедия: смъртта на единствения ѝ син, загинал във войната [Първата световна война].

Към това нещастие се прибавя и друго – „тя остава с много оскъдни средства, тъй като състоянието ѝ е било в руски ценни книжа“³⁶, съобщава авторът на дописката.

³⁴ Вж. Малинова, Л. *Първи предосвобожденски...* Цит. съч., с. 53.

³⁵ Благодаря на Николай Желев за ценната помощ, която ми оказа, като ми осигури текста на тази дописка, който възпроизвеждам с частична нормализация на правописа и пунктуацията.

³⁶ Тези книжа се обезценяват след смяната на политическия режим в Русия през 1917 г.

В заключението на доклада си министър Омарчевски изразява надеждата, че присъдената награда „ще направи по-леки малкото нерадостни дни, които има да живее още тази добра българка“.

Дописката обаче доуточнява:

През 1922 г. тя падна тежко болна и вярвайки, че това са последните ѝ дни, изпраща чрез българската легация всичко, каквото ѝ остава, на българската Академия на науките.

И така, информацията, съдържаща се в тези два документа, изграждат следната картина за последните години от живота на Е. Василева: през войната умира единственият ѝ син; по същото време тя загубва доходите си и към огромната мъка от смъртта на детето ѝ се прибавя материалната несигурност, оскъдица и зависимост. През 1922 г. Василева се разболява тежко и тъй като смята, че това са последните ѝ дни, дарява всичките си ценности, каквото ѝ е останало, на Българската академия на науките, като ги изпраща с посредничеството на българската легация в Париж. Този акт привлича вниманието на дипломатите към възрастната жена и на 1 януари 1923 г. тя получава кошница с цветя от генерал Савов, който я убеждава, че трябва да предаде на Академията писмата от император Александър II и да напише спомените си. На 19 февруари 1923 г. Стоян Омарчевски представя на цар Борис III доклада, с който предлага Е. Василева да бъде наградена за цялостната си дейност в полза на българската кауза. Царят одобрява, грамотата, която Василева получава заедно с ордена, е с дата 30 август 1923 г.³⁷

И с това вниманието към нея е изчерпано. Но животът ѝ не свършва тогава: „Дните ѝ, обаче, били по-дълги и тя прекара още четири години в пълна мизерия“, посочва дописникът. И завършва:

Добрите французки сърдца не оставиха тази нещастница сама – калугерки, свещеници и главно контеса дьо Куесен

³⁷ Тъй като в книгата със спомените на Е. Василева е поместена снимка на почетния кръст и на грамотата, очевидно книгата е отпечатана след като ги е получила, сиреч някъде през есента на 1923 г.

(Comtesse de Couessin) ѝ помагаха, грижиха се за нея, прибраха я да я гледат и тя се помина в ръцете им.

След погребалната кола, която отнисаше майката при скъпия ѝ син, вървяха само три-четири лица: Контеса дьо Куесен, дъщерята на последната, г. Трика и една калугерка.

Българската легация, предупредена от контесата, не изпрати никого да я представлява, нито да поднесе едно стръкче цвете на тая заслужила българка. [...]

Тъжно.

От всичко, което Екатерина Василева пише за себе си, за дейността си, за хората, белязали историческите събития от нейното време, от думите ѝ, че император Александър II е „спасител на балканските християни“, подчертано на няколко пъти, смятам, че може да бъде определена не само като румънска, не само като българска (защото тя е и двете), а като балканска интелектуалка, възпитана напълно в духа на доминиращия по онова време общоевропейски възглед за ролята на жената и длъжностите ѝ в обществото, и същевременно като волева, самостоятелна, самоуверена, смела и отстояваща идеите си личност, определено жена „от сой“, която умеела и да готви, и да изнася сказки, и в театъра да играе, и поеми да пише, и да бродираща, и да взема уроци по пеене, и да участва в литературни салони, и дори да спечели уважението на творец като Виктор Юго.

Почти сто години след като Екатерина Василева публикува спомените си на френски език, сега те ще могат да достигнат в пълния си превод на български и до българските читатели – специалисти и по-широка публика.

В настоящото издание са включени и стихотворенията на Е. Василева, написани на румънски, които са добавени в машинопис в книгата със спомените ѝ. Преводът на стиховете не е художествен, а автентичен и тук е публикуван за първи път. Използвани са преводи и от други публикации, които са посочени. Досега в превод на български език бяха познати само три стихотворения на Василева – и трите с патриотична тематика. По-

ради тази причина изследователите изразяваха единодушното мнение, което може да се предаде с думите на В. Паскалева: „Стихотворенията са слаби в художествено и езиково отношение, но са пропити от дълбоко родолюбиво чувство“³⁸. Новите преводи обаче разкриват и други страни от светоусещането на Е. Василева: тъга по родината, скръб по рано починалия съпруг, дори една философско-религиозна нагласа.

За пълното представяне на творчеството на Е. Василева, за улеснение на специалистите и на вниманието на любознателните читатели са добавени и петте дописки, на които тя е авторка – четири, публикувани във в. „Отечество“, и една във в. „Турция“, като текстовете са нормализирани.

Бих искала да благодаря на моите колеги за подкрепата и насърчението, които ми оказаха в осъществяването на това изследване. Благодаря на Людмила Малинова, че насочи вниманието ми към мемоарите на Е. Василева. Благодаря на Елка Димитрова, която ме убеди във важността и откривателския характер на работата ми. Благодаря на Пенка Ватова и Ана Стойкова за разбирането и съдействието. Благодаря на Румяна Дамянова за прецизния редакторски прочит.

Недка Капралова

³⁸ Паскалева, В. *Българката...* Цит. съч., с. 102.

ЛЕТОПИС ЗА РУСКАТА ДИНАСТИЯ
ИСТИННИ РАЗКАЗИ

ANNALES
DE LA
DYNASTIE RUSSE

RÉCITS VÉRIDIQUES

ŒUVRE CLASSIQUE
DE
ECHATÉRINE BASILOV
Femme de Lettres
à PARIS

ЛЕТОПИС ЗА РУСКАТА ДИНАСТИЯ
ИСТИННИ РАЗКАЗИ
Класическо произведение
ОТ
ЕКАТЕРИНА ВАСИЛЕВА
Писателка
В Париж

2

A LA MÉMOIRE
DE
L'EMPEREUR ALEXANDRE II
DE LA GRANDE RUSSIE
LIBÉRATEUR DES CHRÉTIENS BALKANIQUES

В ПАМЕТ
на
ИМПЕРАТОР АЛЕКСАНДЪР II
ОТ ВЕЛИКАТА РУСИЯ,
освободител на Балканските християни

au Général Savoff.
Hommage de reconnaissance

Eatherine Basilev
Rue des Anglais № 2
Paris

На генерал Савов
В знак на признателност
Екатерина Василева,
Ул. „Дез Англе“ № 2
Париж³⁹

³⁹ Ръкописно посвещение на втора заглавна страница на екземпляра, съхраняван в НБКМ.

Всички бележки в текста, освен тези на Екатерина Василева, отбелязани като „бел. авт.“ (бележка на автора), са мои – Н. К.

ПРЕДГОВОР⁴⁰

Към Летопис за Великата Русия (1923 г.), отпечатан със съдействието на господин генерал Савов, бивш министър, в полза на Академията на Науките в София

Един ден моят син усмихнато ми каза: „Майко, ако пожелаете да продадете двете писма от император Александър II, можете да направите състояние“.

Попитах го: „Откъде знаеш?“

Той ми отвърна: „Бях в библиотеката, търсех документи в медицински издания за една статия, която пиша за „Анали“; от осем дни един господин постоянно заставаше близо до мен. Днес ме заговори и ме попита с какво се занимавам. Отговорих му, че следвам медицина. На свой ред и аз го попитах с какво се занимава. Каза ми, че е съдружник в голяма американска фирма, чието официално име е Дружество „Прочинктън“⁴¹, и е на товарен от тази фирма да пътува в различни страни, за да събира документи, представляващи интерес за различните клонове на литературата и науката, като стари ръкописи, съчинения на известни автори, исторически документи, писма от крале, императори и т.н. и т.н. Показа ми книгата, която преглеждаше, и в която се говори за войната, която през 1812 г. Наполеон I води срещу Александър I – император на Русия. „Нашето дружество, каза ми той, успя да се сдобие – след смъртта на Наполеон – с писмо, което се отнася до генерал Бара, и това писмо беше ку-

⁴⁰ Текстът е в машинопис, страницата не е номерирана, а е добавена допълнително към книгата.

⁴¹ Името на фирмата е трудно да бъде определено. В оригинала то е изписано като „Prochaincton“.

пено за над 100 франка. При други случаи се сдобихме с писма на белгийския крал Леополд при разпродажбата на библиотеката на една от дъщерите му. Купихме на много висока цена голям брой от книгите в тази библиотека и попитахме принцесата дали притежава писма на краля, нейния баща. Тя ни отговори, че има много, и то точно това, с което я викат при болния ѝ баща; купихме това писмо.

Крал Леополд се чувствал много зле и попитал лекарите си дали краят му приближава и дали може да се надява да доживее до следващия ден. Те му отговорили, че пулсът му е много слаб. Тогава кралят наредил да свикат същата нощ Камарата и Сената; на това извънредно заседание бил гласуван важен закон и кралят успял да го подпише преди смъртта си, която настъпила почти веднага след това.

Когато мъжът завърши разказа си, аз му казах, че майка ми притежава две писма от император Александър II. Той силно се изненада от думите ми и ми каза: „Ако това, което казвате, е вярно, нашето дружество може да ги купи на висока цена. Много бих искал, добави той, да имам честта да се запозная с госпожа майка Ви; ако ми позволите, утре в 3 ч. ще ви посетя в дома ви“.

На другия ден той дойде точно в уговорения час; синът ми го очакваше и ми го представи. Г-н Левис (така се казваше) ми се поклони и ми каза колко е доволен, че се е запознал със сина ми – доктор Василев – и с каква изненада е разбрал, че притежавам две писма, написани лично от руския император Александър II. „Аз съм член, каза ми той, на Научното дружество на компанията „Прочинктън“; ние купуваме документи с историческа стойност.“ Отговорих на този господин: „Моят син би трябвало да Ви е казал, че за нищо на света няма да преотстъпя тези писма, но тъй като сте си направили труда да дойдете дотук заради тях, ще Ви ги покажа“. За това той ми благодари особено признателно. „Както виждате, казах му аз, печатите на писмата са автентични и са написани на руски език, а ето от страни и преводът на френски.“ Той ми даде визитката си и ми каза, че ако някога реша да продам тези писма, достатъчно е да го уведомя.

Но аз нямах никакво такова намерение, защото исках след смъртта ми синът ми да напише моите мемоари и да разкаже как се бях сдобила с тези писма благодарение на моите дела и на предаността ми към свещената кауза: освобождението на балканските християни. След това тези две писма на Императора щяха да бъдат подарени на Академията на Науките.

Откъс от книга, намерена в една парижка библиотека

Веднъж Наполеон казал: „Онези, които поискат от мен едно нещо с две думи, ще получат това, което желаят“. От всички присъстващи само един пристъпил напред, като държел в ръце прошение, и изрекъл двете думи: „Сир, подпишете!“

Наполеон си казал на ум: „Този човек е твърде смел и може да стане опасен. Ще го изпратя при генерал Бара“, когото бил наредил да задържат. Този генерал Бара бил възкачил Наполеон на трона.



Съ знакъ на **НАШЕТО** особено благоволение, награждаваме

_____ живущата в Парижъ _____
_____ Госпожа Екатерина Василева _____



Заповѣдаме да му се даде настоящата ГРАМОТА скръпена
съ печата.

София. 19. февруарий 1923 год.

Канцлеръ на Ордентъ *С. С. С. С. С.*

Секретарь: *Dr. S. S. S.*

Le Diplome de la Décoration

Грамотата за награждаване

Посолство на България⁴²
Париж, 30 август 1923 г.

Госпожо,

Посолството на България в Париж има честта да Ви изпрати наградата, която Негово Величество Царят на българите благоизволи да Ви присъди за услугите, които сте оказвали досега на националната кауза.

През 1877 г. Вие сте се представили в Пловдив (Румъния) на Негово Величество руския император Александър II, а в 1880 г. сте била приета на аудиенция в Ливадия от Негово Величество Императора, който е пожелал да Ви изрази своята признателност, като Ви изпрати чрез граф д'Адлемберг благодарствено писмо, в което изразява спомена си за Вашата поема „Епичната България“.

Но най-вече Вашият принос за създаването на „Българско книжовно дружество“ в Браила през 1869 г. – понастоящем Българска академия на науките – е причина за отличието, с което сте удостоена.

Приемете, Госпожо, уверението в искреното ми уважение.

Секретар: Н. Д. Стоилов

Госпожа Екатерин БАЗИЛО-ВА
Ул. „Жан дьо Бове“ № 52, Париж.

⁴² От тази страница започва печатният текст, в който са вмъкнати допълнителни страници – някои с машинописен текст, други със снимки.

ФРАНЦИЯ Е ПЪРВА СРЕД ЦИВИЛИЗОВАНИТЕ НАЦИИ

От векове нейната литература ѝ отрежда първо място сред литературите на различни страни благодарение на големия брой и гения на нейните автори от единия и другия пол.

През всички епохи Франция е била начело на интелектуалната култура и винаги е била водеща в науките и книжовността.

Чужденците открай време обичат да идват тъкмо в нея, за да черпят най-плодотворни идеи в областта на науките, философията и литературата. В нея винаги са намирали светлина и яснота. Тя е водачът, който със сигурна ръка води народите към бъдните пътища. В ръката си държи факела, към който се обръщат другите нации, както в природата дърветата и растенията обръщат клоните и цветовете си към слънчевата светлина.

Когато някой чуждестранен студент е следвал науки или литература в Париж, без някой да го пита, той гордо обича да казва: „Следвах в Париж“. И всички го поздравяват за това.

Един философ е казал: „Добре обработваната почва задължително дава хубави плодове“. Тази почва е Франция.

Жената, която е получила добро възпитание, допълнено с добро образование, ще роди добри деца: по-късно дъщерите ѝ ще бъдат добри майки, синовете ѝ ще станат добри бащи с правилни идеи – те ще са добри граждани, обичащи родината си и способни на героизъм в деня, когато родината им ще го поиска от тях.

Най-висшият дълг на жената е образованието на нейните деца. Тя трябва да има общи познания, трябва да е образована, умела в домакинската работа, да познава елементарните хигиенни и дори медицински правила. Ако стане майка, ще знае как да се грижи за децата си, да предотвратява и избягва болести-

те, които ги дебнат, докато чака идването на лекаря, който – по този начин – няма да е дошъл твърде късно.

Екатерина ВАСИЛЕВА

ОДА
ТЪРЖЕСТВЕНО ПОСВЕТЕНА НА
СЛАВНИЯ ЦАР НА ВЕЛИКАТА РУСИЯ
АЛЕКСАНДЪР II⁴³

Царят Освободител от Великата Русия
установи мир за християните в Турция.

Азиатските вълци се въртят и душат,
разкъсват християните, стъпили на границата.

ТОГАВА ПРЕЗ 1912–1913 ГОДИНА

Държавният рог затръби за защита,
светът е уплашен и се разпада.

Генерал Савов е начело. Заповядва
генералът, войската винаги марширува.

Победителят Савов превзе Адрианопол,
Шукри паша меча си му предаде.

Полковник Фрингуй в София го откара,
Шукри паша на българите се предаде.

⁴³ Допълнително вложена машинописна страница.

ВЪВЕДЕНИЕ (1923)

В знак на благодарност към Негово превъзходителство господин министъра генерал Савов, който прояви интерес и пожела да ме покровителства и да се застъпи в подкрепа на моите патриотични дела.

Преди да започна моя разказ, трябва да изложа мотивите, които ме накараха да напиша този труд.

Ако се заех с това, то не беше поради някаква политическа цел, а просто с надеждата да съм полезна с нещо тук, в този живот, според Божия закон, като мислех, че както хората, така и народите трябва да бъдат свободни на тази земя.

По случай 1 януари 1923 г. получих в Париж една великолепно кошница с цветя с визитката на министъра генерал Савов – извънреден пратеник и пълномощен министър на Негово Величество царя на България, – който ми поднасяше най-добрите си пожелания за новата 1923 година. Същевременно двамата му секретари – господата Фринк и Пецов, дипломати в българското посолство в Париж – ме предупредиха, че господин министърът генерал Савов възнамерява да дойде у дома, за да ме посети.

Тъй като в този момент се канех да отпътувам за Ница с едно приятелско семейство, реших аз да отида при министъра генерал Савов. Като ме видя, Негово превъзходителство ми каза, че тъкмо имал намерение да дойде да ме посети. Попитах го на какво дължа тази чест. Той ми отвърна: „Научих, че притежавате две официални писма от император Александър II – спасител и освободител на християните и на българските славяни. Вие бяхте така скромна да не ни кажете, но веднага щом го научих, Ви изпратих кошница с цветя. Моля Ви в името на българската славянска нация да ни дадете тези две писма. Те ще ста-

нат предмет на историческа книга, но Вие трябва да ни дадете повече сведения за тях и да ни кажете как сте се сдобили с тези две писма, чиято стойност е неоценима. Книгата ще бъде отпечатана от мен или от Академията в София и ще бъде изпратена на много други академии и ще бъде преведена на много езици, най-вече на български и на руски. Отпечатването на тази книга няма да Ви струва нищо; тъкмо напротив, след публикуването ѝ ще получите възнаграждение. Още днес ще Ви връча висшия орден на Почетния кръст на цар Борис III и скоро Вашият бюст ще бъде в Академията като на жена с исторически заслуги. И за всичко това ще ни окажете голяма чест“.

Като чух тези думи и желанието на този благороден човек, аз му отвърнах: „Господин министре, наистина съм трогната от толкова любезност и се възхищавам на Вашия патриотизъм – Вие сте голям дипломат, освен че сте победителят от Одрин. Признателна съм Ви за изисканото внимание, но книгата за двете писма на нашия Цар спасител, които притежавам, вече е написана. Възнамерявах да бъде отпечатана едва след смъртта ми и бях помолила моя син доктора да го направи като историческа паметна книга за моя живот. За жалост, Бог ми го отне. Отчаяна от смъртта му, аз изоставих намерението да отпечатам книгата. Но Ваше превъзходителство повдигна унилия ми дух и чувствам как в мен се възражда смелостта отново да се посветя на това патриотично дело“.

Тръгнах си от министъра, като му обещах да му покажа двете писма на император Александър II, и се отказах от пътуването си до Ница. Той ме изпрати, като любезно ми каза: „Възнамерявам да имам честта да Ви върна посещението и моят секретар ще Ви предупреди в кой ден ще дойда да се видим“.

Няколко дни по-късно министър генерал Савов се разболя много тежко и се оттегли в замъка си. Отидох да го посетя във Вирофле, близо до Париж, на улица „Жозеф Бертран“, където се намира замъкът, наречен „Каскада“. Това е великолепна сграда, заобиколена от цветни градини, сред които се вият красиви алеи, водещи до сенчести горички: тук-там се виждат водопади с кристално чиста вода и всичко това е едно прекрасно имение, струващо милиони. Но за какво са всички тези богатства без

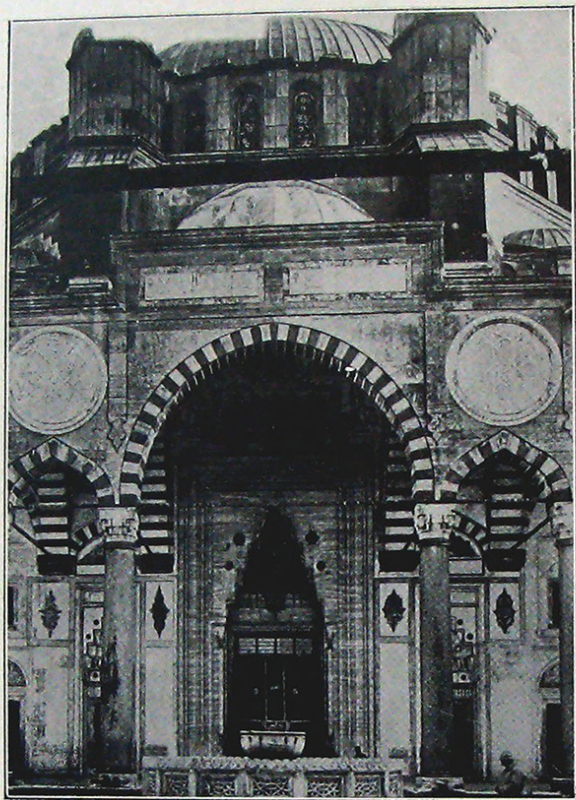
здраве? Голямата порта на замъка беше затворена и след като позвъних, прислужникът ми каза, че генерал Савов е заминал за Швейцария със семейството си по нареждане на лекарите. Искрено се развълнувах, като научих, че здравето му е толкова крехко.

След деня, когато се видяхме и разговаряхме в посолството, повече не можах да видя генерал Савов, но последвах съветите му и се реших да напиша тази книга.



Généralissime Savov
Vainqueur d'Adrianopole

Ген. Савов – победителят в битката при Одрин, 1913 г.



La chute d'Adrianopole

1912 - 1913

Intérieur de la Mosquée du Sultan

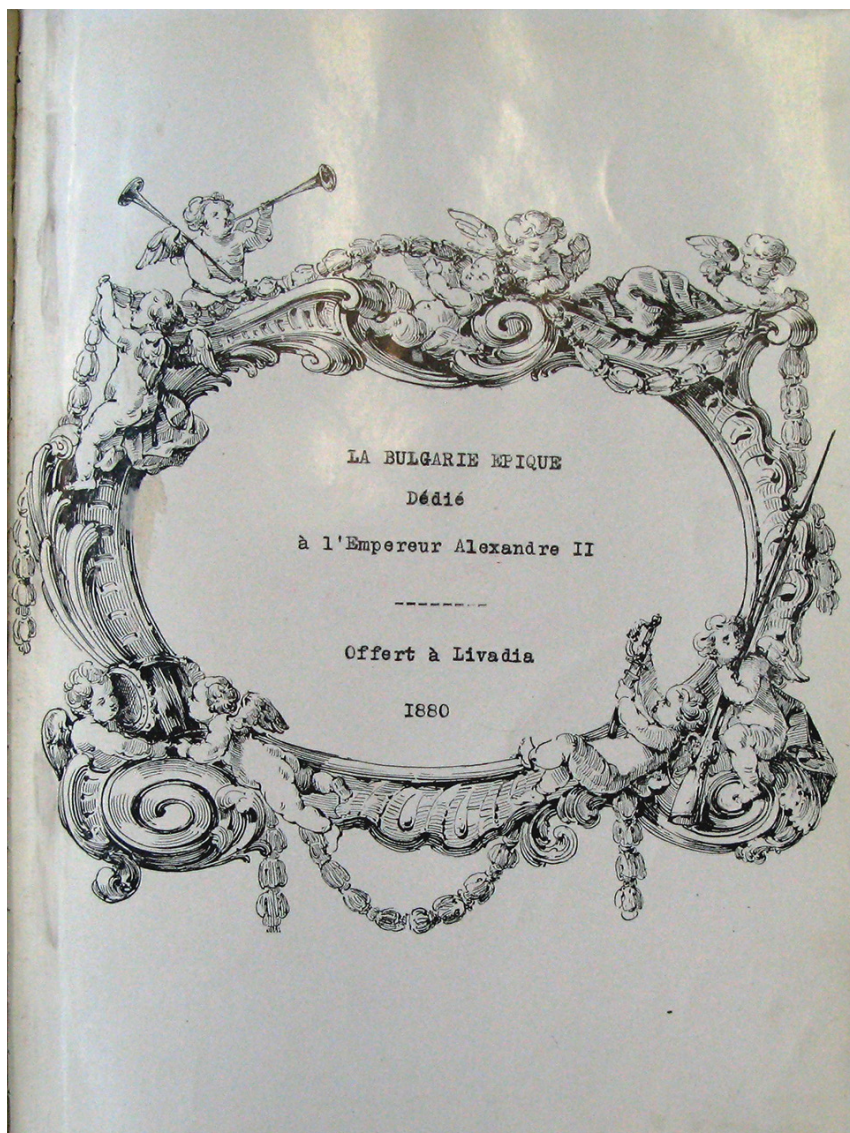
Sélim II

Падането на Одрин (1912–1913),
вътрешен изглед от джамията на султан Селим II



Le Tzar Boris III
Empereur de Bulgarie
Magnanime et aimé de tout son Peuple
comme Henri IV fut
aimé par Toute la France

Цар Борис III – император на България, благороден и обичан от целия си народ, както Анри IV е бил обичан от цяла Франция.



„Епичната България“, посветена на император Александър II,
поднесена в Ливадия, 1880 г.



La décoration de la Croix
entourée de Lauriers avec le Lion
emblème de la Nation Slave Bulgare

Offerte par le Tzar Boris III
à Madame Ecatherine Basilov

Почетният кръст, заобиколен от лаврови клонки,
заедно с Лъва – символ на българската славянска нация.
Присъден от цар Борис III на госпожа Екатерина Василева.

ЕПИЧНАТА БЪЛГАРИЯ⁴⁴

I

Отвъд планините, там, на Балканския полуостров, в красивата страна, чиито стръмни брегове, извисени над гористите подножия на Балкана, Дунав милва с вълните си, руините на замък издигаха заплашително назъбения си силует.

Близко пет века борби и победи бяха създали славна история за всеки камък в древното Търново. Стотици пъти разтърсвани от яростни ветрове, почервенели от кръвта на хиляди герои, руините стояха изправени – величествени като предизвикателство, ужасяващи като заплаха.

И враговете чувстваха как сърцата им се разтуптяват от страх, когато очите им се втрещваха в тях.

Защото си спомнях, че храбрите синове на гордата Родина, където се издигаха тези руини, са били страховити воители, чиито саби някога са очертали славен път, стигащ до под стените на Константинопол.

⁴⁴ Откъси от вестници, в които се споменава тази епична поема:

„В. „Патрия“ („Отечество“) в Букурещ, орган на либералната партия, който винаги е симпатизирал на нашата национална кауза, наскоро публикува следната работа, написана приживе на първия български княз. [...] По повод неотдавна настъпилата смърт на княз Батемберг, един наш приятел от България ни изпраща следната поема, написана по времето, когато принцът се възкачва на трона. Тя се дължи на перото на една родолюбива и талантива българка – госпожа вдовицата Екатерина Василева. С удоволствие обнародваме тази хубава страница, която толкова трогателно припомня надеждите, които българите възлагаха на княз Александър – надежди, които отначало интригите, а после съдбата не позволиха да се осъществят напълно.“ (в. „България“, 21 декември 1893 г.) – бел. авт.

II

Но настъпиха тежки времена.

Доблестта беше предадена и на мрачната скала, където се издигаше замъкът, една жена бе прикована във вериги.

Тази жена беше красива, с идеална красота!

Беше бледа, абаносовата ѝ коса се виеше по пурпурната ѝ наметка, черните ѝ очи упорито се взираха на Север.

Тя чакаше!

Тежки вериги висяха на ръцете ѝ, изранени от ударите на грубото желязо.

Едната подпираше отчаяната ѝ глава.

Другата се опираше на скалата и стискаше в свитите си пръсти няколко страници, изтръгнати от книгата на нейната история.

III

Казвам ви, тя беше прекрасна, толкова красива, че всички народи ѝ се възхищаваха.

Тъмните ѝ блестящи очи озаряваха тъжното ѝ лице; снагата ѝ беше кръшна и сурова, а под туниката ѝ се виждаха строгите ѝ очертания.

Бог я бе създал безсмъртна и бе положил на великолепно то ѝ чело сияйния печат на гения.

Възхищаваха ѝ се, както се бяха страхували от нея тогава, когато ръката ѝ се вдигаше, за да накаже нашествениците.

Историята на нейните болки и борби цяла се четеше в синкаво-червеникавите бразди, които сълзите бяха издълбали по бузите ѝ.

IV

Беше майка на един народ и бе преминала през вековете, като непрестанно се бореше за народната независимост, изтощаваше се от огромните усилия, с които унищожаваше враговете, за да направи синовете си силни и свободни, да въздигне благо-

родната им гордост и мъжката им храброст – понякога поваляни, но винаги възраждани.

Напразно тираните бяха слагали крак на гърлото ѝ; напразно съзаклятници, обединили силите си, се бяха нахвърляли върху ѝ като глутница ненаситни вълци.

Тя винаги се бе възправяла още по-могъща и по-великолепна и чудовищата бяха побягвали, виейки от болка.

После, още веднъж не бе устояла и варварите бяха завързали с вериги трептящата плът на падналата, но непобедена девица.

V

В краката ѝ, като нея завързан и непокорен, лежеше един лъв – верен другар в болките ѝ и символ на сила.

Очите на благородното животно пламтяха непокорно; страховитите му нокти драскаха камъка на скалата.

Последните лъчи на залязващото слънце пронизваха надвисналите черни облаци, като ги обагряха в пурпурно червено, и обгръщаха необикновената група със страховит ореол.

VI

А минаващите се питаха:

– Коя е тази жена?

– Какъв е този лъв?

Силен полъх сред високите борове им отвърщаше гръмовно:

– Тази жена е Родина!

– Този лъв е Народ!

Но минавачите продължаваха по пътя си и оставяха този Народ и тази Родина в жертва на бурите и на ураганните ветрове, дошли от Изток.

VII

Нощите минаваха – мрачни и тъжни като траурен воал; на необятното небе не проблясваше нито една звезда.

Откъм земята достигаха неясни шумове – шепотът на реките, злокобните крясъци на морските орли, кръжащи в мрачната празнота.

Дни, месеци, години изминаха – бавни, мъчителни и всеки изгрев отново виждаше пленницата, разплакана на скалата.

Бледата жена все така чакаше.

VIII

Зората посребряваше планинските върхове.

Лъвът се изправи и изрева.

Жената трескаво стана, напразно ръцете ѝ се опитваха да успокоят биенето на сърцето ѝ.

До нея достигаше странен шум и тревожно наведена, тя слушаше с широко отворени, пламнали очи и се взираше в тъмнината – майка на халюцинациите.

Минаха тежки каруци, теглени от полудели коне, препускащи в бесен галоп; после легиони мъже, изправени едни срещу други; гърмежите бълваха смърт; желязото се забиваше в гърдите, разкъсваше вътрешностите, от кръвта реките почервенияха.

Бледата жена трепери, задъханата ѝ гръд се издува, челото ѝ се озарява и ръцете ѝ развълнувано се протягат към ангела на Независимостта, който се появява целият пламтящ.

На слабата светлина проблясват мечове: боят е под самата скала. После вятърът донася звучните мелодии на бойните тръби и победилите бойци се покатерват на скалата: те пеят Химна на Избавлението.

IX

В първата редица на бойците имаше един млад герой – хубав, силен и благороден. Това беше Александър Батенберг.

Той пристъпи към красивата пленница, благородно я поздрави и като сложи в краката ѝ две клонки – от лавър и от маслина, счупи оковите ѝ и внимателно я вдигна.

– Ето те свободна – каза той. – Последвай ме. Ти трябва да си върнеш миналата слава и величие, трябва отново да станеш красива и процъфтяваща, както по времето на Симеон Велики!

– Кой си ти, че ми говориш така? – попита освободената.

– Аз съм – отвърна героят – този, когото твоите синове избраха за свой Баща. По Божията милост и по всемогъщата воля на Народа аз съм избраникът, който да стане твой годеник! Заклевам се в оръжията, които се биха за твоето избавление, да ти бъда верен, никой няма да е по-предан твой защитник от мен. Аз вече не принадлежа на себе си, аз съм твой. Но на свой ред и ти се закълни *да се подчиняваш на твоя освободител Александър II от Великата Русия*.

– Значи ме познаваш? – попита жената, чийто поглед беше натежал от любов и признателност.

– Да – отвърна героят, – ти си красивата България и аз те обичам!...

Х

Сега облаците, които покриваха българското небе, се разпръснаха, тътенът на гръмотевиците затихна, чист полъх освежи всички чела.

Осветена от толкова битки, България отново стана великолепна и благодетелна, плодотворният мир ще я направи силна, а нейният Княз показва на всички свещената цел: Доблестта, Свободата.

Благословеният съюз с обичания герой върна девичата чистота на България.

Този път АЛЕКСАНДЪР I я пази.

Тежко на този, който ѝ посегне!

(Във вестник „България“⁴⁵, София, № 579, 21 декември 1893, с. 2.)

Екатерина вдовица Василева⁴⁶

⁴⁵ Поемата е публикувана във вестник «La Bulgarie» – френскоезично издание. През посочения период не излиза вестник с име „България“.

⁴⁶ Тази епична поема – една от моите младежки творби – подарих в Ливадия, в 1880 г. на император Александър II, който по този случай ме прие на частна аудиенция. Така също две години по-късно, през 1882 г., я подарих на княз Батемберг Български – бел. авт.



Montre de Mihail Basilov
offerte par le Ministre Ignatieff
de la part du Tzar Alexandre II
en récompense des services rendus
à la Nation Russe

A l'intérieur le nom du Tzar
Alexandre II

Madame Veuve Basilov en a fait don
à l'Académie des Sciences de
Sophia

Часовник на Михаил Василев, връчен му от министър Игнатиев⁴⁷
от името на цар Александър II, за заслуги към руската нация.

От вътрешната страна е името на цар Александър II.
Госпожа вдовицата Василева го дарява на Академията
на Науките в София.

⁴⁷ В оригинала името е изписано *Ignatieff*.



Mihail Basilov
Propriétaire de Fermes à Crayova

Михаил Базиллов [Василов], собственик на ферми в Крайова.

СПОМЕНИ

ИСТИННИ РАЗКАЗИ

ЗА НАЙ-ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНИТЕ СЪБИТИЯ

В ЖИВОТА МИ

Доктор П. Берон бил един от първите лекари в Крайова; когато остарял, той се отказал да практикува медицина и заминал за Париж, където останал двадесет и пет години, живеел в Лувъра и се занимавал с философия.

Имал една ферма в Мехединци⁴⁸, Румъния и отдавал под наем тази земя, наречена „Скорила“, на съпруга ми Василев: всяка година моят съпруг му носел наема за тази ферма. Моят съпруг беше племенник на доктор Берон, който много го обичаше. След смъртта на доктор Петър Берон⁴⁹ моят съпруг напусна фермата „Скорила“, като едновременно с това продаде още една ферма, която струваше повече, и ние се установихме временно в Браила, Румъния.

В Браила всеки път, след като се нахранехме, моят съпруг имаше навика да ми разказва за великите исторически събития, с които се бяха отличили различните народи; най-много ми говореше за красивата Франция, която е сред най-първите цивилизовани страни и има толкова много велики мъже и дори известни жени.

Разказваше ми историята на Атила – този свиреп завоевател, който искал да потопи Франция в огън и кръв и да опожари Париж; разказваше ми как една млада пастирка на име Жьоневиев, която пасяла овцете си на един хълм, отишла при страшния Атила и се хвърлила в краката му, като го умолявала да престане да опустошава Франция и да не опожарява Париж;

⁴⁸ Mehedinți (Мехединци) е окръг в областта Олтения, Румъния. Е. Василева изписва името му като *Mehedins*.

⁴⁹ Е. Василева използва френския вариант на името Петър – *Pierre* (в нейните спомени д-р Петър Берон е „Pierre Beron“).

и Атила, трогнат от тази преданост, казал на девойката да се изправи и ѝ обещал да изпълни желанието ѝ. За да се помни стореното от Жьоневиев, на мястото, където тя пасяла овцете си, монасите и признателният народ построили църква, която носи името „Света Жьоневиев“ и съществува и до днес. Тя е много посещавано място за поклонение и чужденците, минаващи през Париж, особено англичаните, не пропускат да посетят тази църква.

Друга вечер моят съпруг ми разказа историята на Жана д'Арк. Англичаните обявили война на французите, победили ги и френската армия, преследвана от победителите, съвсем била изгубила своето единство и смелост. И тогава една девойка на име Жана, чиято хубост се равнявала на смелостта ѝ, застанала начело на тази отчаяна армия и я повела към победа, като с примера на своята смелост повдигала духа на посърналите войници. Но англичаните хванали Жана с хитрост и я изгорили жива в Руан, а младата героиня вървяла към мъчението с думите: „Ще бъда изгорена, но аз победих“.

После моят съпруг ми разказваше за госпожа дьо Севине – най-забележителната от многобройните писателки, с които Франция се гордее. Никой не е успял да опише по-добре от нея, с нейния прекрасен талант, благородните чувства, които създават добрите майки и безупречните съпруги.

Но от всички разкази на моя съпруг историята на Жьоневиев не ми излизаше от ума и точно нейният пример ме накара да се реша да ида да намеря император Александър II, за да му поднеса портрета на Петър Велики – като на император на Великата Русия, който единствен има властта да спаси балканските християни, изнемогващи под жестоките зъби на азиатските вълци.

Михаил Василев в Браила (Румъния)

Спомням си как една вечер моят съпруг ми говореше за семейството на Романови и за знаменитата императорска династия; гледайки портрета на Петър Велики, той ми каза: „Наистина ли твърдо си решила да изработиш портрета на Петър I, скъпа моя Екатерина? Понеже ти работиш много изкусно,

струва ми се, че идеята да го дариш от името на народа на цар Александър II, ще окаже много силно нравствено въздействие, защото именно в лицето на царя на русите ние можем да имаме надежда да намерим могъщ покровител за славянските народи на Балканите и особено за българите“.

Портретът на Петър Велики

След смъртта на съпруга ми през 1876 г.⁵⁰, заминах от Браила (Румъния) за Париж, за да поръчам резбована дъбова рамка за портрета на Петър Велики – основателя на великата фамилия Романови – портрет, избродиран от мен самата и предназначен да бъде изпратен на Александър II.

Трябва да отбележа едно странно съвпадение: в Париж помолих именно г-н Стоилов, бъдещ градоначалник на столицата София, да ме препоръча на един известен резбар за моята картина: „Ще платя щедро – казах му аз, – за да бъде изработено изящно“. Рамката беше изработена с изкусна дърворезба.

Три месеца бяха изминали, след като се бях върнала в Браила с майка ми и детето ми, когато получих от Париж резбованата рамка, отстрани на която бяха изваяни лаврови и маслинови клонки, а на челно място – имперският орел.

Портретът на Петър I беше изпратен през 1876 г. от господа консулите Романенко от Галац и Мелас от Браила, които бяха дошли в дома ми, за да го видят, и прецениха, че е достоен да бъде подарен на Императора.

И така, чрез консула в Галац беше изпратена на император Александър II от името на г-жа Екатерина Василева бродирана картина, представляваща портрета на Петър Велики; тя покорно молеше Негово Величество да благоволи да приеме този дар от нейно лично име, но и от името на балканския християнски народ като израз на уважение и знак за предаността и възхищението към неговата толкова благородна душа.

⁵⁰ В този случай френските пунктуационни правила не позволяват да се разбере точно: дали съпругът умира през 1876 г. (и тогава това би означавало, че Василева греша годината на смъртта на мъжа си) и след смъртта му Василева тръгва за Париж; или смъртта на съпруга е настъпила по-рано, а тя тръгва за Париж в 1876 г.



Le tableau du Tzar Pierre le Grand
(1672 - 1725)

Портретът на цар Петър Велики (1672–1725)



Le tableau d'Alexandre II
Empereur de Russie
(1818 - 1881)

Портретът на Александър II император на Русия (1818–1881)

Министромъ
Учрежденіи Присл.
Директоромъ
А. С. С. С. С.
4 Октября 1876
А. 7/35

Господицу Россійскую,
Императорскую и Кав-
церг. в. Г. Г. Г.

[illegible]

Съобщая Вамъ именованное
Адмираломъ Департаменту
иному, кему порученные
просили Васъ, объявить Генералу
Касимову за одобрение под-
писанное Высочайшего Вашего
Дарования
Удобрения Департаменту, Н. Губер,

Директору Восточной Сибирской

43
Это Действительно настоящая
Копия съподлиннаго Восточной
Сибирской Императорской
Конференции подлиннаго подлиннаго
и приносимому, Копия не нами
дана въ Иркутскъ. Таганъ, 13 Января
1876 года



Канцлеръ, Романенко

MINISTÈRE
DES
AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Traduit du Russe

DÉPARTEMENT ASIATIQUE

4 Octobre 1876
N° 2735

A Monsieur le Consul Impérial de Russie à Galatz,

Le Ministre de la Cour de Sa Majesté, par une communication officielle en date du 14 septembre courant, Sub. n° 1366, a informé le Ministère des Affaires Etrangères que Sa Majesté l'Empereur a daigné accepter la broderie représentant l'effigie de l'Empereur Pierre I^{er}, laquelle broderie fut offerte à Sa Majesté par la dame Slave Bulgare Ecathérine Basilov, demeurant à Braila.

Sa Majesté a daigné ordonner de remercier la dame Basilov pour l'offre qu'elle a faite.

En communiquant ce qui précède, le Département Asiatique a l'honneur de Vous prier de vouloir bien faire connaître les remerciements de Sa Majesté à Mme Basilov pour son offre.

Le Gérant du Département, (Signé) : N. GUIRCE.

Le Chef du Bureau, (Signé) : LISSOVSKY.

Le Consulat Impérial de Russie certifie par sa signature et l'apposition du sceau officiel que la présente copie est entièrement conforme à l'original.

Galatz, le 13 Janvier

Le Consul, (Signé) : L.-S. ROMANENKO.

N° 2444. — Le Consulat Général de Russie à Paris certifie la présente traduction conforme à la copie en langue russe.

Paris, le 10 Juillet 1914.

Pour le Consul Général :

(Signature illisible.)

Превод на писмото от руски на френски

Превод на същото писмо на български език
Министерство на външните работи
Азиатски департамент
4 октомври 1876 г.
№ 2735

До господин императорския консул на Русия в Галац,

Придворният министър на Негово Величество с официално съобщение от 14 септември т.г., № 1366 информира Министерството на Външните работи, че Негово Величество Императорът е благоволил да приеме бродерията, представляваща портрета на император Петър I, която бродерия е била подарена на Негово Величество от славянката българка госпожа Екатерина Василева (Екатерин Базиллов), живуща в Браила.

Негово Величество благоволява да благодари на госпожа Василева за направения от нея подарък.

Съобщавайки предходното, Азиатският департамент има честта да Ви помоли да предадете благодарностите на Негово Величество на госпожа Василева за нейния подарък.

Управител на Департамента (подпис): Н. Гирс
Началник на кабинета (подпис): Лисовски

Руското императорско консулство удостоверява с подписа си и с полагането на официалния печат, че настоящото копие е напълно вярно с оригинала.

Галац, 18 януари
Консул (подпис): А.-С. Романенко

№ 2444. – Руското Генерално консулство в Париж удостоверява, че настоящият превод съответства на копие на руски език.

Париж, 10 юли 1914 г.
За Генералното консулство: (подпис не се чете)

В Браила. – Руско-турската война от 1877 г.

През март 1877 г., когато беше обявена войната, оръдията гърмяха от Мачин (Турция) към Браила (Румъния) на Дунав; настъпи всеобща паника; всички бягаха към гарата, защото мислеха, че турците ще преминат Дунава.

Заминах с детето ми за Плоещ (Румъния). В железницата ни казаха, че големият турски брониран кораб от Мачин е бил потопен с целия си екипаж от един руски оръдеен изстрел, даден от двама офицери, които се казвали Русоков и Макаров⁵¹; казват че този последният по-късно станал главен адмирал при Порт-Артур, по време на руско-японската война.

В Плоещ ме посрещнаха роднини на майка ми на име Котлемски⁵² – зет на Хаджи Петре (в България титлата „хаджи“ се дава на богатите и известни хора).

След няколко седмици император Александър II дойде в Плоещ; беше посрещнат от всички местни високопоставени политически личности, начело с Карол I – крал на Румъния – и кралицата.

Императорът отседна в двореца на Кантили – румънски велик болярин; по този повод той подари на г-жа Кантили гривна с големи диаманти.

Виното – нектар

Казах на Котлемски да поднесе на императора от отлежалото си вино. Котлемски изпрати на императора двадесет и четири бутилки скъпоценно вино, отлежало повече от един век, донесено от тъста му хаджи Петре от неговия роден край Сливен (в България). Това беше истински нектар, достоен за Боговете. Той му благодари, като му изпрати по своя адютант генерал Воейков Николай⁵³ голям пръстен със сапфир, обкръжен с диаманти.

⁵¹ Е. Василева изписва фамилните имена на тези офицери с окончание *-off*. Тук и във всички останали подобни случаи при превода имената са предадени с окончание *-ов/-ев*.

⁵² Вероятно правилната форма на името е „Котленски“: с *н*, а не с *м*.

⁵³ Николай Василиевич Воейков (1832–1898) – руски генерал и обер-камерхер от рода Воейкови. През 1876 г. е назначен за генерал-адютант на император Александър II.

По волята на случайността, тъй като бях там, когато дойде генералът, като чу името ми, той ми каза: „Струва ми се, че вече съм чувал да се изрича името ви, Екатерина Василева“.

– Да – отвърнах аз, – аз изпратих преди шест месеца, през 1876 г. портрета на Петър Велики на императора.

В това време му показах писмото на императора, което ми беше изпратено официално от консула в Галац – Романенко. Той ми отговори: „Ще кажа на императора, че сте тук, защото знам, че вашият портрет му достави голямо удоволствие, когато го получи в Санкт-Петербург. Когато видя портрета на Петър I Велики, императорът ми каза: „Ето едно трогателно внимание, което единствено може да ни подтикне още повече да освободим християните“.

На другия ден генерал Воейков – адютант на императора-цар Александър II – дойде при мен и ми донесе подарък: медальон, украсен с прекрасни розови диаманти.

От все сърце помолих генерал Воейков да предаде моите най-дълбоки почитания и най-искрената ми признателност на Негово Величество Царя на Великата Русия.

На тръгване генералът ми каза: „Когато пожелаете да видите императора, ще трябва да предупредите за аудиенцията няколко дни по-рано“.

В Пловещ

Няколко дни по-късно бях представена от генерала на Царя на Великата Русия. Той беше много весел и ми благодари за портрета на Петър I Велики. За него това била голяма изненада. Макар да бях малко развълнувана, събрах смелост да изразя дълбоката си благодарност. Бях в селска носия и носех в ръце кошница с бели цветя; оставих всички цветя в краката на императора, като му казах: „Да живееш, Царю, Освободителю на Балканския Народ“. А той се усмихна, протегна ми ръка и ми благодари.

После отидох да ми направят снимка, като държах в ръце хурка.



Madame Ecatherine Basilov
en Costume National
qui fut présentée en audience à Floest
au Tzar Alexandre II en 1877

Госпожа Екатерина Василева в народна носия, представена
на аудиенция при Цар Александър II в Плоещ, в 1877 г.

На път към Ливадия (Когато тръгнах от Браила за Одеса през 1880 г.)

Когато България бе освободена, избродирах портрета на Александър II – лицето нарисувано върху кожа, бюстът избродиран в златно, дъбова рамка, на която бяха изваяни два мотива, представляващи, от една страна, войната, от друга, Триумфа с лаврови клонки.

Тръгнах от Браила през октомври 1880 г. заедно с детето ми и портрета, прибран в сандък, дълъг 1,50 м. Това беше първото ми пътуване по Черно море. След като пристигнах в Одеса на следващия ден, посетих губернатора на Одеса в Каулбах и му изложих целта на моето пътуване; не знаех къде точно можех да се срещна с императора – дали в Санкт-Петербург или в Ливадия. Изправена пред колебанието, дори пред съмненията на губернатора, аз му показах официалното писмо на императора, което ми беше връчено от Консула, и писмото от Министър Гирс от Азиатския парламент⁵⁴. Казах му, че познавам Воейков и се помъчих да му докажа колко искрени са намеренията ми. Когато най-сетне се убеди, той ми отвърна: „Царят се намира в Ливадия, но не е позволено да се доближават до него заради нихилистите; ще имате много трудности, ако упорствате да получите аудиенция от императора; ще се изложите дори на опасността да бъдете арестувана; но мога, ако искате, да Ви направя услуга, като поема грижата да изпратя сандъка с портрета. Оставете ми тези две писма; Вашият подарък ще му достави голямо удоволствие; що се отнася до Вас, вие можете да се върнете у дома, в Румъния, или да останете тук, в Одеса. Можете да разчитате на любезен отговор“.

Благодарих му за учтивостта и му казах, че ще го посетя отново, преди да замина. Цяла нощ тревожно се питах какво да правя; накрая, в 5 ч. сутринта взех решение, поех с детето ми и сандъка за Ливадия, изпълнена с решимост като командир... без брада. Надявах се, че в случай, че бъда задържана, няма да

⁵⁴ Вероятна грешка – не „парламент“, а „департамент“.

причинят зло на детето ми, и че сандъкът с портрета ще бъде изпратен и ще стигне до предназначението си; вече не исках да разговарям с императора, а само с генерал Воейков.

Странно нещо се случи по време на пътуването ми: следобед исках да сложа детето ми да спи в моята каюта; близо до тази каюта обаче имаше една маса, на която забелязах губернатора на Одеса, който пиеше с капитана и двамата разговаряха. Детето ми, което повече не желаше да заспи, искаше на всяка цена да излезе на мостика; викаше и плачеше, давах му бонбони, пари, умолявах го да замълчи, после преминах към заплахи; исках да го уплаша, затова му казах, че навън има турци, които искат да ни убият и да ни отрежат главата. Мислех си, че ме следят и че в хотела, където бях отседнала, бяха научили, че съм заминала с парахода от Одеса за Севастопол. Треперех от ужас. Какво да правя? Към 3 ч. корабът спря на едно пристанище и видях, че губернаторът се кани да слезе от него заедно с прислужника си. Той се ръкува с капитана и слезе. Научих от капитана, че няма да се връща на борда; веднага се успокоих. Глупавото ми въображение беше причина за това неприятно преживяване.

Пристигане в Севастопол

Пристигнах без повече спънки в Севастопол, където посетих прочутата цитадела „Малаков“ и други известни паметници и същата вечер, в 10 ч., след нов преход от един час, най-накрая пристигнах в Ялта, близо до Ливадия. Всъщност Ялта е най-близката спирка до Ливадия.

Нощта се беше спуснала; параходът пусна котва в открито море, на 500 м от пристанището на Ялта и независимо от разразилата се буря ние трябваше да слезем от парахода по една тясна въжена стълба и да седнем в малки лодки – крехки като орехови черупки.

Заради бурното море тези лодки трябваше да превозят пътниците притиснати един към друг; сред тези вълни, високи като къщи, в тъмната нощ, когато всеки миг ни се струваше, че смъртта ни докосва, човек се чувстваше все едно е в Стикс, на лодката на Харон. Най-сетне, след половинчасова борба с бяс-

ната стихия, лодката достигна до кея; ние слязохме и една кола ни откара у приятели.

Потеглям към Ливадия

След няколко дни почивка поех към Ливадия с две каруци; в едната бях сложила сандъка с картината; в другата седяхме ние с детето ми. Ливадия е на няколко километра от Ялта; каруците се движеха по широк път между два хълма, чиито склонове бяха покрити с градини, изпълнени с рози, които се редуваха една след друга. Тъй като бяхме тръгнали още на разсъмване, росата по тревата и по клоните блещукаше като диаманти на лъчите на изгряващото слънце и навсякъде славеите пееха сутрешната си серенада.

В далечината вече се чуваше музиката, която свиреше Царския химн или изпълняваше най-добрите композиции на големите майстори; струваше ни се, че вървим сред рая. На всеки сто метра стоеше постови, който проверяваше паспорта на генерал Хараламби. След като пътуваха няколко часа сред този възшебен пейзаж, моите каруци най-сетне пристигнаха в Ливадия. Навсякъде се виждаха дворци, заобиколени от градини, в които цъфтяха най-редки цветя, донесени от четирите края на света.

Ние спряхме при императорската канцелария и аз попитах висшестоящите служители дали генерал Воейков – адютантът на Царя – е там. Отговориха ми, че е по служба.

Тогава дадох визитната си картичка да бъде предадена на граф Адлемберг⁵⁵, който ме прие много приветливо; изразих пред него желанието си да подаря моята картина на Императора. Той ми зададе много въпроси и ми направи много комплименти. Сбогувах се с този виден човек, като му връчих портрета в сандъка, където го държах, както и едно писмо до Александър II – Император на Великата Русия.

⁵⁵ Е. Василева допуска грешка в изписването. Правилното име на генерала е *Адлерберг*: Александър Владимирович Адлерберг (1819–1892) – висш руски военен и политически деец, държавен съветник и губернатор.

Madame

Sa Majesté l'Empereur, ayant accueilli avec bienveillance le portrait de Votre Œuvre, que Vous avez offert à Sa Majesté, a bien voulu me charger de Vous en remercier et de Vous faire parvenir le souvenir ci-joint.

Veuillez agréer, Madame, l'assurance de ma parfaite considération.

Livadia
le 25 Octobre 1880
à November

de Comte Adlerberg.

Madame

Catherine

M. Bassiloff

Comte A. Adlerberg.

Писмото на генерал Адлерберг до Екатерина Василева

Госпожо,

Негово Величество Императорът, след като благоволи да приеме портрета, изработен от Вас, който Вие подарихте на Негово Величество, пожела да ме натовари да Ви благодаря и да Ви изпратя този спомен.

Приемете, Госпожо, уверението в свършеното ми към Вас уважение.

Ливадия 25 октомври/4 ноември 1880 г.

Мадам Катрин М. Басилофф

Граф А. Адлерберг

TEXTE DE LA LETTRE QUE J'AI LAISSÉE A LIVADIA AVEC LA CAISSE
CONTENANT LE PORTRAIT DE L'EMPEREUR ALEXANDRE II

A Sa Majesté Alexandre II
Empereur de la Grande Russie
HOMMAGE ET MARQUE DE RECONNAISSANCE

Depuis le Grand Pierre, maintes fois les Russes sont venus victorieusement jusqu'en Turquie sauver les chrétiens des cruautés atroces qu'ils subissaient, mais chaque traité de paix qui apportait enfin les réformes promises était aussitôt déchiré. Les chrétiens balkaniques de la belle Bulgarie étaient enchaînés et persécutés par les barbares; les souffrances de ses fils étaient connues de tout le monde, mais l'indifférence générale les laissait en proie aux pires tortures, et la belle Bulgarie, le regard obstinément tourné vers le Nord de la Grande Russie, attendait.

Dieu a élu le grand et magnanime Alexandre II pour qu'il soit le libérateur actuel de la nation slave bulgare; il a su briser les fers qui la retenaient captive, la relever de ses ruines et la ramener à l'état de prospérité qu'elle avait connu à l'époque du Grand Siméon. La Bulgarie pour toujours lui sera reconnaissante et ses fils toujours seront prêts à montrer leur dévouement envers la Grande Russie, comme les Grecs sauvés des Turcs par Lord Byron conservent toujours leur reconnaissance envers l'Angleterre.

Hommage de reconnaissance à Notre Sauveur Alexandre II le Grand, Empereur de la Grande Russie.

ECATHÉRINE BASILOV.

Писмото на Е. Василева до император Александър II,
което тя оставя в Ливадия.

Текстът на писмото, което оставих в Ливадия заедно със сан-
дъка с Портрета на Император Александър II

До Негово Величество Александър II

Император на Великата Русия

С УВАЖЕНИЕ И В ЗНАК НА ПРИЗНАТЕЛНОСТ

От времето на Великия Петър много пъти русите са стигали победоносно до Турция, за да спасят християните от непоносимите жестокости, които те търпяха, но всеки мирен договор, който най-сетне даваше обещаните реформи, веднага биваше разкъсван. Балканските християни от красивата България бяха оковани във вериги и преследвани от варварите; страданията на нейните синове бяха известни на всички, но всеобщото безразличие ги оставяше да бъдат жертви на най-тежки мъчения, а красивата България с поглед упорито обърнат към Севера на Великата Русия, чакаше.

Бог избра великия, благороден Александър II да бъде сегашният спасител на българския славянски народ; той успя да строши оковите, които го държаха в плен, да го въздигне от разрухата и да го върне към благоденствието, което бе познал по времето на Великия Симеон. България винаги ще му бъде признателна и синовете ѝ винаги ще бъдат готови да покажат предаността си към Великата Русия, както гърците, спасени от турците от лорд Байрон, завинаги ще запазят своята признателност към Англия.

Почит и признателност към Нашия Спасител Александър II Велики, император на Великата Русия.

Екатерина Василева (Екатерин Базилев)

В Ливадия, за да се видя с Александър II

На третия ден генерал Воейков – адютантът на Императора – дойде при мен от името на Царя и ми донесе писмо от него, написано от първия му секретар – граф Адлемберг. Генерал Воейков лично ми каза, че, ако желая, бих могла вдруги ден да се представя пред Императора заедно с моето момченце. „Казах на Царя – заяви ми той, – че Вашето момченце плаче и иска да види Императора в двореца в Ливадия.“ – И след тези думи ми поднесе колие от изящни перли със закопчалка от диаманти, украсена с голям рубин – подарък от Император Александър II.

Ливадия

В уречения ден тръгнах за Ливадия да видя Императора.

В приемния салон, където бях въведена, Цар Александър II стоеше прав до камината и разговаряше с генералите си, сред които беше и Меликов; в дъното на помещението имаше друга група хора, които разговаряха помежду си. Цар Александър веднага ме покани да седна до неговото кресло. Отначало той започна да ми говори, защото бях толкова смутена, че напразно се мъчех да си припомня думите, които предварително си бях подготвила. Скоро обаче се успокоих, докато слушах неговия спокоен, приятен глас. След като отговорих на различните му въпроси от лично естество, той погледна сина ми: „Това Вашият син ли е?“, каза ми той. „Да, Царю“. Адетето се поклони и ми целуна ръка. Аз добавих: „Ето един бъдещ храбър воин“.

Царят продължи: „Госпожо Василева, творбата, която ми подарихте, наистина е изкусна; трогнат съм от вниманието, което ми засвидетелствате; ако имате някакво желание, кажете го на моя адютант генерал Воейков, който е изцяло на Ваше разположение; винаги ще бъде готов да Ви се притече на помощ всеки път, когато се нуждаете от неговото покровителство“.

А аз отговорих с поклон: „Царю, моите желания и молитви вече са изпълнени. Красивата България е свободна, а моето ръкоделие е само зрънце жито, което поднасям в нозете на Ваше

Величество като израз на признателност от името на Балканския Народ към Освободителя на българския славянски народ.

Първата картина, която подарих на Ваше Величество през 1876 г. и която представлява Петър Велики, я подарих за цяла Русия. Но портретът на Ваше Величество, който подарявам сега, приеми го като почтителен израз на моята признателност към Освободителя и Защитника на всички славяни“. Поклоних се и се канех да си тръгна. Но Царят се изправи и като ме хвана за ръката, каза: „Останете още малко“. И повика адютанта си генерал Воейков. Каза му: „Съпроводете горещата родолюбка г-жа Василева до Ялта“.

На тръгване подарих на Императора брошурата „Епичната България“, на която бях автор. Като ми подаде още веднъж ръка, царят ми благодари много приятелски.

Спомени за неколцина познати в Ялта, на Крим, през 1880 г.

Няколко дни по-късно си тръгнах от Ялта и от Крим, за да се върна в моята страна, но си спомням, че докато бях в Ялта, се запознах с няколко благородни руски семейства, сред които семейството на генерал Шнайдер, чиито две дъщери често ми акомпанираха на пиано, докато аз свирех на цигулка. Всеки ден провеждахме хубави срещи с класическа музика в техния малък замък, разположен на височините над Ялта, точно срещу морето; мястото беше очарователно, човек можеше да си представи, че е на средиземноморския Лазурен бряг.

В деня на заминаването ми семейство Шнайдер даде прощална вечеря, на която ми бяха представени много личности, които бяха дошли да ме видят. На масата седях до губернатора на Рига – Лисанди от Рига, който ме попита знам ли дали княз Александър Батемберг, когото познавах, ще се ожени за дъщерята на мултимилионера Дондуков⁵⁶, или предпочита дъщерята на княз Никита⁵⁷ от Черна гора. Отвърнах усмихнато: „Няма да се ожени нито за едната, нито за другата“.

⁵⁶ Изписано *Don Doukoff*.

⁵⁷ Никола I Петрович (1841–1921) – княз (1860–1910) и крал (1910–1918) на Черна гора.

На тази вечеря ми бяха представени и двама видни автори: Достоевски⁵⁸, автор на История на Велика Русия, и Маков – изящен поет и изтъкнат писател, също родом от Санкт-Петербург, който се обърна към мен и ми каза: „В Браила много пъти сте виждали кралица Елисавета Румънска. Чел съм творбите на вашата завладяваща Кармен Силва“.

След вечерята отидохме в градината – просторен парк на брега на морето, – където разговорите продължиха до късно вечерта. Много семейства, живеещи в Санкт-Петербург, ме поканиха да ги посетя, ако някога отида в тяхната столица.

От другите семейства ще отбележа госпожа генералшата Беклемишов⁵⁹ и госпожа генералшата Наришкин, както и доктор Тицнер, с когото се запознах в Браила, също на вечеря, у Мелас – консул в Браила (Румъния). Доктор Тицнер ми изяви голямото си задоволство от любезността, с която е бил приет от румънците по време на руско-турската война през 1877 г.

⁵⁸ Достоевски умря няколко месеца по-късно, през 1881 г. Според руските вестници император Александър II дарил на четирите му деца четири милиона – бел. авт.

⁵⁹ Вероятно съпруга на Беклемишев, Александър Петрович (1824–1877) – губернатор на Могилевска губерния в Руската империя, действителен статски съветник.



Madame Catherine Basilov
qui fut présentée en audience à Livadia
à l'Empereur Alexandre II (1880)

Госпожа Екатерина Василева, представена на аудиенция
в Ливадия на император Александър II (1880).

Един епизод от живота ми от 1881 г. Пътуване от Русия в Париж

Веднага щом пристигнах в Париж, първата ми грижа беше да си купя музикални партитури и песенни мелодии в един музикален магазин; купих си и методика за пеене.

Тъй като излязох бързо, забравих един музикален свитък. Една много изискана дама ме извика: „Госпожо – каза ми тя, – забравихте един свитък с ноти“. Докато ѝ благодарях, тя ми каза: „Познавате ли музиката?“ Отвърнах ѝ: „Умея да свиря на цигулка и искам да уча пеене: това е една от причините, поради които съм в Париж“. Тя ми каза много любезно: „Имам една приятелка – графиня д'Орни, която има Школа за рецитиране и пеене; сред нейните познати има много чужденци; ако желаете, елате при мен и ще Ви дам препоръка до нея“. Благодарих ѝ за любезността и на другия ден отидох при нея. Тя се казваше графиня Монторсоло; неин съпруг беше капитан граф Монторсоло. Имаше дъщеря на четири години; бях отишла с моя син и двете деца започнаха да си играят заедно, сякаш се познаваха отдавна.

И така, графиня Монторсоло ми даде писмо до приятелката ѝ, за да ми обърне тя възможно най-голямо внимание. Бях приета у графиня д'Орни най-любезно; тя ме представи на ученичките си в Школата по пеене и започнах да уча музика с тях.

На всеки три месеца графиня д'Орни даваше в големите си салони заедно с ученичките си концерт, на който се събираха най-известните писатели, специалисти по музика, както и много журналисти. След две години успях да науча серенадата на Гуно „Когато пееш, люляна“. Думите са от Виктор Юго. По време на един от тези концерти графинята ме помоли да изсвирия на цигулка „Серенада“ от Шуберт и да изпея „Серенада“ от Гуно. Тъй като знаех много добре тази серенада, я изпах с цялата си душа. Много ми ръкопляскаха. Когато аплодисментите стихнаха, графиня д'Орни ме хвана за ръка и ме представи на автора на серенадата. Каза на своите гости, че бижутата – перленото колие и медальонът, които нося, са подарък от Император Алек-

сандър II. Тъй като казах, че съм се срещала с него в Плоещ и в Ливадия, ме попитаха по какъв повод съм имала честта да се доближа до него. Отговорих, че му бях подарила в Санкт-Петербург портрета на Петър Велики, а в Ливадия неговия собствен като Освободител на християните. Виктор Юго ми направи много комплименти – както за моето пееие, така и за идеята да подаря картини на Император Александър II в знак на признателност за неговите благородни действия като Освободител на християните и в частност на България.

На другия ден графиня д'Орни ме посъветва да дам на Виктор Юго брошурата „Епичната България“, която бях подарила на Император Александър II. Показа ми как да му пиша и да изразя уважението си към великия френски поет.

Няколко дни след това получих от Виктор Юго една от неговите книги – „Парижката Света Богородица, Есмералда“, 1831 г. – с това посвещение, написано с ръката му: „На Благородната Патриотка Госпожа Катрин Базилон. Виктор Юго“.

През 1882 г. заминах за Букурещ (Румъния), където имах къща с голяма градина – имот, който наследих от майка ми и който след нейната смърт имах намерение да продам. Преди да отида в Букурещ, направих малко отклонение, за да отида в София и да поднеса лично на Княза на България Батемберг същата тази брошура, озаглавена „Епичната България“, [с посвещение] „На Негово Височество Княза на България Батемберг“.

Когато пристигнах в този град, бях въведена в Двореца на Принц Батемберг благодарение на министър Стоилов. Той ме познаваше отпреди. През 1880 г. в Рукул, в Ислахане имаше бал в чест на Княза. Аз също бях поканена на този бал.

Веднага щом ме видя, князът ме попита как е здравето на сина ми; благодарих му за това изискано внимание и му подарих брошурата, подвързана с кожа и със златна бродерия, представляваща, от едната страна, неговия герб, а от другата, Лъва – символ на България. Той много ми благодари.

Разказах му, че съм подарила портрета на Царя в знак на признателност за благодеянията му към България. Князът ми обеща стипендия, с която синът ми да следва в Париж.

Майка ми Кирана Михус, родена Диамандиде, в Сливен

Моята майка ми разказа, че баща ми – Михус – умрял, когато съм била на две години. Майка ми била родена в Сливен (Тракия). Оттам роднините ѝ Диамандиде, братът на баща ѝ и вуйчо ѝ – братът на хаджи Петре⁶⁰, я взели в Браила със себе си, защото била сираче, и оттам хаджи Петре я отвел в Плоещ, за да избягат от жестокостите на турците и особено на башибозуците, които често измъчвали населението и дори носели отговорност за много убийства. Моята майка ми повтаряше, че почти всички християнски семейства имали в мазетата си истински улици, където могли да се крият.

Трябва да се отбележи обаче, че имало няколко почтени турци, които се смятали над християните и когато могли, ги предупреждавали за идването на башибозушките орди; тогава всички се скривали; само старците – мъже и жени – оставали в къщите си, където били принудени да хранят и поят тези варвари; турците влизали в къщата им и след като си починели, искали пари, защото, казвали те, си били изтъркали зъбите, докато ядели. Стигали дотам, че биели жените, за да кажат къде са се скрили младите жени – техните дъщери.

Често тези дъщери, скрити под къщата, чували плачовете на родителите си и виковете им от болка, когато башибозуците ги измъчвали – раздиращи виковете, които стигали до тях.

Каква мъчителна дилема за тях. Да се оставят на турците, за да спасят родителите си, означавало да си навлекат презрението на съпружките си за цял живот; но ако останели скрити, излагали старите си родители на побой, удари с камшик или дори да бъдат изгорени живи.

Майка ми добавяше: „Русия води няколко войни против турците и във всеки мирен договор налагаше условия на турците, но те никога не биваха спазвани“.

⁶⁰ Василева изписва името *Pètre*.

Моята майка ми разказва за идването на българите в Пловдив през 1825 година

Когато българските бежанци, идващи от Турция в Румъния, пристигнали в Пловдив, губернаторът им дал земи и гори, за да си построят къщи. За три месеца те създали истинско село. Всяка къщичка имала градина, всяка градина била заобиколена с вода за поливане. Всички се възхищавали на енергията им и на огромния труд, който били положили, за да издигнат това село за толкова кратко време. Нарекли го Биряска, сиреч място, заселено с българи. Но сред тях живеели и румънци.

В началото румънците, като виждали българите, че са облечени като турци, наистина ги мислели за турци; но когато видели, че българите ходят на църква и че са от същата православна религия, започнали да общуват с българите, като отначало говорили със знаци; викали децата си и им казвали да си играят със съседчетата си, които били толкова милички със свежите си лица и червените си бузи. И децата, без да знаят езика едни на други, берели плодове и цветя и си разменяли сладкиши и храна. Дори нежно се прегръщали. Тъй като винаги се разбирали, това подтикнало родителите им също да се сприятелят. Ето така българите и румънците започнали да изпитват симпатия помежду си и впоследствие ги свързало тясно приятелство.

Но завистта и егоизмът на други националности, дори интригите им понякога успявали да разрушат тези чувства на сплотеност. Отровната политика не е ли като рак, който постепенно разяжда връзките на симпатия, свързващи приятелските народи?

Моята майка ми казваше също, че много от онези, които в Турция били заможни собственици, изоставяли всичко и ставали обикновени копачи или отглеждали зеленчуци в новата страна, която ги била приютила.

„Малцина от тях, добавяше тя, имали пари в брой, както притежавали роднините ми, които взели парите си със себе си

и в новата страна могли да си купят имоти. Също като брата на моята майка – хаджи Петре, който станал едър собственик в Пловдив и който, тъй като бях в тяхното семейство, ме омъжи за Михус – финансов началник на Префектурата в Пловдив. Префектът се казвал Михаилиди и имал двама сина – Миху и Изидор; Изидор се оженил за дъщерята на полица Бакалбаша в Браила. Познавах ги, те бяха много почитени хора. Изидор стана Директор на Банката в София.“

Преди омъжването ми в Браила

Майка ми останала вдовица; аз пораснах като всяко друго момиче – без произшествия – до шестнадесетата си година. По това време заминахме от Браила за Крайова (Румъния) с параход по Дунав. На кораба, докато гледах пейзажа, който се разкриваше пред очите ми, за голяма своя изненада забелязах един млад мъж с кестенява коса, зелени очи и кестенява брада, който се беше приближил до майка ми и разговаряше с нея за мен. Майка ми ми направи знак да се приближа и ми каза: „Представям Ви г-н Михаил Василев, който ме попита дали сте моя дъщеря и който също като нас отива в Крайова (Румъния)“. След като поговори с нас, той се поклони много почитателно и се оттегли. След като той си тръгна, майка ми ми каза, че съм се полюбила на този млад мъж и че той иска да се ожени за мен. Тъй като въпросът ми беше поставен внезапно и аз се колебаех какво да отговоря, за да ме убеди, майка ми ми каза, че г-н М. Василев, който пътува заедно с нас, е роднина на доктор П. Берон в Париж; и добави, че единствената ми зестра е моята младост и че едно момиче трябва да се възползва от възможностите, докато е младо. Последвах добрите съвети на майка ми и приех.

Един ден в Крайова, докато обикалях магазините, намерих модел на Петър Велики, по който направих известната бродерия за Император Александър II.

След като се оженихме, съпругът ми напусна провинцията и имотите си и временно се установи в Браила, в къщата на

майка ми. Веднъж, когато присъствах на концерта на известен цигулар, изведнъж почувствах желание да уча цигулка и този маестро стана първият ми учител. Моята майка, която се занимаваше с управлението на къщата, искаше да усвоя и грижите за кухнята, защото, казваше тя, жена, която не умее да готви, не може да бъде нито добра майка, нито добра домакиня, а когато има добър мъж, трябва да се грижи за него. Винаги съм следвала съветите на майка ми и на съпруга ми.

Беликсин разказва за смъртта на докторите Войводов и Цветкович по заповед на Медехат-Паша в Русчук, през 1868 година⁶¹

Беликсин – нашият племенник⁶² – дойде една неделя вкъщи и ни прочете драматичната пиеса, която беше написал и в която представяше убийството на двамата лекари – Никола Войвода и Цветкович⁶³. Дватама лекари се връщали от чужбина на парахода „Радецки“, който отивал в Русе, Турция, и сред пътниците имало турци. Турците хванали двамата лекари и ги хвърлили на земята. Един грък на име Евасиоти, който също бил на парахода, почувствал как във вените му кипва кръвта на Темистокъл и възмутен от тази дивашка постъпка на турците и от безразличието на офицерите от екипажа на парахода, който плавал под

⁶¹ Този разказ започва на с. 29 от печатния текст. До края на настоящото представяне следва коментираният превод. За да се запази автентичният изказ на авторката, навсякъде – при първото споменаване – е запазено оригиналното изписване на имената на лица и селища. В този случай правилните форми са съответно *Мидхат* и *Русчук* (по-нататък в превода: Русе).

⁶² Димитър Великсин (Д. Великов) (1834, Браила – 1896, Париж) – български поет, публицист, революционер, един от първите български стихотворци. Родът му е от Сливен. Пише на български, френски и румънски език. Пръв в българската литература използва сонетната форма. За времето си поезията му е била високо ценена.

⁶³ В този разказ Е. Василева обърква имената и събитията. Действително е имало такъв инцидент, но всъщност става дума за Никола Войводов и Цвятко Павлович, убити на борда на парахода „Германия“ през 1867 г. Повече по този въпрос вж. в книгата на Хачик Лебилян „Аферата с парахода „Германия“ в Русе“ (Русе: Авангард принт, 2019).

австроунгарски флаг, се провикнал: „Нека кръвта на тези двама мъченици се излее върху целия турски народ“.

Тази пиеса беше написана на румънски език, за да може цялото население на Браила, съставено от румънци, българи и гърци, да присъства на представлението, в чиято програма беше включена така също и една моя поема, озаглавена „Метат паша в Русчук“ [Митхад паша в Русчук] (1869). След успеха на тази пиеса друг български писател – Войникоф⁶⁴ – написа национална драма, озаглавена „Велислава княгиня, дъщеря на българския император Тертер“⁶⁵. Тази пиеса беше написана на български език. Авторът събра група от любители, които имаха известни качества, и помоли моя съпруг и аз да се включа, като взема главната роля на княгиня Велислава.

За да разсее колебанията и скрупулите на съпруга ми, той му каза, че целта на тази пиеса е да повдигне самочувствието на народа и че печалбата от представлението ще послужи за обогатяването на Научната библиотека в Браила.

Ето анализа на пиесата за Велислава: „Българският цар на име Тертер трябва да даде дъщеря си Велислава за съпруга на Чако, син на татарския владетел Хан, за да сключи мир с татарите и по такъв начин да спре техните набези в долината на Дунав. Тъй като княгиня Велислава не е съгласна с този брак, пратениците на татарите я грабват насила. Накрая тя отстъпва и казва разплакана: „Е, добре! Да бъде, ще отида, за да спася моите родители и моята родина“. И отчаянието на принцесата е толкова искрено, че всички, които присъстваха на представлението, бяха дълбоко развълнувани. И тази пиеса постигна голям успех.

Г-н Василев⁶⁶ – в пълно единомислие с гостите си – обичаше да разговаря на трапезата с образовани хора, с които обсъждаше сериозните статии, излизали във вестниците, посветени на бъдещето на балканските народи.

⁶⁴ По-нататък ще бъде запазена именната форма *Войников*.

⁶⁵ Точното заглавие на драмата е „Велислава, българска княгиня“, написана през 1870 г.

⁶⁶ Екатерина Василева нарича съпруга си ту Михаил, ту г-н Василев, ту „моя съпруг“.

Съпругът ми Михаил – често без да ме предупреди – канеше на трапезата ни свои приятели, които случайно бе срещнал, както и приятелите на своите приятели, които, както казваше той, бяха и негови приятели. Докато се хранехме, всеки наблюдаваше, разказваше и коментираше случващите се събития. Така съпругът ми ме представи на г-н Войников – изтъкнат учител и главен редактор на вестник, някогашен съученик на моя съпруг в Робърт колеж в Константинопол. Така също слушах г-н Стоянов⁶⁷ как говори за литература, за наука и за Библиотеката в Браила; той беше много приятен събеседник. Запознах се също и с Друмев⁶⁸ – драматург и историк, който по-късно стана епископ на София⁶⁹; със Савич⁷⁰ – журналист с войнствен дух, който се интересуваше от обществените въпроси и от литературата. Помня научната библиотека, която бе подредена в къщата на един много богат филантроп на име Николай Ценов, който, заедно с г-жа Ценова⁷¹, пое за своя сметка разходите на Книжовното дружество в Браила.

В тази къща се провеждаха беседи, в които се разглеждаха различни въпроси, например: как майките трябва да възпитават добре децата си; защо любовта и милосърдието (благотворителността) трябва да са основа на християнското общество; кои са длъжностите на добрия гражданин... и други въпроси: за чувствата на майките по примера на знаменитата писателка г-жа дьо Севине.⁷²

⁶⁷ Васил Д. Стоянов.

⁶⁸ Изписано в оригинала *Друмев* (Drumof).

⁶⁹ Васил Друмев е подстриган за монах през 1873 г. с името Климент. Ръкоположен е за епископ Бранички през 1874 г.; през 1884 г. е избран за Търновски митрополит. През същата 1884 г. за кратко управлява Софийската епархия.

⁷⁰ Ангелаки Савич (1817, Свищов – 1892) – български писател, публицист и дипломат. Завършва престижния лицей „Св. Сава“ в Букурещ, овладява няколко езика и работи като преводач в английските консулства в Браила и в Галац и в австрийското консулство в Браила. Привърженик на Г. Раковски, работи с Д. Войников, Д. Великсин и Хр. Ботев. Редактира вестниците „Хитър Петър“ и „Гражданин“.

⁷¹ Имената са изписани *Ценоф*. Става дума за богатия свищовски търговец Николай Ценов (Николаки Ценович).

⁷² Мари дьо Рабютен-Шантал, маркиза дьо Севине (1626–1696) – френска писателка, известна със своите писма, издавани многократно след смъртта ѝ. На

В това Дружество за Науки, когато имаше сказки, присъстваха много дами и някои от тях вземаха думата и се изказваха за нравствеността, за възпитанието и за длъжностите на майката. Така и аз бях помолена, много пъти, да изнеса беседи за родителите и как те трябва да дават добри примери на своите деца; за това как децата трябва да станат достойни да носят фамилиятото си име и т.н. Всеки път, когато изнасях беседа, я публикувах във вестник „Отечество“ в Букурещ, чийто редактор през 1872 г. беше Пандели Кисимов⁷³.

Писах също и в едно лирическо списание на румънски език, което се казваше „Echos“⁷⁴. Редакторът на вестника – Пандели Кисимов – я⁷⁵ преведе на български и я публикува в подлистника на своя вестник „Отечество“ („Patria“) през 1872 г.⁷⁶

Разказ за един епизод от Войната през 1877 г. в България от един румънски капитан на име Димитреско

По време на руско-турската война от 1877 г. русите минаха през Румъния, за да спасят българите. Тогава Германия също реши да дойде на помощ на Румъния, за да спаси балканските християни и да се бие заедно с русите против турците. То беше като нов кръстоносен поход.

Стигаме до разказа на капитан Димитреско. Той разказва, че близо до Варна някакви селяни били отишли в едно село в България и помолили жителите да им дадат нещо за ядене. Те обаче

българските читатели през Възраждането тя е известна, тъй като през 1871 г. Богдан Горанов превежда на български „Животът на госпожа дьо Севин“ от Алфонс дьо Ламартин.

⁷³ Пандели Кисимов (1832–1905) – български обществен деец, публицист, преводач. През 1869–1871 г. редактира и издава в Букурещ двуезичния седмичник в. „Отечество“.

⁷⁴ Това издание не бе намерено.

⁷⁵ Тук текстът е неясен и не се разбира какво е публикувала Е. Василева. Вероятно става дума за първата дописка, която тя публикува през 1869 г. и за която П. Кисимов изрично упоменава, че той я е превел на български.

⁷⁶ Датата е неточна. Вестник „Отечество“ престава да излиза през юли 1871 г. В този вестник Е. Василева публикува четири дописки и две стихотворения.

грубо се нахвърлили върху тях, като казвали: „Нямаме нищо за тези, които не са турци“. Като видели, че в двора им има кокошки, те им казали: „Продайте ни вашите кокошки на каквато искате цена, а също и брашно“, като добавили, че са дошли да ги спасят, но те се ядосали и рекли: „Нищо нямаме за вас. Кой ви е викал да сте против нашия Султан? Ние сме си добре така, ще го защитаваме, защото нашият език е турски“. Тогава, продължава капитан Димитреско, като видяхме, че с тия хора нищо не можем да направим, продължихме нататък. Стигнахме в друго село, където с удоволствие ни дадоха всичко, което желяхме. Разказахме какво се беше случило в селото близо до Варна и научихме, че тези, които се бяха държали грубо с нас, казвайки, че нямат нищо за нас, дори срещу пари, и ни бяха казали да си вървим, са българи. В други села българите ни посрещнаха гостоприемно и ни обясниха, че там, където сме били посрещнати зле, сме срещнали българи, станали приятели с турците, които говорят само турски език. Наричали се българо-турци от много векове. Турците им забранили да говорят своя български език. Тези българо-турци мразят другите българи, но продължават да са християни, защото въпреки жестокостите на правителството, никой не е могъл да им попречи да бъдат добри християни и да запазят религиозните си убеждения. Имат подземия, в които имат църкви, в които често се събират на големите празници. Ходят там на Великден с червени яйца и на Коледа колят прасета. Съхранили са всички традиции на предците си и ревниво ги пазят добре скрити. Може би властите знаят, но се правят, че нищо не виждат. Едно българо-турско семейство заклало прасето си за Коледа, но нямало време да го скрие⁷⁷. Дошъл обаче един инспектор заедно с няколко турци. Домакинята запазила спокойствие и метнала един чаршаф върху прасето и едно кепе на главата му. Казала на децата, че дядо им е умрял и децата започнали да плачат и да викат. А турците успокоявали

⁷⁷ В Азия е горещо; всички ядат свинско, макар че лекарят казва на хората, че не бива да ядат свинско месо. Но хората не искат да разберат, че заради горещината, ако ядат свинско, може да се разболеят. Тогава им казали, че да се яде свинско е голям грях. Когато турците дошли от Азия в Европа, те запазили религията си и продължават да спазват правилата на техния Коран – бел. авт.

нещастната жена, като ѝ казвали: „Успокойте се, той беше стар и скоро щеше да умре“. После много бързо си тръгнаха.

Димитреско беше от Бесарабия; познаваше нравите на всички балкански народи и ни разказа, че още има един вид българи, които се наричат павликяни⁷⁸, които са католици и признават властта на римския папа. Затова се наричат павликяни. Тези покръстени в католицизма са по-цивилизовани от българо-турците и в тяхната църква католическият свещеник проповядва на латински език, макар да е неразбираем за селяните, които почти всички говорят три езика. Колкото до българо-турците, те говорят само турски език и са добри православни християни. Държат на своята религия, но се крият от турците и всичките им църкви са под земята (днес вече не).

Документ, почерпен от Библиотеката на Сорбоната в Париж в един брой на „Журнал де Деба“

Веднъж прочетох в „Журнал де Деба“ как турците по времето на Мохамед I неочаквано дошли в един български град на Великден, докато всички християни били на църква. Турците влезли на коне в църквата и започнали да крещат „Есак“, което на турски език означава „Отрежете им главите“. Мъжете и жените били смазани под копитата на конете и всички лежели мъртви на земята.

След падането на България Султан Мохамед I изгорил всички документи и книжа на македонците, на гърците и на българите, като заповядал да бъде унищожено всичко, което не е турско. Искал да изгори всичко, за да остане единствен Коранът; и оттогава целта на турците винаги е била да унищожават християните, като ги избиват и ги подлагат на всякакви жестокости.

⁷⁸ Е. Василева изписва думата като *павликини*.

Как се създаде новата българска литература

Дружеството за Книжовност и Науки в Браила положи основите на българската литература; когато първите писатели пожелали да напишат историята на България, те си послужили с българските песни, събрани в Летописите, както и [съхранени] в народа. В тези песни често се срещат думи и исторически факти, отнасящи се до древните Царе. Има също и басни, в които действащи лица са животните и те служат за пример, подобно на „Басните“ на безсмъртния Лафонтен. Мнозина писатели, които били в чужбина, намерили в Академиите и в Библиотеките на другите страни интересни неща, отнасящи се до славянобългарската история, и ги използвали, за да създадат литературата на тази страна.



Bucarest : Villa Mihus
(Vis à vis du jardin Katzavilani)

Ex-Propriété de Madame Ecatherine Basilov
née Mihus

Букурещ – вила Михус (срещу градината „Кацавилани“),
бивша собственост на госпожа Екатерина Василева, родена Михус.



Basile Basilov
alors qu'il était étudiant à la
Faculté de médecine de Paris

Васил Василев (Базил Базилов⁷⁹) като студент
в Медицинския факултет в Париж

⁷⁹ Е. Василева изписва името на сина си като *Basil/Basile Basilov*.

Няколко мисли на моя син Васил Василев

Веднъж, докато следвах в Медицинския факултет в Париж, майка ми ме помоли да напиша няколко реда, които да са полезни за тези, които ще ги прочетат, и да дават енергия на онези, които мислят, че могат да направят нещо. Написах няколко философски реда; добавям и една лична забележка.

Само по една случайност на Природата човекът – на земята – поради някакво обикновено събитие или пътуването на баща си, може да се окаже в люлката на селянин или на принц, да е част от един народ или от друг, противников народ, да бъде велик човек или скромен гражданин. Следователно, от логическа гледна точка, никой на тази земя няма правото да се възгордява, нито да се хвали със своята почтеност или интелект – качества, които са дар на случайността.

Не е достатъчно да имаш добри намерения, трябва да ги приведеш в действие, защото безразличието е по-укоризнено от мързела при тези, които имат властта да направят нещо за обществената полза. Човек, който се грижи само за собствената си личност, може да се оприличи на просто животно.

Разумът и умът не са едно и също нещо. Умът е природна дарба, дължаща се на физическата структура на мозъка. Разумът се придобива чрез образование и с ежедневно упражняване на ума; следователно човек може да бъде умен, но да няма достатъчно разум.

Произход на волята. – Външните неща, които ни заобикалят, пораждат в нас еволюцията на волята. Това, което наричаме „воля“, е само последица от променящите се неща, които ни заобикалят, и се обяснява чрез техните промени. Следователно човекът няма абсолютна воля, която да му е присъща.

За комбинирания масаж с електричество. – От известно време във всички болници беше въведен комбинирания масаж с електричество за лечение на почти всички болести, например: мигрените, затлъстяването, безсънието, сърдечните заболявания, световъртежа, неврозите, стомашното разширение, бялото течение у жените, запека, белодробната туберкулоза,

анемията, възпалението на матката, диабета, сърцебиенето, безплодието, плеврита, болестите на черния дроб, на гърдите, на бъбреците, на стомаха, албумина, бронхита, невралгиите, ставните заболявания, ревматизма и общата слабост.

Освен това електрическият масаж предотвратява появата на голям брой болести; в същото време стяга тъканите и връща силата на всички хора, засегнати от слабост.

Преди това се използваше само обикновеният масаж.

Д-р Васил Василев

Историческа бележка за Добре Войникофф, създател на Българския театър⁸⁰

Около 1860 г. Добри Войников и Михаил Василев били съученици в училището Робърт колеж в Константинопол. По силата на обстоятелствата, след като завършили училището, Добри Войников заминал за Шумла⁸¹ в България. Михаил Василев останал чиновник в руското посолство в Константинопол. Михаил получава писмо от чичо си Петър доктор Берон, от Париж. В него той му пише, че като чиновник в посолството няма да печели много пари; за предпочитане е да дойде в Румъния, за да се сдружат с двамата му племенници – Стефан Берон⁸² и брат му Петър, които имат хубав имот и хубава ферма на име „Скорила“. Василев напуска службата си, отива в Крайова, в Румъния. Всички ферми, собственост на д-р П. Берон, били хубави,

⁸⁰ Този текст е написан на доста лош френски с много силно румънско влияние, изпълнен с грешки, което позволява да се изрази предположението, че предишната част от мемоарите е претърпяла сериозна редакторска намеса преди отпечатването, докато тази е останала в суров вид. При превода е запазен този суров вид, като на някои места са добавени препинателни знаци. По-нататък в превода името на драматурга ще бъде изписвано съгласно установената норма: *Добри Войников*.

⁸¹ Град Шумен.

⁸² В оригинала Василева изписва името по френски маниер: *Etienne Veron*.

Михаил спечелил пари от тях. По-късно напуснал съдружието [и] сам управлявал фермата – собственост на доктор Берон.

След няколко години Михаил ми предложи да се омъжа за него и на сватбено пътешествие ние заминахме за Браила, Румъния. В Браила, Румъния моят съпруг видя Добри Войников; покани го на вечеря. У дома, докато се хранехме, той ни разказа много неща, след вечерята отидохме да пием кафе в градината. Съпругът ми го попита с какво се занимава, за да си изкарва хляба. Той ни отговаря: печеля го с голяма мъка. Рискувам с моя вестник „Дунавска зора“ на български език, има много малко почитатели; създадох българско училище за развитието на българския народ – децата им трябва да знаят родния си език. Много родители се записаха с определена сума, за да подкрепят училищните разходи, разбира се и заплатата на учителя. Но, приятелю, трябва да знаете, че до този момент не съм получил никаква заплата, неколцина чужденци дадоха децата си в нашето училище само заради българския език, но аз преподавам също румънски [и] френски език. Приятели, за да получа пари от училището, трябва да пиша театрални пиеси и музиката за тях. Аз самият играя и имам дрехите (гардероба) от най-старата пиеса и всеки изпълнител ги променя според своята роля, помисли каква борба, за да мога да получа каквото ми се полага от училището, след като представлението е свършило, разходите са платени и каквито пари са останали, ми ги дават, но тези пари не ми стигат като възнаграждение, защото съм и Директор и преподавател в училището. Родителите, които бяха записали децата си в училището, ми казват: „Можете да изчакате още за парите, защото имаме големи домашни разходи“. Ние го питахме кои са пиесите, които сте представили. Отговаря ни това са мъчителни трудности. Първата пиеса, представих Райна княгиня, това е най-голямата трудност, понеже не намирам жени или девойки, които да вземат ролята на Райна или на старата баба Тула и за тези две роли замествам жените с млади момчета на 17 години с още женски глас. Тъй като пиесата има голям успех на сцена, за доказателство заминах за Букурещ, уредих да се даде едно представление в Букурещ, всички поискаха да дойдат да видят за първи път български театър и копринен афиш със

златни букви, поканата беше за румънската дървена къща (?), кралят беше учуден – за първи път български театър. Текстът на пиесата Райна княгиня[:] тя отива да види двамата си братя в Константинопол – Борис и Кирил, синовете на българския император в Константинопол; там те учели заедно с братята си, там бил и великият княз Симеон.

Великият княз е възхитен от красотата на Райна, развълнуван от вълшебния ѝ глас и не престава да я съзерцава. Привлечен е от вроденото ѝ изящество, иска единствено да се запознае с нея, да получи ръката ѝ, но княгиня Райна е безразлична към всичките му прояви на внимание. Аз бях в ролята на великия жрец и пеех с баритон химна на Бог пред голям пламък в Божия олтар и всички бяха застанали в редица, музиката беше химн на Бога. След като се спусна завесата, антракт, идва разтревоженият Дявол, отчаян, у една гърбава старица. Старицата го пита: „Какво ти е, стари ми Дяволе, че нямаш ни огън, ни дом? “. „Отчаян съм от княгиня Райна, не мога да я накарам да се влюби във великия княз Симеон“. Старата му отговаря: „Това е много лесно, ако искаш, мога да го уредя“. Дяволът се изправя и започва да скача от радост. „Ще ти дам всичко, каквото поискаш, само го направи заради мен.“ „Искам само чифт много остри еминии“ (на турски език това означава островърха обувка). На другия ден старата Тула успява да се вмъкне при княгиня Райна, говори ѝ много деликатно и успява да я убеди, че великият княз Симеон, който е много богат и скоро ще стане цар на България, ще посегне на живота си. Какво нещастие! Разплакана, тя казва: „Но защо князът иска да посегне на живота си? – Защото мисли, че [поради] Вашето голямо безразличие към него няма да посмее да Ви покаже силните си чувства към Вас и затова ще сложи край на живота си. – Той ли те праща? – Да. – Но нека князът дойде, нека поговори с мен, може би ще е възможно“. На сцената [завесата] се спуска и отново се вдига. От радост дяволът не вярва на очите си, когато вижда княгиня Райна и княз Симеон да разговарят много задушевно. Отива при старата баба Тула и носи тояга, дълга три метра; на края на тоягата е закачил обувките и казва на Тула: „Аз си държа на думата, но ти давам обувките отдалеч, защото ти си по-умела от мен и си опасна“, после бързо

си отива. Тази картина е в четири действия. Румънският крал Карол много се бе забавлявал. Той ме повика в ложата си и – както бях още в дрехите на великия жрец – бях представен на министър Братияну. Кралят ме попита: „Вие ли сте директорът на театъра?“ Отговорих му с поклон: „Да, Ваше Височество“; а Братияну заговори на краля: „Г-н Войников е директор – основател на българския театър, композитор и изпълнител в много пиеси, написал е и музиката към всяка пиеса. Да Ви кажа също, че той е и редактор на своя борчески вестник „Дунавска зора“, а освен това е и основател и директор на едно училище в Браила и член на Научното дружество в Браила“. Кралят се ръкува с мен и ми каза: „Вашите дела са доказателство за големия Ви талант, в бъдеще ще станете знаменит човек“. Аз се поклоних. „Впрочем, каза ми кралят, искам да видя и баба Тула“. Отговорих на Братияну, че тя ще се представи, само да си свали костюма за ролята. Бързо слязох. „Бабо Туло, кралят иска да те види“. И отидох с момчето в ложата. Като го видя, кралят: „Ама не този актьор, искам да видя старата Тула, която ми беше много забавна“. Тогава Братияну му каза усмихнато: „Познавам този студент, този, който игра баба Тула, е един студент“. Кралят каза: „Това са чудесни артисти, а още са съвсем неопитни любители“ и на тръгване кралят ми стисна ръката. Сега дойдохме тук и подготвям една пиеса, която се казва „Велислава [княгиня] на император Тертер Български“. Моят съпруг каза на Войников: „Кога трябва да представите пиесата? Можете да ни кажете дали е в полза на училището или за благотворителност. Моята жена ще ви помогне, като вземе роля⁸³, тя обича да се занимава с родолюбиви дела, двете с г-жа Сева Димон Петрович често присъстват на сбирките на Библиотечното дружество⁸⁴ в Браила, двете заедно правят посещения, за да канят дамите, които присъстват на родолюбивите сказки на Стоянов, понякога жена ми изнася кратки беседи за възпитанието на майките“.

⁸³ Този спомен влиза в противоречие с разказаното по-горе, според което Войников увеща Василев, че трябва да позволи на жена си да участва в представлението.

⁸⁴ Книжовното дружество.

Подир някое време Войников замина от Браила за България, Шумен. Когато руско-турската война започна през 1877 г., всички се включиха във войната. Аз, тъй като имах роднини в Пловдив, заминах от Браила. В Пловдив случайно срещнах Войников, той ме позна, попита ме поради какви обстоятелства се намирам в Пловдив; отговорих му: „Заради войната“. Казах му: „Иди да се представиш на генерал Скобелев⁸⁵ в генералния му щаб, вие можете да му дадете много сведения за българите, които са способни да се включат в българския фронт“. Той ми отвърна: „Тъкмо правя географска карта: откъде трябва да мине руско-българската армия на турска територия. Има един път там, има един голям каменен кръст, а по-нататък има един известен кладенец. Това са указатели, за да не се изгубят по пътищата в Балкана“. Войников поиска да му кажа всичко, което зная за генерал Скобелев. Разказвам му, че в Пловдив се запознах с генерал Войникоф⁸⁶ – адютант на цар Александър II.

Той ми каза, [че] ако познавам неколцина българи, ще е добре да го осведомя, за да ги призове в Генералния щаб на Скобелев, отговарям му, [че] познавам Добре Войникоф, Пандела Кисимоф – журналист, Начович от Виена, Грекоф, който е министър, Стоилоф и Стояноф⁸⁷, Великсин и Симер дипломат, четири дни след това можах да бъда представена на царя, той ме прие много благосклонно, като много ме похвали, насърчи ме в патриотичните ми действия и т.н.

Войников се възхити на смелостта, с която съм успяла да осъществя делото си; каза ми, че онзи ден от Пловдив тръгнали десет хиляди българи. Като поели по един мост заедно с руски войници, мостът се съборил и всички български войници, по-неже били авангард, се удавили. Какво нещастие! Всички умрели! Може би и аз утре или в други ден ще премина в България по заповед на царя, заедно с моя батальон. Аз пожелах на Вой-

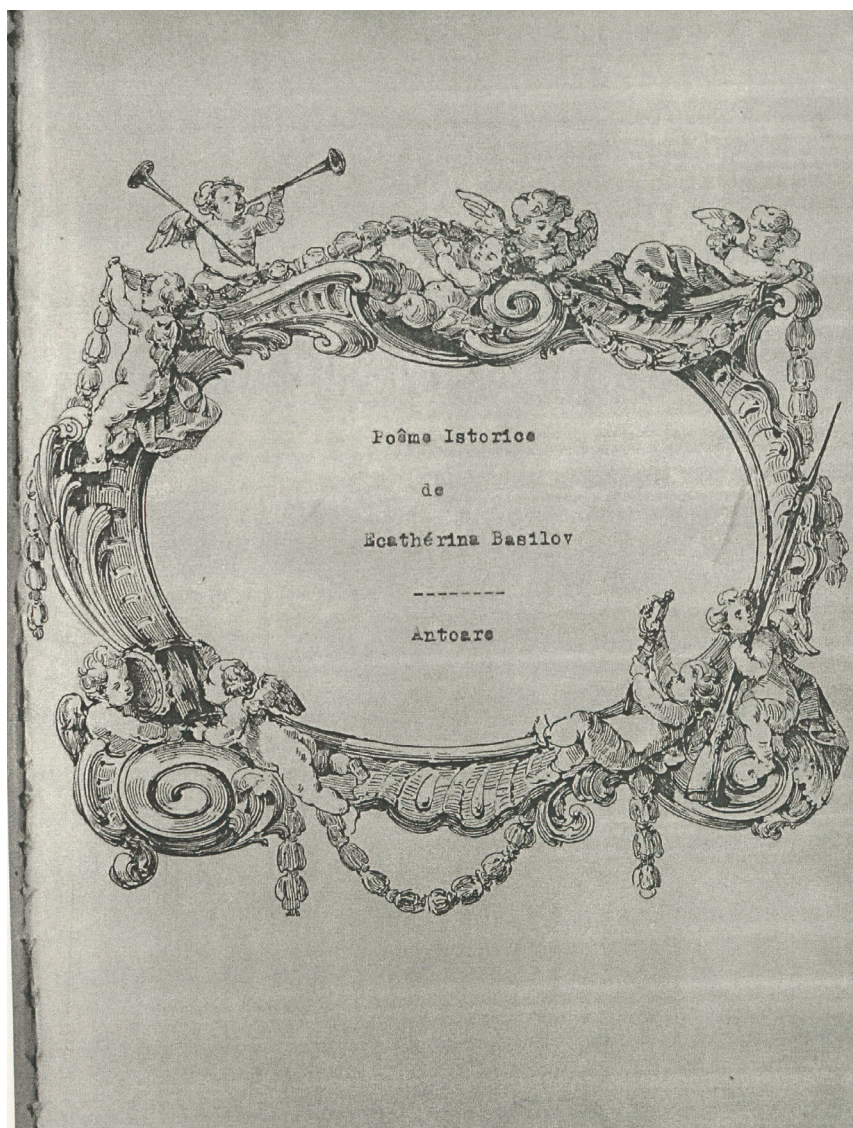
⁸⁵ Името на генерала Е. Василева изписва ту като *Скобелев*, ту като *Скобелов*.

⁸⁶ Тук Е. Василева греша името, става дума за споменатия по-горе генерал Войков.

⁸⁷ В този параграф, за по-точно предаване на оригиналната атмосфера на текста, е запазено оригиналното изписване на фамилните имена. В този текст не става ясно с кого точно е разговаряла Е. Василева. Преводът следва плътна оригинала.

ников успех, смелост и ние се разделихме. Повече не го видях, след две години жена му дойде при мен, в Браила, каза ми, че е умрял, но поне е видял родината си свободна (освободена от цар Александър от Великата Русия). Колко жално!...

ИСТОРИЧЕСКИ ПОЕМИ
ОТ
ЕКАТЕРИНА ВАСИЛОВА
АВТОРКА



Заглавна страница на цикъла „Исторически поеми“.

1871 г., от „Журнал де Деба“.
Бележка, намерена в една парижка библиотека.
Източен въпрос: Хаджи Димитър в Балкана

ХАДЖИ ДИМИТЪР В БАЛКАНА⁸⁸

Хаджи Димитър е начело: той водеше
хиляди въстаници, в Балкана вървяха.

Хаджи Димитър сабята си вадеше,
като техен войвода, той им казва:

Отечеството! То: пъшка (стене) под мюсюлманския ярем,
то е поставено на колене под техния ятаган,

да го спасим: но, ти имаш и деца, и братя
от турски нож пронизани.

Хиляди мюсюлмани, които са ни заобиколили,
съвсем сме отблъснали, ние победихме.

Те, нашите прадеди, кръв са проливали
за държавата си непрестанно са се борили,

достойни синове да бъдем за държавата на хан Крум,
наследници на Симеон Велики.

ТРАГЕДИЯТА НА ЕДНА ПТИЦА АЛЕГОРИЯ НА ЕДИН БАЛКАНСКИ НАРОД⁸⁹

Четири века и половина съм затворена
от варварите в моята желязна клетка,
моят глас е ням, животът ми угасна.
Погледни ме, Боже, от небесните висини.

⁸⁸ Преводът е публикуван в: Бойчева, К. Неизвестни и забравени поети. Екатерина Василева. – *Родна реч*, 1981, кн. 2, 51–53.

⁸⁹ Признателна съм на известната българистка проф. Елена Сюпюр за голямата помощ, която ми оказа при превода на румънските текстове. Всички текстове, за които не е изрично указано, че вече са били преведени и публикувани другаде, излизат за първи път тук в автентичен превод на български език и с редактирана пунктуация.

Сладка е свободата, надеждата е голяма,
бих си полетяла в моите Балкани
да пея химна на страната ми, на едно голямо дърво,
гнездото де е било на великите ми прадеди.

Внимание към една бележка

Преди да се оттегли от Крайова, д-р Берон бе лекар на известната болярска фамилия Ототелешану. Д-р Берон, като вуйчо на мъжа ми, когато се върна от Париж, дойде в нашата мошия. Ототелешану ни покани всички да изкараме Великден в неговата мошия. След обяда Ототелешану показва на моя съпруг Василев един стар документ и му каза: „Вие знаете славянските букви. Четете буквите на този документ, той е написан от един болярин от старата фамилия Въкъреску. На мен ми привлича вниманието документът, наричан Трагедията на натиска от унгарците и турците... “.

Тогаваш си помислих в някоя творба да използвам тази дума от по-горе: Трагедия.

РЕКА В БАЛКАНА⁹⁰

Небето синьо е ясно,
река Марица е тиха.
Върбите в коритото
са навели дълги клони
от вятър студен разлюлени.
Падат листа, все повяхнали
съхнат: слана листата стопява,
като сълзи сякаш падат.
Върби, клони вечно наведени,
вие сте натъжени.
Тъгата е болест,
човека тя събаря.
На хората да не казваш болката си,
нямаш полза, нямаш утеха.
На Бога кажи каквото искаш;
закрилял те е (пред всички и всичко).

⁹⁰ Преводът е публикуван в: Бойчева, К. *Неизвестни...* Цит. съч.

ПОСВЕТЕНО НА СЪПРУГА МИ М. ВАСИЛЕВ,
Турците против Века на Просвещението,
когато в 1868 г. Метат паша обеси двамата д-р Войводов
и С. Цветкович в Русе на парахода „Радецки“⁹¹

В мрака е лошо,
врагът ни покори.
Той повод търси постоянно,
за да му е всичко ясно.

Да се вярва в разкаянието е обично,
вижда се, че вече идва
денят съдбоносен,
разпръсквайки все светлина.

Защото аз чувам много добре,
на християнина „гяур“ викаше.
Защото, като говореше за светлина,
иска да ни вкара в мрак.

Вика одързостен гяурът.
Казват, че са ви задушили.
Светлината с всички прогрес
няма да задушите.

„Гяур“ на турски език значи куче:
Всички, дето са християни, турчинът
ги нарича „куче“.

⁹¹ Пак там. Тези три стихотворения, чийто превод публикува К. Бойчева, са сред творбите, поместени от Е. Василева в спомените ѝ. Тук посочвам точното заглавие на това стихотворение, което е променено в превода на Бойчева. Текста предавам по нейната публикация.

ОДА
ЗА ЛИВАДИЯ В КРИМ
В ДВОРЕЦА НА ЦАР АЛЕКСАНДЪР III⁹²

Ще се проведе вечеря в двореца
на Александър на Русия Император.
В Ялта пристигнаха славянин и българин дипломати,
от Царя бяха всички в двореца поканени.

Първа изненада – с покана от двореца
лично на вечеря бях поканена.
На стълбите на двореца почетен офицер
въвеждаше дамите в голямата зала.

Бях представена на фамилия Миличеш
от адютанта генерал Воейков.
В почетната зала, толкова блестяща,
чакаха Царя както хубавото слънце.

Ето симпатичният Цар се появява,
всички се покланят пред него, поздравления изричат,
около него гирланди от хубави дами
му се покланят грациозно.

Той с всичките дами говори,
на някои ръка им подаде.
Царят весело ми подаде ръка, „Здравейте“, казах.
„Знам ви от Пловдив“, той ми каза.

„Когато дойдох в Пловдив, в Румъния,
за да спася славната България,
Вие ми подарихте картина на Петър Велики
в Петербург със страхотна идея.“

Поклоних се, Царят ми сложи на шията колие
от перли – за почетен спомен от това събитие.
Скоро се чу покана за вечеря,
Царят ми подаде ръка, минавайки към своите.

⁹² Цифрата „III“ вероятно е неволна или печатна грешка.

Рицари поеха ръцете на дамите,
за да ги водят на вечеря.
Всички минахме през зелените градини с цветя,
през галериите, окичени с оръжия.

През зали огромни, блестящи,
със стари картини, много ценни.
Когато стигнахме на вечерята,
на всички ни дадоха места. Всичките запазени.

Царят в центъра с августейшото си семейство
приема поздравии, за него вдигнати.
Автор, оратор, с велики слова
казваха, че русите са силни победители.

С ВЪЗХИЩЕНИЕ

Да живеят Царят, наследник на династия
Романови: Петър Велики на Русия.
Всички са прави, да живее Царят Освободител
на славяните, българите, християните на Балканите.

А Царят с августейшата своя фамилия
благодари им. Оттегли се за почивка.
Бавно всички напускат трапезата,
поемат към домовете си.

Стигам вкъщи и отивам при моето дете,
целувам го, сънен, той продължава да спи.
Стигайки вкъщи, и аз заспах веднага.
Сънят, който сънувах, няма никога да го забравя.

1880 ПРИЯТНИЯТ СЪН

Сякаш се разхождах из нашата мошия
с лодката по езерото, а моят съпруг
държеше ми ръката и ме гледаше:
„Тръгвам на път сам, да не ме забравяш“.

Разплаках се: „Сам тръгваш веднага?“
Лодката се завъртя вихрено, внезапно.
Изпицях и се събудих, обзета от разкаianie.
Прозорците блестяха от силното слънце.

ОТ БИБЛИЯТА: ХРИСТОС ДА Е ВЪВ ВСЕКИ ДЕН, КОГАТО СЕ СЪБУДЯ – СЪНЯТ КАТО СМЪРТ

Христос каза: Господи, благодаря за всичко,
Ти ме събуди от сън като смърт.

Сън като смърт, сънувам, то истина изглежда.
Събуждаш се, що мислиш? Сънят изчезва.

Сънят, то е тайна, от човека неразбрана.
Господи, във всичко си достатъчно силен за нас.

От тревата до голямото дърво,
от мравката до умния човек.

В Божиите дела живот, смърт има,
човекът вярно подражава, но живот – няма.

КУКУВИЦАТА НА ИЗСЪХНАЛА ЯБЪЛКА СТОЕШЕ
(То е пословица. Но какво значи? Кой? Мара кукувица)

Вълени, тази след Коаста,
бе нашата мошия.
Виждаше се отдалеко.
Храна и ниви.
Кукувицата се чуваше в долината,
Ку-ку, повтаряше жално.
Но изведнъж замълча,
мълчание настъпи.
Възхищавам се на гигантските планини,
дето се извисяват като каменни ръце.
Водите блестят сияйни,
текат надолу, вият се.
И образуват изумително езеро
с върби наоколо.
Млади върби наклонени
във водата се оглеждат,
само приятен вятър подухва.
врабчета горе летяха,
върбите на вятъра шушукаха,
сякаш на кукувицата шептяха.
Кукувицо, що замълча?
Сигурно не живееш дълго.
Кукувицата на ябълката стоеше,
сънливо писукаше.
Викам ѝ от зелената гора:
Кажи си мъката. Може би ще ти повярвам.
Ку-ку, ку-ку, аз ѝ викнах.
Не ми отговаря, оставих я.
Щом не щеш, така да бъде.
Умирам аз, сама в пустинята.
На другаде е моят полет,
където не болка, няма мъка дори.

СЪН БЕ С КУКУВИЦАТА ВЪВ СЕЛО ВЪЛЕНИ

Мистерията на Богинята прониква в нас.

Събудих се с чистия въздух на село,
отворих прозореца и погледнах навън.

Небето приличаше на земята,
говори с нея, върти се.

Пурпурната зора на небето изчезна,
кукувицата от далеко едва се чуваше.

Вечерницата се скри, в небето се издигна,
петелът кукуригаше горе, кучето лаеше.

Животните на двора мучаха,
с шия извърната, към портата показваха.

Полетата с роса по плодовете: трева и цветя.
Слънцето засилва цветовете им.

Художникът на платно природата пресъздава,
писателят мига описва.

Небето, земята сътвориха се от само себе си.
От всичко човекът е най-добре.

Полята, засети от само себе си, поникват,
цъфтят, бледнеят, земята ги обгръща.

Земята сътвори човека недоволен,
лаком, умира, земята го поглъща...

Земята хранителка през него се движи,
всичко, що расте на нея, изгнива.

ДАЛЕЧ ОТ МОЯТА СТРАНА

У дома, в моята страна
градини, къщи, що имахме,
мисля си за тях,
съжалявам, че ги продадох.

Тук, в чужбина
чужденец съм и какво да правя,
споменът отдалеко
само ме натъжава.

Тъжни върби от моята страна,
ако познавахте моята тъга,
Дунавът може би шепне на ухото ми,
че тя продължава да идва при мен.

Вятър вее от полето,
ако познаваше моята печал,
щеше да вие като виелица
и да разпръсне мислите ми.

Постоянно мисля
да отида в моята страна,
молих Бога –
там желая да умра.

ВНИМАНИЕ В КРАСИВАТА ТРАНСИЛВАНИЯ

Под топлината на слънцето от Румъния
се пробуди бързо Трансилвания.
На безчовечността тя силно се съпротивляваше
и бе спасена от Великата Румъния.

ОДА, ПОСВЕТЕНА С ВЪЗХВАЛА НА ВЕЛИКАТА РУМЪНИЯ

Орди, хуни, като вълци се спуснаха върху Румъния.
Твоите прадеди с гърдите си ги прогониха.

По-храбри от Ханибал, стратегия нямаха.
Предпазливи като Темистокъл, те заповядваха.

Славни исторически битки оставиха,
за родината си кръв лееха.

Твоите синове са достойни потомци на Стефан Велики,
както и на силния Михай Витяз.

Винаги се борят с ревностно усърдие
за своята страна Великата Румъния.

Не се бой! Намираш се между две велики сили.
Една от тях атакуваха те силно.

ТОГАВА ПРЕЗ 1916 г.

Тръбата на родината свири за воина велика вест,
светът е на крак, за защита.

Държавният глава е начело: на цялото общество,
с всички съсловия той бе победител.

След облака, гръм, остана като слънце
Румъния победоносно увенчана.

Всички Съюзници ти съчувстваха
и в един момент те прегърнаха.

Екатерина ВАСИЛОВ

ДРУГИ ТЕКСТОВЕ

В БРАИЛА 1871 г.

Преди представлението на пиесата „Княгиня Велислава“ от Войников – основател на българския театър, аз рецитирах на сцената монолога „Балканският полуостров“ в полза на децата от училището⁹³

Ако хвърлим поглед върху нашето днешно положение, не е невъзможно да не се натъжим, виждайки пред нас пропастта, която ни се подготвя от страна на неприятелите и душителите на Изтока.

Свобода за балканските народи! Изсмукали са и последния сок от костите на християните. Всеки патриот трябва да почувства мъка и всеки свободен и независим човек е длъжен да вземе под внимание Източния въпрос, чието разрешение интересува всички поробени народи, живущи на Балканския полуостров.

Въпреки че късно опознахме нашите интереси от Съединението, което трябваше да имаме от векове, едва сега нуждата ни събуди. И днес не е късно, ако се събудим и протегнем братска ръка един другиму, за да пресрещнем злото, щото чрез Съединение да прескочим пропастта, която се подготвя на народите ни, защото желаем да бъдем свободни. Да не пренебрегваме този момент, който още не е станал толкова опасен, ако се събудим веднага да пресрещнем грешките си от миналото. Изтокът, бидейки подкрепян от една силна нация, използва слабостта на

⁹³ Превод Д. Н. Минчев, който посочва: „Монолога“ предаваме прередактиран поради многобройните езикови и стилови грешки“ (Минчев, Д. Н. *Неизвестни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – Театър*, 1957, кн. 11, 69–72).

народите, интригува и ни разедини, даже образува лабиринт между балканските християнски народи.

Но гласът за свободата се разнесе и се отпечата във всеки един човек с чувства и сърце. И ако е изминало много време, моментът вече е настъпил, щото всички народи да си протегнат братски ръце и в Съединение да се борят за свобода и щастие.

Достатъчно са газени нашите прадедски права.

Земята, която тъпчем, е наситена с кръвта на нашите прадеди.

На всяка крачка стъпваме по гробовете на нашите родители, които са били убити, борейки се да ни осигурят нашата свобода и независимост, за да бъдем достойни синове на Стефан Велики, Душан, Темистокъл и Симеон Велики.

(С аплодисменти сцената е покрита с цветя и венци от румънци, гърци и българи).

Всички викат автора. Г-жа Екатерина Василева излиза на сцената, благодари и получава още цветя.

ПУБЛИЧНО ИЗКАЗВАНЕ НА ЖАН ЖОРЕС

През 1912–1913 г., когато се бориха българите против турците, се съюзиха сърбите, гърците и българите.

Жан Жорес писа във вестник „Матен“, че той не се учудва, че балканските народи са се обединили против Ориента. Но ще се учуди много, когато се стигне до разделение на територията, ако още са обединени. На всеки народ да не му дадеш каквото иска!... Вашите съседи и другите не получават това, което искат да ви дадат, така че силата, която винаги е командвала малките народи чрез тяхното неразбиране и разделение, е успяла да постигне политическата си цел.

Данте Алигиери, знаменитият поет, който може да се сравни с Вергилий, Данте – авторът на „Рай“, – когато умира неговата Беатриче, я поставя на трон в Рая. И Беатриче е възпявана от Данте през целия му живот.

Исторически факт, извлечен от една книга
от Библиотеката на Музикалната академия

Великият композитор на музика Верди на 24-годишна възраст бил написал няколко опери, но когато искал да представи своите композиции пред Комисията за приемане в Музикалната академия, винаги му ги отхвърляли, като му казвали, че е добре, но че на неговите творби им липсва нещо... Това нещо било покровителството на силните на деня. Тогава горкият Верди, блед, отслабнал от лишенията, вземал своите свитъци и с наведена глава си тръгвал, след като бил изтърпял поредния отказ.

Веднъж едно семейство от най-добрата аристокрация, но без богатство, което признавало големия талант на Верди, за да повдигне духа на известния композитор, решило да омъжи дъщеря си за него. Младата жена страстно обичала Верди и като виждала колко трудно изкарва пари за препитанието им, тайно продала бижутата си, за да подпомогне семейните разходи. А Верди, който разбрал за това, бил трогнат от тези благородни чувства.

Поради лишенията съпругата му се разболяла и скоро починала, отнесена от туберкулоза. Докато била болна, Верди започнал композирането на „Травиата“, но смъртта на жена му го разтърсила толкова жестоко, че за повече от година изоставил музиката; след това, един ден все пак продължил работата си

⁹⁴ Последните пет страници от книгата са машинописни и допълнително вложени. Печатът е неясен и текстът е много труден за разчитане.

и завършил „Травиата“ – шедьовърът, на който неговата жена била вдъхновителка.

Когато завършил творбата си, взел свитъка с музиката и отишъл при примадоната на Скала в Милано, като много смирено я помолил да представи неговата музика на сцена. Толкова силно я аплодирали, че ѝ изпратили много цветя – венци, някои от които достигали до два метра. Но примадоната хванала Верди за ръката и го представила на публиката, като казала, че комплиментите трябва да са за него, за него – Верди – великия, знаменит композитор. И всички го приветствали възторжено.

Когато излезли от Скала, примадоната взела от един от подадените ѝ букети едно мъничко цвете и като го сложила на бутониерата на Верди, му казала: „От днес нататък се казвам госпожа Верди“. Той бил много трогнат от това уважение, но и малко натъжен, защото мислел за горката си съпруга, която умряла заради него; но като размислил, си казал, че трябва да приеме с признателност ценния дар, който примадоната му поднасяла чрез самата себе си; така можел да издигне паметник на първата си жена и да закриля бедните артисти.

И днес може да се види в Милано големия Приют, подарен на града от знаменития композитор, в полза на немощните и болни артисти и – в средата на тази болница – паметника на Верди и на госпожа Верди – примадона на Миланската Скала.

ПРЕЗ 1880 г. В ЯЛТА, БЛИЗО ДО ЛИВАДИЯ

Отидох да посетя госпожа съпругата на генерал Воейков. Когато пристигнах, салонът ѝ беше пълен с хора, но посетителите вече си тръгваха един по един и на свой ред и аз се изправих, за да се сбогувам. Тогава госпожа Воейков, като ме хвана за ръце, ми каза: „Госпожо Василева, направете ни удоволствие, като приемете чаша чай“. И докато пиехме чай, тя ми каза колко се възхищава на моите две картини; видяла ги в Императорския Дворец и смята, че са великолепни във всяко отношение. Тогава разказах на съпругата на генерала какво ме бе накарало да ги направя и великите идеи, които тази работа бе вдъхнала в мен.

Бях прочела в един чуждестранен вестник, че по време на един прием Цар Александър II вдигнал тост за освобождението на балканските християни; но синът му, Александър III, който също присъствал, уж неволно изпуснал чашата си с шампанско и не се включил в тоста. Тогава разбрах много добре, че Александър III не споделя идеите на баща си и е против неговата намеса в полза на балканските християни.

През 1876 г., когато изпратих картината с Петър Велики в Санкт-Петербург, скрих едно писмо в рамката на картината – писмо, в което се осмелих да напиша, че единствен Цар Александър II – Император на Великата Русия – ще бъде Спасител и Освободител на балканските християни.

Генерал Воейков, който ме слушаше да разказвам всичко това, се усмихна и ми каза: „Трябва да знаете, че нищо не влиза в Императорския Дворец, без да е проверено най-подробно; писмото, за което говорите, ние го намерихме в картината с Петър Велики. Цар Александър II се запозна с него и беше дълбоко развълнуван от благородните чувства, изразени в него“.

(КРАЙ)

ДРУГИ СТИХОТВОРЕНИЯ

ЖЕЛАНИЕТО МИ⁹⁵

В особности желая да видя отечеството ни,
което толкоз любя,
да процветява и величествува;
България да ся издигне до облаците
и нейните полета с цветя да се усеят;
в света да играе голяма роля
и името ѝ да бъде от сички прославяемо;
свободата в славянский народ
и правдата да спечели Българский народ;
разбойничеството, лъжата и двоеличието
да видя да изчезнат от неговата земя,
и да имами правдини както другите народи.
Желая да видя любов между братя и християни,
и съединение между Българи и Ромъни.
Желая най-после в сяко благополучие
да видя моето отечество,
което толкоз любя,
да ся освободи и тогива искам да умра! “

Подписано: „Една българка от Браила К.“

⁹⁵ Публикувано във в. „Отечество“, бр. 26, 23 януари 1870, на румънски. Преводът (автентичен) е поместен в бележка под линия. Това стихотворение не е включено в спомените на Е. Василева.

МЕТХАТ ПАША, ОТЧАЕН СРЕЩУ ХІХ ВЕК
ПРИ ВЪСТАНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ ГОВОРИ В СЕБЕ СИ
(посвещава ся на Цони от Железник)

Враг непримиримий
в дълбока тъмнина
сякога готовий
с нази на война;
но не е за смях;
веч сега владее
този проклетий век
и нас не милее.
Глас отвред ся чува;
проклети гяури
викат до полуда
и със тези думи
„Всуе твойта сила,
всуе! Не ще можи
тиранска ти воля
във века да наложи“.

К. М. В-ва

(в. „Отечество“, бр. 75, 5 февруари 1871 г.)

ДОПИСКИ

В. „Отечество“, год. I, бр. 17, 14 ноември 1869⁹⁶

Една Браилченка Българка К.М.В. проводи ни, за да обнарод-
вами, отговор срещу статията „Браилски младеж“, поместена в
44 брой на „Д. Зора“, която статия някак упрекваше българите
във Влашко. Не само здравите разсъждения върх предмета, за
който пише нашата сънародница, но и тази проявяема съз-
нателност в българките отсам Дунава, която твърде много ни
възхищава, заставлява ни да отворим стълповете на листа си за
писмото на почитаемата ни Българка от Браила, и което ний ще
сторим с идущий брой. Засега известявами на нейна милост, че
статия на български език с латински букви, както е писана ней-
ната, не може да заеме ред в „Отечеството“ ни, за това ний ще я
препишем с наша Кирилица. И първий съвет, когото можем да
дадем в тоя ред не само ней, но и на сичките ни патриотки отсам
Дунава, е да ся постараят да научат българската азбука, което
не е нето много мъчна работа, особно като са що-годе образо-
вани и учени на други чужди язици, както що е, види ся, и наша-
та Българка написавшата горепоменатий допис. Първий знак
към народната тяхна съзнателност, първата крачка към сърев-
нованието на дунайските си сестри, за да вървят по техний
народен път с устроение и тук на женски дружества и прочее е
да ся научат да четат и пишат с буквите на Кирила и Методия,

⁹⁶ В този отзив за първи път се споменава името на Екатерина Василева. За ис-
торията на литературата той представлява интерес с посочването, че вестни-
кът ще публикува нейно писмо в следващия брой, след като бъде преписано
на кирилица, и съветва българките в Румъния да се научат да четат и пишат с
буквите на Кирил и Методий.

на които ся е учила Цар-Борисовата сестра княгиня Тодора и Цар-Петровата дъщеря княгиня Райна!

1. „Отечество“, бр. 18, 21 ноември 1869 г., в рубриката „Дописки на „Отечеството“.

Господин Редакторе!

Първи път е, дето зех перото да ви пиша таквизи едни неща. Зная, че дописката ми може да не е достойна да ся вмести у почитаемий ви вестник, но ще ви моля ако благоизволите да попреправите дето има погрешки. (Напротив, ний нищо не поправихми, само посъкратихми малко лишните повторки на израженията и туй, що я преписахми с кирилица, както предвидихми в миналий брой. Сърдечно молим почитаемата наша писателка и занапред да не на лишава от дописки връх предмети народни и полезни, за което виждами да има най-добър похват. С това ще прави чест и на листа ни, както и на сичкий женски пол на наша народ, б. р.)

Много ми е жално, че не знам Българско краснописание да ви пиша с Бълг. слова, защото на чюжди язици съм ся учила, принудена бях да ви пиша с латински слова. Но не ще закъснее да зная и българско краснописание. Ваший знак на „Отечество“ – работи и ся надявай – ми дава дерзост да ся заемам за работи, които пременува и силите ми. Една от тях е и тъзи моя дописка, дето ви писах, без да съм сигорна, ако тя е добра за пред хората.

Сега познавам и аз колко добро би било родителите да изучават чадата си по-напред на бащин язык и народна книга, та после да ги дават на чюжди язици и други науки.

Приимете Г-н Редакторе.....

К. М. В.

Господине Редакторе на „Отечество“,

Моля ви да благоизволите да вмените този наш отговор на дописката от един Браилски младеж, поместена в 44-ий брой на „Д. Зора“, дето помежду другото дописва за Българките във Влашко и ги осъжда за кривото им и несмисленно уж на Ев-

ропейското образование или както казува негова милост, европейските кокони, т.е. в да подражават само на модите и на външния женски лукс, а никак и на вътрешното душевно ублагодияване.

То е тъй. Човек подражава сякога на онова, щото е хубаво. Ако векът не ни опрощава вече за да носим grosolanските труфилки (Види ся, нейна милост иска да каже селските дрехи и труфила, б. р.), защо да не бъде простено да ся украсяваме с неща по-легки и по-искусствени?

Нека ни позволи господин български(я) младеж от Браила да му направим само едно сравнение. Усжда труфилките и суетностите на нашите българки във Влашко, но погледнал ли е труфилките и суетностите на българите във Влашко и особено на младежите? Погледнал ли е най-после на себе си? Аний виждами и те как разбират понякога цивилизацията! Ний виждами в тези наречени младежи, че ся намират такива извезани, дето сичкото образование и интелигентност турят във външните премени: капела според модата, ръкавички според модата, пардесю и пр. сичко според модата! Ний почитами хубавото име на младата българска интелигенция, но което рекохми за някои такива извезани, не е ифтира (?). „Мъчно е да познай челяк себе си, а лесно да осъди другите“ – тази пословица припомнями на наша младеж от Браила, който осъжда българките във Влашко.

Претенциите на мъжете българи е, за да бъдат жените българки образовани както другите жени на другите мъжи от Европа; да знаят наука, да стават писателки, поетки и пр. Това сичко добро би било, както е и твърде зло, дето сега не е тъй. Но ако българките са необразовани или са зели наопаки просвещението, тогиз кой е виновен? Не требува ли вий добре образованните мъже като техни водители и покровители да им вдъхвате онуй, щото познавате че трябва да има една жена, за да бъде в правото просвещение? Това мислим да става с други начин, а не с ухулвания във вестниците противо тях. Начинът е лесен за вас: давайте им добрите си примери! Тъй мислим да правят просвещенните мъжи от Европа, та затова имат и просвещени жени. Ако в нас е противното, ако ви(й) мъжи сте образовани,

а ний жените не, тогиз немойте да ся наричате образовани народ!

Вестник „Македония“ писа нещо отгоре на този предмет и доказа, че мъжете българи са гледали само за своето образование, а за жените българки не. Та едва сега са обърнали внимание, за да поправят тъй си неправда. Много добре писа „Македония“ връх този въпрос и много достойно го разгледа.

Не искаме обаче с тези си думи да осъждаме мъжете българи. Напротив, благодарение, че както бяхме един народ потъпкан и не познавахме народността си, сега прогледахме и възкръснахме. Едва ли има няколко години, откакто ся отървахме от гръкоманията. Аз зная, че тука в Браила пред 7–8 години като ставаха фамилиарни събрания, ако и да бяха сички се български домородства, там не чуеше освен гръцки да приказват, като да не бяха Българи на тоя свят. Но откакто ся пробуди български лев и помърда в Балкана, гръцкият заедно с Влашкият мъх ся отърсеха от българският гръб по тези страни. И не е само книжевното дружество, що ся откри в Браила, в което ся зели и българки участие. През дене си беше дошел от Браила един Македонянин да събира помощ за едно българско училище татък къде Солун, дето бедните българи нямат средство да го направят. Той беше рекомандуван до г. Н. Ценов и до мъжиете българи в Браила, но и жените българ(к)и зеха участие и коя колкото й даде ръка го спомогнаха. Не казвами туй за да ся фалим, нето го възприемами да нъ фалят, фалбата е ничтожна работа. Но искам да кажа, че добродетелта на жената, образованието й, добронравието й, ползата й най-после в обществото зависи от добродетелта, образованието, добронравието и ползите на мъжете им, каквото би имали в обществото. И молим българският младеж да не ся появява веки с такива дописки да на критикува. Знай философията на Солуна що казува: убезчестението на един е безчестие на сичкият народ.

С глупавината си обаче ний ще речем едно: сяко нещо с времето си. Може да е урисано пак във Влашко по-късно да станат женски дружества – щото става полека, бива по-добро и по-яко. Както н.пр. Турското царство: скоро стана, скоро ще падни. Но далеч от мисълта ни от туй да разбирами, че жен-

ските дружества нашите еднородки в турско може да патят и те истата участ на турското царство. Вий, сестри отвъд Дунава, не земайте думите ни накриво! Ний молим бога за вашите славни дружества и да падне турското царство, вий да ги умножите в нашето отечество.

Една Българка от Браила К. М. В.

2. „Отечество“, бр. 26, 23 януари 1870 г.: дописка и стихотворение.

Господине редакторе на „Отечество“!

Имахте добрината да направите една панегирика върх първата ми дописка. Тя не заслужаваше толкоз, но аз благодаря ви още повече дето мя поканяте да не прекъсвам дописките си до ваша вестник. Боя ся обаче да не бъде тъзи дописка последната; защото познавам че съм слаба за туй поприще като нямам писателски качества сир. дух и наука (не е право; опражнението е най-добро изучение, и опитът въздига сякой дух, б. р.). Видяхте ли, че наместо да пиша правописание, писах в първата дописка краснописание, за което българский младеж ми направи забележка? (По наше мнение това не е нето погрешка, най-после и погрешка да го речем, тя не отнима нето най-малко достойнството на цялото съдържание, б. р.).

Мен намерението ми не беши да ся посрещам с Браилский младеж, но защото той исказа публично желание за да бъдат Българките образовани както жените на другите народи, и аз дадох мнението си, по кой начин може да ся образуват на мъжиете жените. Върх този предмет на 14 Декемврия Г. Запрянов държа сказка в тукашното читалище се под същия разум. Следователно за хатъра на здравите ми мисли малката погрешка в думата правописание не трябаше да ся съзира от читателя Браилски младеж.

Иска ся наистина жените Българки да бъдат учени, но от мъжиете ся иска и нещо повече. От тях ся иска не само да бъдат учени, но да бъдат и патриоти, а между туй иска ся още да не

бъдат завистливи и интриганти помежду си. Тези страсти ни направиха да си сринахме царството и да подпаднем под мюслюманите. Мюслюманите са народ варварски, зверски, но те не са за нас лошавите. Лошото за нас са тези страсти. Инди ний като си познаваме историята, трябва вече да не бъдем се такива. Турското царство сега се колебае, нека и ний бъдем достойни да си отнемем правото назад. Времето е дошло, но ний стоим от него още далеч, защото не всички чувствуваме за нашето отечество и за наш народ. И тези които чувствуват поне да са съгласни помежду си, да си подадат ръка с ръка, пак много големи неща могли биха да направят. А то тъй както сми сега, тешко и горко на наша народ и нашето отечество.

Какво ползува, Г. редакторе, че сми имали богати или учени интелегенти, които знаят само да хортуват за народни работи, да изричат най-горещи думи на патриотизъм, а на дело да стоят хладнокръвни?

Имами такива богати, които говорят много добре и ревностно за народност, но като допре народността до кесията, там ги няма, а пак знайно е, че народността не ще само голи думи и празни чувствования. Имами пак и такива учени, дето знаят само да критикуват книгите и преводите на събратята си, а те сами нищо не правят. Аз вярвам, че такива празни и безсолни критики, надихани от пристрастие, са повече вредителни, отколкото книжките на Г. Блъскова или календарите на Г. Данова. С една дума по е лошо и по-вредително безделството на такива празнословци критици, от слабите трудове на които ся занимават с перото да приносят полза на народа и на книжнината му. Видях календарът на Г. Данова от 1870 и не го намирам зловреден за народа ни. Аз вярвам че каквато и да е българска книжица се докарва полза, а вреда никак; и най-малката книжка е една крачка напред за книжнината ни. Благородните примери и да имат някои недостатъци, не трябва да ся усъждаат, защото те имат тъй полза да стават причина на подражание и съревнование. Нека излезе други и да направи по-добър календар от този на Г. Данова, а не да осъжда Г. Данова, защото не направил негова по-хубав. Тъй например нека ме не осъжда никоя по-способна от мене писателка, а да подражи трудното дело на

дописките. Мен приятно ми беше да видя в „Свобода“, брой VI една дописка от Г-жа Елена Караспасова. Народът ни за скоро ще да има списателки. Госпожица Олга К. Попович в града ни ще се яви в периодическото списание на книжевното дружество с превода си от Английски на двете сестри Макензи. Аз от своя страна пращам да обнародвате това мое стихотворение на ромънски език.

Следва стихотворението „Желанието ми“, на румънски език, преведено автентично в бележка под линия: „В особности желая да видя отечеството ни, което толкоз любя, да процветява и величествува; България да ся издигне до облаците и нейните полета с цветя да се усеят; в света да играе голяма роля и името му да бъде от сички прославляемо; свободата в славянский народ и правдата да спечели Българский народ; разбойничеството, лъжата и двоеличието да видя да изчезнат от неговата земя, и да имами правдини както другите народи. Желая да видя любов между братя и християни, и съединение между Българи и Ромъни. Желая най-после в сяко благополучие да видя моето отечество, което толкоз любя, да ся освободи и тогива искам да умра!“

Подписано „Една българка от Браила К.“

3. „Отечество“, бр. 75, 5 февруари 1871 г., в рубриката „Подлистник“, заедно със стихотворение, поместени на една страница.

На 1867-8 Метхат-паша, като беше в Търново, даде да ся обесят 13 Българи, уловени като бунтовници, от които само 4-мина бяха наистина бунтовници, а другите 9-мина – невинни хора селяни; но по правилника на кръвожедний турский реформатор, който имаше предвид не да наказва виновниците, а да вдъхне страх и трепет в сърцата на нещастната рая, без да ги съди, осъди сичките на смърт. Един от тези четворица бунтовници поиска да види Метхат-паша. Метхат-паша, като помисли, че ще

чуе някое предателство от този младеж, даде воля да го доведат при него. Момакът беше зле ранен и едва се държеше на краката си. Наричаше ся Цони и родом беше от Железник. Но додето Метхат-паша чакаше да чуе някое предателство от туй момче, пребледня от яд, като чу да говори: „Мен ще мя убесите... но не и идеята; светлината сякога ще тържествува на тъмнината и аз ще живея...“

За този геройски постъпак на Цони сякой може да прочете в брошурата „*Appel aux grandes Puissances garantes*“⁹⁷. Тук аз турям последните думи от дългий негов разговор към Метхат-паша.

За този случай мен ми разказа на 1867 един Търновчанин и горните думи на младий герой ми направиха таквози впечатление, щото в минутата на възхищението си аз тогива написах тъзи поезийка на ромънски язык за памет на този млад юнак, Цони от Железник. Сега случайно я намерих в книгите си и помислих да я обнародвам в „Отечество“, като ви помоля, Г. Редакторе, да я преведете, ако ся може, и на Български.

Една Българка от Браила
К. М. В.

Метхат паша, отчаен срещу XIX век
при въстанието на Българите говори в себе си
(посвещава ся на Цони от Железник)

Враг непримиримий
в дълбока тъмнина
сякога готовий
с нази на война;
но не е за смях;
веч сега владее
този проклетий век
и нас не милее.
Глас отвред ся чува;
проклети гяури

⁹⁷ „Призив към великите сили гарант“ (фр.).

викат до полуда
и със тези думи
„Всуе твойта сила,
всуе! Не ще може
тиранска ти воля
във века да наложи“.
К. М. В-ва

4. „Отечество“, в същия брой 75, 5 февруари 1871 г., с. 3.

Господине Редакторе!

От като прочетете това ми писмо, ще имате добрината да го обнародвате в почтенний ви вест. „Отечество“.

Туй са идеите ми.

Забележила съм с жалост, че Българските вестници вместо да се умножат, напротив, са умаляват; ако се издаде един по-нов, то трябва да престане другия, що е по-давнашен. До кога ли ще хромим и в туй отношение?

Истина е, че ний Българите сме един народ доста интелегент; по собственний инициатив сме предприемали, може, и извършвали някои и хубави, и важни за народа си работи, н.пр. Училищата, Читалищата, Дружествата, вестниците и пр. Но тези работи за да могат да следуват, да успяват и да се усъвършенствуват по-добре, трябва сякой един от нас, мъж или жена, който е наистина Българин, не само да ги удобрява с едно клюмание на главата си, а пак да стои хладен към тях; трябва да се интересуваме по при сърце в сичките ни народни работи, да ги прегръщаме с по-голямо чувство, да ги уважаваме, да им дадем производителна сила; те за нас трябва да бъдат идоли удушени, които не щат от нас никакви жертви, освен една, твърде малка, онази на труда и на добрата воля.

Има една поговорка: не е доста да подигнеш падналият човек от земята и да го оставиш пак да падне; но трябва и да го подържиш, докато дойде в себе си. За това не е доста да отваряме училища само да ги затворим подир малко време; не е доста да

започене един вестник и после едно кратко време да ся остави да престани.

Както казах по-горе, за да ся поддържат народните ни работи, трябва не само да земем участие в тяхното захващане, па после да ги зарязваме, но трябва да ся интересуваме за тях като за собствените ни интереси; бъдъщността на народа ни, както и щастието му зависи от просвящението, а то ся добива само от училищата, от дружествата и от вестниците, най-паче вестниците са дето ни дават понятие за сяко едно нещо, те са будители и водители на един заспал народ.

То е вече знайно, че един народ колкото повече вестници има, толкоз повече ся засвидетелствува неговата зрялост. Ний сме най-сиромаси откъм вестници сравнително с другите народи, даже и ако биха следували сичките Български вестници, които са свят виждали и рано пак умирали.

За доброто, за ползата и честта на народа ни дано барем отсегата нататък да ся задържат и тези малко число вестници, които сега имаме. За пусти прищевки правим каквото искаме, а за народни работи, които са и повече похвални, и повече драги, дали не можем направи що-годе?

Бързам да ви кажа, Г. Редакторе, че моето желание е да ся абонирам на ваша вест. „Отечество“ за едно годишно течение, за да имате в числото на абонатите си и уважающата вас и сериозний ви народен орган.

Българка
К. М. В.

Браила, нова година (1871)

5. „Турция“, бр. 17 от 13 юни 1870 г. в рубриката „Кореспонденции на „Турция“.

Браила, 28 май. Умолявате са, Г. Редакторе, да благоизволите да дадете място в почитаемият ви вестник на следующити ми, които ще послужат като отговор на писанните от нашият град от дописника Ви в отношение на даденото, на последне време, Бълг. театро. Господство му в дописката си от 28 миналаго, вместена в 13 брой на вашият вестник, задължава премного с

високити си възхваления нас, които сме зели участие в представлението на пиесата „Велислава“ дадено в Браила и Галац. Като участница и аз в това представление, земам смелост да отправя няколко забележки върху казанните на вашият дописник, в отношение на театралното изкуство на „акторите и актрисите дилетанти“. Както Г-жа Аника Х. Костович, тъй и аз, които имахми женските роли, никак ни бихми възприели да са възхвалявани с едно изкуство, от което ний не би чакали никаква похвала: големити похвали са повече укорителни най-паче за онзи, който са познава доде можи. Ний, Г-не Редакторе, като сме жени, заныти със семейственна работа, никак не си въобразихми да излезем на сцената с намерение да си правим име за артисти или да са препоръчвани за искусни в театралното художество. Ний зехми учястие в това театрално дружество с единственото намерение да спомогнеме в благотелната цел, за която беше нарочно приготвена реченната пиеса от Г. Д. П. Войникова – за в полза на общеполезни работи. С това ний искахми да изпълними една наша длъжност, както и другити младежи Българи, които познаха същата цел и зеха най-напред участие. Хвалбити, които ваший дописник отдава на нас като на искусни актори, би са стоели по-първо на Г-на Д. П. Войникова, съчинителят на пиесата, който има добрината да си даде труд с нас, за да ни учи повече от един месец. Тряба ний да благодарим на господство му, а не както казва дописникът ви, че господство му трябва да благодари на нас, а особно на Г-жа Аника Костович, която с драматическото си изкуство (?) покрила „важни недостатки на пиесата“. Самичка нейна милост не възприема такива ласкателни думи. Според народната пословица, ще рече „майсторът трябва да благодари на чиракът за дето го научил по-добре да ошие абичката“.

Би било лъжа да са каже, че недостаткити на пиесата са покрили от Г-жа Аника Костович. Ако да не бяха писани в пиесата последните думи на царица Мария (ролата, на която игра Г-жа Аника Костович): „По-добре, свирепий, пролей кръвта на една майка и на една дъщеря злочестни“, щеше ли да ги изрече Г-жа Аника Костович?

Ако да не бяха писани последните думи на княгинята Велислава (ролата, на която аз имах): „аз презирам личната си любов и сама са предавам за любовта на моето мило отечество“, можях ли ги изрека аз от себе си?

Вижда са, че Г-н дописникът ви не е прочел пиесата на „Велислава“, та му са е сторило, че всичко, що са е изрекло в театро, да е било от главите ни. По-добре би сторил господство му да каже: слава и чест на Г-на Д. П. Войникова съчинителят и режисьорът на пиесата, отколкото на нас, които не направихме друго освен онова, което господство му ни предаде. Бог да им подари дълги и благополучни дни на онези подвижници, какъвто е господство му, за дете чрез подвизити на перото си са принесли полза и чест на българският народ! Да живеят такива синове и дъщери на „България“, които са трудят в общеполезни работи за българският народ, толкоз материално, колкото и нравствено!

Приемете, Г-не Редакторе, моето почитание и уважение към вас.

Катерина М. Василева.⁹⁸

⁹⁸ Точно този вариант на изписване на името – Василева, Катерина М. – присъства в „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ (отг. ред. Ив. Радев, В. Търново: Абагар, 1996, с. 147).

БИБЛИОГРАФИЯ

Александрова, Н. *Робини, кукли и чловеци. Представи за жените във възрожденската публицистика и в прозата на Любен Каравелов.* София: Сонм, 2012.

Александрова, Н. Българските образи на мадам дьо Севине през Възраждането. – В: *Култура, идентичности, съмнения*. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Николай Аретов. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2017.

Александрова, Н. Билингвизмът и българските авторки от 19 век: Рахил Душанова, Екатерина Василева, Богдана Хитева. – *Литературна мисъл*, 2019, кн. 3.

Александрова, Н. Любопитство, любов и борба: с параход между български и румънския бряг на Дунав. – In: *Spre pământul făgăduinței, între balcani și bugeac Omagiu Doamnei Profesoare Elena Siupiur la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Brăila: Editura Istros a muzeului Brăilei “Carol I”, 2020.

Бойчева, К. Актрисите в емигрантския театър на Д. Войников. – *Театър*, 1978, № 11.

Бойчева, К. Екатерина Василева. – *Родна реч*, № 2, 1981. Бойчева, К. Жени в сянката на известни мъже. София: Рал-Колобър, 2011.

Жечев, Н. *Браила и българското културно-национално възрождане*. София: БАН, 1970.

Иванчева, И. Първите български поетеси. – *Българска книга*, № 7, 1992.

Иванчева, И. *Брегове на чувството. Гласове на жени в българската поезия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1995.

Каракостов, Ст. *Българският възрожденски театър на освободителната борба 1858-1878*. София: Наука и изкуство, 1973.

Лебикян, Х. *Аферата с парахода „Германия“ в Русе*. Русе: Авангард принт, 2019.

Малинова, Л. Хр. Първи предосвобожденски опити на българката в книжовността и поезията. – *Везни*, № 3, 2012.

Минчев, Д. Н. Известни страници за театралната дейност на Добри Войников и Димитър Великсин. – *Театър*, X, кн. 11, 1957.

Минчев, Д. Н. Известно стихотворение за Хаджи Димитър на румънски език. – *Вечерни новини*, бр. 2165, 5 авг. 1958.

Паскалева, В. *Българката през Възраждането*. София: Издателство на БКП, 1964.

Сюпюр, Е. *Българската емигрантска интелигенция в Румъния през XIX век*. София: БАН, 1982.

ЕКАТЕРИНА ВАСИЛЕВА

СПОМЕНИ. СТИХОТВОРЕНИЯ. ДОПИСКИ

българска
първо издание

Встъпителна студия, превод от френски, съставителство и
коментарни бележки *Недка Капралова*

Научен редактор *проф. дфн Румяна Дамянова*

Коректор *Мария Пилева*

Рецензенти
проф. дфн Румяна Дамянова, доц. д-р Людмила Малинова

Дизайн на корицата *Стела Славова*
Дизайн на книжното тяло и предпечат *Стела Славова*

Формат 60х90/16

Печатни коли 8,88

Тираж 70

Институт за литература – БАН
Издателски център „Боян Пенев“

e-mail: director@ilit.bas.bg

<http://www.ilit.bas.bg>

www.ilitizda.com

Печатница на издателство на БАН

„Проф. Марин Дринов“

1113, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5